Grinkevičiūtė

LIETUVIŲ LITERATŪROS LOBYNAS • XX AMŽIUS

Dalia
Grinkevičiūtė

Lietuviai prie Laptevų jūros

atsiminimai
miniatiūros

DALIA GRINKEVIČIŪTĖ

LIETUVIŲ
LITERATŪROS
LOBYNAS

DALIA
GRINKEVIČIŪTĖ

LIETUVIAI PRIE LAPTEVŲ JŪROS

Atsiminimai
Miniatiūros

LIETUVOS
RAŠYTOJŲ
SĄJUNGOS
LEIDYKLA
VILNIUS

821.172-94

UDK 94(474.5)„1940/1941“(093.3)

Gr406

SERIJA

LIETUVIŲ LITERATŪROS LOBYNAS.

XX AMŽIUS, NR. 2

LEIDŽIAMA NUO 2005 M.

SERIJOS LEIDIMO MECENATAI –

ČESLOVAS IR RAMŪNAS KARBAUSKIAI

VISUOMENINĖ REDAKTORIŲ TARYBA:

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ, ALGIS KALĖDA,

ČESLOVAS KARBAUSKIS, PETRAS PALILIONIS,

VALENTINAS SVENTICKAS

VB „LAUKININĖ“
filialas

12-15/5809

ANTRAS LEIDIMAS

ISBN 978-9986-39-402-0

© Aldona Šulskytė, 1997

© Viktorija Daujotytė, *Kelyje į literatūros lobyną,* 2005

© Apipavidalinimas, Romas Orantas, 2005

© Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015

Dalia Grinkevičiūtė su knyga „Lietuviai prie Laptevų jūros“ įrašoma į XX amžiaus lietuvių literatūros lobyno seriją. Išleidžiama serijoje antrąja – po Žemaitės. Ir netikėta, ir dėsninga. Žemaitė perteikia tuos mentalinius virpesius, kuriuos ji girdėjo Žemaitijos kaime vykstant lėtiems evoliuciniams procesams, bundant ryškesniam sąmoningumui, apimančiam ir moteris. Dalia Grinkevičiūtė fiksavo tuos lietuvių tautos dramos momentus, kurie įvyko po pusšimčio metų. Tarp Žemaitės mirties ir Daliai lemtingos tremties (1941) – nepriklausomos Lietuvos dešimtmečiai, spėję sutvirtėti gyvenimo ir meno pamatai, tėvų inteligentų moralinio padorumo patirtis, buvusi jai patikima atrama. Literatūra nėra tik savo pačios ketinimais ir siekiais apriboti tekstai; literatūra prisiima tiek funkcijų ir vaidmenų, kiek pajėgia ar net tiek, kiek jai yra suteikiama. Atsiminimai, liudijimai, žmonių laikysenų, būsenų, reakcijų, kalbėjimo būdų fiksavimas įeina į literatūrą kaip giliųjų mentalinių procesų atspindžiai. Abi rašytojos kalba, pasakoja iš patirties, bet tikrumą, patikimumą, įtikinamumą pasiekia skirtingais būdais. Žemaitė lietuvių kultūros pamatuose jau yra neišjudinama.

Dalios Grinkevičiūtės padėtis kita, kitokia. Jos reikšmės dar tik kuriasi; daug kas priklauso nuo aplinkybių, netgi nuo sunkias deportacijų traumas patyrusių žmonių moralinio autoriteto. Dalia Grinkevičiūtė mąstė apie žmogaus orumą, apie orumo išsaugojimą sunkiomis aplinkybėmis; neužmiršo tremtinės, apie kurią galėjo pasakyti: „Jaučiu, kad ji greičiau mirs iš bado, nei paims ką iš kito ar

lenksis prašydama. Greičiau išleis lašas po lašo kvapą, nei padarys ką žeminančio žmogui“[1].

Dokumentuotų, santūrių tremties tekstų likimas priklauso ir nuo galimybių juos interpretuoti, jungti į nuolat atnaujinamas interpretacinių reikšmių sistemas. Viena iš vis dar aktyviai veikiančių mąstymo sistemų lieka egzistencializmas. Nieko apie jį negirdėjusi, moksleiviška patirtį teturėjusi Dalia rašė savo pirmuosius tekstus tarsi atsiliepdama į pamatinius egzistencijos filosofijos klausimus. Kas yra žmogaus ribos? Kaip žmogus išbandomas? Kas su juo atsitinka lemtingomis situacijomis? Atsiliepė atsakinėdama: „Sėdžiu šalia jos ir suprantu, kad dabar visa tai, kas buvo dirbtina, kas buvo tik tuščias mandagumas ir miesčioniškas padorumas, visa nukrito nuo mūsų kaip svetimi skudurai. Žūtbūtinėj kovoj už gyvenimą, mirties akivaizdoje kiekvienas pasiliko toks, koks jis yra iš tikrųjų“[2].

Serija „Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius“ nesiekia laikytis chronologijos. Lobyno leidimu norima ir permąstyti tuos pokyčius literatūros hierarchijoje, kurie įvyko per pastaruosius dešimtmečius. Dalios Grinkevičiūtės tekstai apie pirmąsias 1941 metų tremtis, apie žmonių patyrimus bei likimus, viešumoje pasirodę 1988-aisiais politinių, socialinių pasikeitimų kontekste, perkeitė ir kai kuriuos literatūros bei mąstymo apie literatūrą momentus. Vaduodamasi iš privalomos ideologijos gniaužtų lietuvių literatūra jau judėjo neįsipareigojančių postmoderniųjų laisvių kryptimi, kai netikėtai buvo priversta atsigręžti į žmogaus likimą nepalankiomis istorinėmis aplinkybėmis, į rūsčius dvasinius pasirinkimus, į negailestingus dokumentinius liudijimus. Bendriausia prasme ir į egzis-

[1] Dalia Grinkevičiūtė, *Lietuviai prie Laptevų jūros:* Atsiminimai, miniatiūros, laiškai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 118.

[2] Ten pat.

tencializmą: į ribines situacijas, į žmogaus išbandymą ne tik prievarta ir kančiomis, bet ir absurdu, į pasirinkimų galimybes, į būdus aukotis ir į būtinybę išlikti.

1997-aisiais Lapteviečių brolijos iniciatyva, prisidėjus Kultūros ministerijai ir pavieniams asmenims, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla išleido didelės apimties Dalios Grinkevičiūtės tomą bendru pavadinimu „Lietuviai prie Laptevų jūros". Knygoje buvo sutelkta tai, kas vertingiausia šios autorės yra parašyta. Į Lobyno knygą dedami pagrindiniai tekstai: „Atsiminimai", „Lietuviai prie Laptevų jūros", „Gimtojoj Žemėj".

Dalia Grinkevičiūtė gimė 1927.V.28 inteligentų šeimoje. Mirė šešiasdešimties metų 1987.XII.25. Kaune gimė, jame ir palaidota. Vienkartė su Janina Degutyte. Kitomis aplinkybėmis šios moterys galėjo susitikti; Janina jautė ištremtųjų, įkalintųjų likimus, maskuotai kalbėjo apie juos cikle „Ištrėmimo sonetai": „Nuosprendžiai beveidžiai ir kurti / mums ant balto kelio palikti". Stiprino atminties, atsiminimo galią: „Bet nereikia pamiršti nieko. / Užmarštis už mirtį baisesnė".

1941 m. Dalia su motina ir broliu (tėvas, Lietuvos banko valiutų komisijos reikalų vedėjas, gimnazijos matematikos mokytojas, nuo šeimos buvo atskirtas, Šiaurės Uralo lageryje mirė iš bado) ištremta į Altajaus kraštą, 1942 m. – į Užpoliarę, prie Laptevų jūros. 1948-aisiais išvežama į Kangalaso anglies kasyklas. Po metų pabėga į Lietuvą – didžiausias noras išgelbėti silpstančią motiną, kurią neilgai trukus slapta palaidoja tėvų namų rūsyje. Vėl suimama (Unžlagas, Jakutija). Atkaklumu, reiklumu pasiekia galimybę mokytis, įstoja į Omsko medicinos institutą (baigia studijas jau Kaune). 1960-aisiais paskiriama gydytoja į Laukuvą, į mažą senovinį Žemaitijos bažnytkaimį. Nuolat sekama ir trikdoma saugumo, 1974-aisiais atleidžia-

ma iš darbo... Siūloma pakeisti gyvenamąją vietą, bet neišleidžiama iš Tarybų Sąjungos. Atsakymas – labiau sau, savo orumui, kurį reikėjo iš paskutiniųjų ginti: „Aš vaikštau po Lietuvos žemę, po savo protėvių žemę, o ne po partijos komiteto žemę. Jų kraujas susigėrė į šią žemę, tai duoda man teisę joje gyventi“[3].

Vidinėmis aspiracijomis, siekimais, pačia prigimtimi Dalia buvo tarsi kviečiama meno: nuo vaikystės labai mėgo teatrą (į tremties kelionę kaip didžiausią turtą pasiėmė matytų spektaklių programas, iš Laukuvos važinėdavo į spektaklius ne tik į Vilnių, Kauną, Panevėžį, bet ir į Maskvą), muziką, daug skaitė (ypač rusų klasiką, F. Dostojevskį). Vidinis sąmonėjimas, vykęs sunkiausiomis, netgi nežmoniškomis sąlygomis, susijęs su noru mokytis, vėliau ir rašyti. Pirma užrašyti liudijant, kad neišsitrintų iš atminties, kad nebūtų užmiršta, o vėliau ir jaučiant potraukį (dienoraščiai, užrašai, miniatiūros). Dalios prigimties struktūros buvo imlios įspūdžiams, kelionėms, bendravimui su žmonėmis, buvimui gamtoje. Buvo artimai pažįstama su to laiko ryškiausiais rusų disidentais, taip pat ir su akademiku A. Sacharovu. Iš rusų dekabristų buvo perėmusi įsitikinimą, kad žmonijos pažanga neįmanoma be aukų, aukai buvo pasiryžusi. Savo likimo broliuose prie Laptevų jūros matė aukas; aukos ir budeliai buvo ir liko įrašyti jos patyrime. Bet pati nesutiko būti bejėge auka, didelėmis valios pastangomis formavo savyje galią išlikti, išsiveržti, sugrįžti į laisvą gyvenimą, kad ir kaip negailestingai varžomą sąlygų ir aplinkybių. *Pasipriešinimas* yra kertinis Dalios Grinkevičiūtės pasaulėžiūros žodis. Iš išlikusių minčių fragmentų, svarbių ir jos tekstams suprasti, išskirtinos šios:

„Yra įvairūs pasipriešinimo būdai:

[3] Ten pat, p. 265.

Išgyventi, kai tu turi numirti.

Atsiminti, kai privalai užmiršti.

Mąstyti, kai privalai nemąstyti.

Pastebėti, kai privalai nepastebėti.

Stengtis sužinoti, kai liepiama nieko nežinoti.

Egzistuoja ydos: pavydas, godumas, paleistuvystė, girtavimas, skundimas, tinginystė, nesąžiningumas. Visos šitos įgimtos žmogaus netobulybės mobilizuojamos ir nukreipiamos karinės-policinės valstybės mašinai"[4].

Santvarka, kuri savęs palaikymui mobilizuoja žmonių ydas, panaudoja jas prieš sąžinę, garbingumą, padorumą. Dalia buvo pastabi, kritiška ir savikritiška; dar visai jauna sakė apie save, kad esanti aštri ir kampuota, sukurta vienatvei. Sugebėjo apibendrinti prabildama raiškia socialinės kritikos kalba. Rašymas visą gyvenimą buvo jai įkaltis, ypač po to, kai tremties tekstų fragmentai buvo paskelbti disidentinėje ir išeivijos spaudoje.

Dalios Grinkevičiūtės literatūros centras – tremties tekstai. Pirmasis, neturėjęs pavadinimo, dabar vadinamas *Atsiminimais,* parašytas apie 1949–1950-uosius metus, kai ji slapta buvo grįžusi į Lietuvą. Rankraštį įdėjo į stiklainį ir pakasė žemėje (rastas 1991, restauruotas, saugomas VDK muziejuje; spausdintas žurnale „Metai" 1996). Nebesitikint rasti pirmojo parašymo, rašyta iš naujo jau gydytojaujant Laukuvoje; pirma rusiškai, paskui ir lietuviškai – apie 1980-uosius, gal kiek ir vėliau. Pasakojimo tąsa – „Gimtojoj Žemėj". Spausdinant „Metuose" vėlesniam atsiminimų variantui duotas pavadinimas „Lietuviai prie Laptevų jūros" (Kazio Sajos sugestija).

Dalios Grinkevičiūtės tremties tekstus galima būtų vadinti memua-

[4] Ten pat, p. 273.

rinėmis apysakomis, susiformuojančiomis patirtų išgyvenimų ir faktų perteikimo sankryžose. Dokumentiškumas yra svarbi šių tekstų ypatybė, bet ne mažiau svarbios, labiausiai su tekstų kokybe susijusios, yra rašymo intencijos, būsenos, fenomenaliai kūniškas rašančiojo asmens dalyvavimas pasakojimo struktūrose. Tekstas yra dialogizuotas; *dialogas* labiausiai liudija kūrybiškumą, siekimą, kad vieno (taip pat ir pasakotojo) kalba susisiektų su kitų mintimis, žodžiais. Paskutinė riba: „Į tavo šauksmą nieks neatsilieps, tu išgirsi tik savo paties balsą"[5]; ne mažiau sunkios, jau paskutinės gyvenimo dalies patirtis. Ištremtieji kalbėjosi, pasakojosi. Kalbėjosi ir nenudailintais, kartais labai grubiais žodžiais (motina vaikui, atkakliai prašančiam duonos, atrėžia: „Nutilk, gyvuly, juk vakar gavom dviem dienom ir suvalgėm"). Pastabiu, tiriančiu žvilgsniu Dalia daug mato; mato ir moteris tremtines, savais būdais užsidirbančias duonos. Nemoralizuoja. Labiau nori suprasti. Apie vieną: „Tai nėra pasileidusi moteris, tik ji mėgsta flirtą. Ir aš negaliu tvirtinti, kad ji būtų buvusi jų meilužė, nors jie tikriausiai to reikalavo"[6]. Perteikia pokalbį su flirtininke: „Sunku, Dalia, labai sunku flirtuoti, šypsotis, sukti galvą, kai esi be sijono, o vatinių kelnių klynas išplyšęs, vatos gabalai karo ant užpakalio, nuolat reikia jį dengti su skara, kad nesimatytų skylės, o per nugarą eina geram bute atšilusios utėlės. Norisi prisispausti prie sienos ir sutrinti jas, pasikasyti, o čia reik šypsotis, nors pilve kurkia. Sunku, Dalele, flirtuoti Užpoliarėj"[7]. Kiek geliančios saviironijos yra šiame kadaise šaunios moters pasipasakojime – jauna pokalbininkė jį išgirdo, sukūrė restauruodama. Dalia buvo išvežta keturiolikos metų, iš II (VI) gimnazijos klasės, jos lietuvių rašto kalba jau buvo gana

[5] Ten pat, p. 275.

[6] Ten pat, p. 97.

[7] Ten pat.

tvirta, galėjo būti išsaugota. Gerai mokėjo ir rusų kalbą, galėjo ja rašyti ir net eiliuoti.

Pagrindinis Dalios Grinkevičiūtės tekstas, kuriam galėtų būti suteikta išskirtinė reikšmė bei argumentuota vieta lietuvių literatūroje, yra pirmasis, pirminis pasakojimas apie tremtį, rašytas 1949–1950 metais. „1950 m. spalio mėnesį mane susekė ir suėmė", – lakoniškai prasitars vėlesniuose atsiminimuose. Rašė jauna, 22–23 metų, rašė dar būdama arti patirties, išgyvenimų. Rašė didelės dvasinės įtampos atmosferoje; kasdien blogėjo motinos sveikata, negalėjo ja pasirūpinti, nežinojo, kur ir kaip galės ją, pabėgėlę be dokumentų, palaidoti. Aplinkui tvyrojo baimė ir nepasitikėjimas. Skubėjo, užkasė rankraštį nepabaigusi pasakojimo; jis nutrūksta aukštoje dvasinio patyrimo vietoje – palapinėje iš radijo aparato suskamba P. Čaikovskio muzika, ir dvi visko prisikentusios paauglės patiria netikėtą jausmų sumaištį: „Nežinau, kas su mumis pasidarė. Prisimenu, pašokom, bėgom tolyn į tundrą, kritom sniegan, ir ašaros pylėsi, liejosi iš akių, gerklę spazmiškai spaudė, rodos, uždusins. Kokia baisi, skaudi reakcija! Kas žino, kiek mes laiko gulėjom apsikabinusios ledinę tundrą rankom, drebėdamos visu kūnu, trūkčiodamos nuo begarsio verksmo. Tai pavogta jaunystė verkė pavogtos tėvynės"[8].

Maždaug tuo pačiu metu emigracijoje Antanas Škėma rašė antrąją novelių knygą „Šventoji Inga" (1952); žmonės svetimame pasaulyje, prisidengę ironijos, absurdo grimasomis, iš tiesų liūdni ir trapūs, verkia savo prarastų gyvenimų, savo pavogtos tėvynės. Tuo pačiu metu Albert'as Camus (Kamiu) laisvoje, bet ir skaudžių kolizijų draskomoje Prancūzijoje (skirtingos, net priešingos prancūzų laikysenos okupacijoje) atkakliai mąsto apie absurdą, ieškodamas išeities taško; taško,

[8] Ten pat, p. 160.

kurio nėra. Absurdas – neatskiriama gyvenimo dalis. „Atkaklumas ir įžvalgumas yra privilegijuoti žiūrovai nežmoniško vaidinimo, kur replikomis svaidosi absurdas, viltis ir mirtis“[9], – ištaria „Sizifo mite“. Atkaklumo ir įžvalgumo Daliai Grinkevičiūtei netrūko. Savaip įdomu, kad ir A. Camus, ir D. Grinkevičiūtė yra domėjęsi ne tik F. Dostojevskiu, bet ir Rusijos demokratiniais judėjimais, dekabristais, narodovolcais; žmonės, kurie siekia kiek įmanoma teisingesnio pasaulio sutvarkymo, stengiasi istorijoje rasti save jau lyg ir buvusį – tarp kitų, su kitais. A. Camus apie 1950-uosius: „Niekas nebuvo toks tikras kaip aš, kad pasaulį galima užkariauti tiesiais keliais. O dabar... Tad kurgi būta to įtrūkimo, kas viską staiga pakirto ir nulėmė visa kita...“[10]. Įtrūkę, kažkas esmingai pakirsta ten, kur praėjo dviejų totalitarizmų kruvinos grumtynės, įtraukusios didelę dalį pasaulio, sutraiškiusios daug likimų. Dalia Grinkevičiūtė nebuvo tik tremtinė, parašiusi atsiminimus. Ji buvo stiprios valios asmenybė, greičiausiai iki sunkaus gyvenimo pabaigos nenustojusi tikėti, kad pasaulį galima užkariauti tiesiais keliais, bet ir jautusi gilius būties įtrūkimus. Savo tremties tekstus ji atkakliai rašė siekdama, kad jie kada nors galėtų dalyvauti tiesos ir teisybės bylose. Pirmuoju bandymu labiau pasidavė spontaniškam siekimui ne tik papasakoti, bet ir išsipasakoti, pasąmone jausdama, kad atvertos traumos greičiau nyksta. Mažoj užrašų knygelėj 1949-ųjų pradžioj įrašė: „Nustok beprasmiškai graužtis, nežiūrėk atgal, – tik pirmyn!“[11]. Vėliau, kai rašė jos pačios laikytą pagrindiniu variantą, atsirado papildomų argumentų, pasirodė daugiau įsipareigojimo retorikos, savotiško paminkliškumo. Neužmiršti žmonių, minėti pavardes, vardus, likimus, dokumentuoti.

[9] Albert Camus, *Rinktinės esė*, Vilnius: Baltos lankos, 1993, p. 129.

[10] Albert Camus, *Užrašų knygelės*, II, Vilnius: Regnum, 1997, p. 167.

[11] Dalia Grinkevičiūtė, *Lietuviai prie Laptevų jūros*, p. 254.

Pirminiuose atsiminimuose pasakojama *aš* balsu; siekiama įspūdžio, ekspresijos. Rankraščio pradžia – pirmasis sakinys: „Kas tai? Ranka užčiuopiu... šaltą geležį. Guliu aukštielninka... Gražu... Saulė... šešėlis". Taip gali prasidėti ir modernus pasakojimas, ištekantis iš vidinės kalbos. Gali būti, kad Dalia taip juto savyje būtent kūrinio balsą, bet sunki, dramatiška gyvenimo medžiaga suko pasakojimą kita vaga – faktinio, dokumentinio pasakojimo. Bet jis neužgožia pastabaus, įdėmaus *žvilgsnio,* kuriuo atsirenkami asmenys, formuojamos perspektyvos. Taip pat ir apmąstymo, vertinimų, refleksijos linijos. Dalios Grinkevičiūtės tekste labai svarbi *pozicijos, apsisprendimo, pasirinkimo* intonacija. Ji nesutinka su aukos vaidmeniu, su aukai skirtu pasyvumu. Savitaigos momentai: „Prasideda gyvenimo kova, Dalia"; „Nė velnio, gyvensim, gyvensim visų velnių ir stichijų pykčiui". Vėlesnis apibendrinimas: „Man rodosi, aš fantastiškai tikėjau: kad ir kažin kas bus, aš pergyvensiu viską, ir baigta. Pradėjo jau tomis dienomis mano besiformuojančiame charakteryje bręsti kažkoks atkaklumas, užsispyrimas, noras kautis su gyvenimu, kautis ir laimėti". Žmonės, prievarta išplėšti iš savo gyvenimų, patekę į nežmoniškas sąlygas, patiria baisių traumų. Tremtinių literatūra yra traumų literatūra. Dalios Grinkevičiūtės tekstai išsiskiria ir nepasidavimu aukos sindromui[12], pastangomis išlikti, išsilaikyti; ir ne tik fiziškai, bet ir moraliai; remtis mažomis moralinėmis pergalėmis, bet kartu siekti, kad būtų išsaugotas pamatinis tikėjimas gėriu, tiesa. „Juk galų gale pasaulis laikosi ne ant vagių ir kyšininkų, ne ant abejingųjų, bet pasaulis visada laikėsi ant sąžiningųjų, doruųjų, kad ir kiek mažai jų būtų"[13].

[12] Įdomiame J. Avižienytės straipsnyje „Istorija ir atmintis: Dalios Grinkevičiūtės pirmi memuarai" (*Metmenys,* 1997, Nr. 73, p. 161–176) viktimizacijos bruožai pernelyg pabrėžiami.

[13] Dalia Grinkevičiūtė, *Lietuviai prie Laptevų jūros,* p. 269.

Pirmojo tremties teksto centras yra žiauri 1942–1943 metų žiema tundroje. Konkretūs, detalizuoti baisaus, nužmoginto gyvenimo vaizdai. Mirštantys kančiose, išsekę, utėlėti. Lavonai, su kuriais apsiprantama. Dalios Grinkevičiūtės stilistika artima Balio Sruogos „Dievų miškui". Apie žmogaus protą pranokstančius dalykus tegalima kalbėti iš tam tikro atokumo, prisidengiant; lyg vyktų ne tai, kas vyksta iš tiesų. Kai kurias scenas (aprašymų, net dialogų) galima lyginti: jei ir ne meistrystės, tai artimos stilistikos pamatu. Kad ir šį Dalios aprašą lageriui laukiant sanitarinės komisijos: „Duobė solidi – 20x15 metrų ir 2 metrai gilumo. Kazokai skuba. Jei laiku suspės sukišti į duobę visą štabelį styrančių lavonų, gaus po 30 rublių už parą. Tai laimikis. Grūsti į duobę lavonus lengviau, nei malkas vežti. Pagaliau iškala. Lavonai švilpdami skrenda į duobę. Švytruoja rankos, kojos, liesi kūnai. Rankos šlykščiai styro. Alkanų baltųjų lapių apgraužtos kojos, rankos, veidai be nosių. Lavonai balti, kiaurai peršalę, taukši kaip pagaliai. Kai kurie stovi atsirėmę į gulinčius krūvoj. Pianistas Ah., Lėjos Charašaitės sužieduotinis, stovi nuogas, atsirėmęs į kažkieno plikas kojas. Klingmanienei pragraužtas pilvas, matyti sušalusios žarnos, bet baltosioms lapėms apetito ji aiškiai nesukėlė. Jos rankos išskėstos į šalis, akys išverstos, blizga mėnulio šviesoje"[14].

Tai *žvilgsnis;* atkaklus ir šaltas pasakotojos žvilgsnis, pasiremiantis paauglės mergaitės matymu – „darbai" vyksta naktį, mėnulio šviesoje. Įsižiūrima iki atpažinimo – veidų ir vardų. Likimus turi tik žmonės su veidais ir vardais. Jei žvilgsnis yra sukurtas, juo labiau jis liudija ir kūrybines intencijas. Vienas iš stipriųjų epizodų – maža novelė – teismas už lentas, pavogtas pasikūrenti didžiausiame šaltyje (niekas barake nebeatsikelia). Nuo geležinių krosnelių sklindanti šiluma „teis-

[14] Ten pat, p. 109.

mo“ patalpoje migdo pervargusią mergaitę. Balsai iš toli – lyg per sapną. Bet kartu visa *matoma,* netgi pajuntama, kad jaunas jakutas, teisėjas, „lėtai žvilgteli į mano baisias maišais apvyniotas kojas, vatines apiplyšusias kelnes, vatinuką iš chalato, storas kasas“.

Įsižiūrėdama į įvairių tautų žmonių likimus, Dalia Grinkevičiūtė išvengia tik lietuviams tekusių skriaudų akcentavimo; sumažina lietuvių aukos sindromo galimybes.Greta matydami (artimas ir rašymo laikas) Balio Sruogos „Dievų mišką“ ir pirmąjį Dalios Grinkevičiūtės tremties tekstą, matome ir du baisiosioms totalitarinės prievartos sistemoms priklausiusius lagerius. Geriau suvokiame katastrofą, nesibaigusią su Antruoju pasauliniu karu. Pajuntame baugų absurdą, įsiskverbusį į pačius žmonių gyvenimo pamatus. Patiriame skirtingas tą patį siaubą išgyvenančių žmonių laikysenas, pasirinkimus.

Iš naujo pradėdama rašyti – po 1974 metų – Dalia Grinkevičiūtė šiek tiek keitė pasakojimo taktiką; negalėjo nekeisti, nes jau kitas buvo jos patirties lygmuo, kiti uždaviniai. Siekė įvesti daugiau faktų (per daugiau nei dvidešimt metų juos tikslino, rinko, nes susitikinėjo su išlikusiais likimo draugais), juos labiau apibendrino. Savo moralinę poziciją nusakė taip: „Praėjo daug metų, o aš vis dar matau juos, bejėgius ir pasmerktus, jaunus ir pagyvenusius, vaikus ir jaunuolius, taip sunkiai mirusius ir taip troškusius kada nors sugrįžti į Lietuvą... Mano pareiga papasakoti apie juos“[15]. Antrasis tekstas yra pirmojo akivaizdoje. Jis pratęsia patirties linijas, apima gyvenimą ir darbą Laukuvoje, pateikia daug autentiškų liudijimų apie to laiko „tvarkos“ pobūdį. Stipriausia teksto dalis – motinos šarvojimas ir laidojimas. Antrosios tremties vaizdiniuose daugiau šviesių žmonių – iš pačios Rusijos. Jau iš kitų tremtinių (A. Miškinio, K. Vasiliausko)

[15] Ten pat, p. 177.

pažįstami lageriniai universitetai. Egzaminai stojant į Omsko medicinos institutą... 1956-aisiais pagaliau leista grįžti į Lietuvą. 1970-aisiais Grinkevičių šeima reabilituojama...

„Gimtojoj Žemėj" – gyvenimo ir gydytojavimo Laukuvoj aprašymai, pastebėjimai. Galima būtų sakyti – tikslios socialinės žmogaus beteisiškumo ekspertizės, pasityčiojimų iš žmogaus orumo pavyzdžiai, partinės visagalybės piktžaizdės. Daktarė Dalia spėjo pažinti šį kraštą, spėjo patirti ir tai, ką buvo bandoma atkakliai slėpti. Kraupus liudijimas – pas ūkininkus vokiečių metais slapstėsi Kaganienė ir jos keturiolikmetė dukra Mina. Atsirado niekšų, kurie nužudė mergaitę. Motina iš sielvarto nebesisaugojo, pagaliau ir ji buvo nužudyta. Žmonės žinojo žudikus, bet jie ir po 1960-ųjų tebegyveno Laukuvoje („Susidarė įspūdis, kad žmogžudžiai yra valdžiai kažkuo įsiteikę ir už tai jiems buvo suteikta neliečiamybė").

Dalia Grinkevičiūtė liko ta pati – *matanti* ir *sakanti*. Solidari su savaisiais, bet labiausiai su tiesa, sąžine, orumu ir padorumu.

Dalios Grinkevičiūtės tremties tekstų išversta į anglų (2001, 2002), į vokiečių (2000, 2002) bei kitas kalbas. Rusų kalba atsiminimai išleisti ir Jakutske (1995, 2001).

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ

Kas tai? Ranka užčiuopiu... šaltą geležį. Guliu aukštielninka... Gražu... Saulė... šešėlis.

Jaučiu, kad vienas mano gyvenimo etapas baigėsi. Taškas. Nuo dabar prasidės kitas, neaiškus, bauginantis. 24 žmonės guli šalia. Miega? Kas žino, kiekvienas turi savo minčių, kiekvienas paliko už pečių gyvenimo etapą, kuris vakar baigėsi. Kiekvienas turi šeimą, gimines, artimus, mylimus žmones. Dabar jie atsisveikina su jais mintyse. Staigus vagono trūktelėjimas. Nuo viršutinių gultų krenta daiktas. Niekas nemiega. Tyla. Skubiai rengiuosi – reikia atsisveikinti su Kaunu. Visi prie langų. Viskas, viskas, viskas. Baigta. Dar vienas smūgis, traukinys pajuda. Matyti Karmelitų bažnyčios bokštai, jie auksu žiba saulės spinduliuose. Pusė penkių. Kaunas miega. Tyliai plaukia 63 vagonų traukinio sąstatas, veždamas į nežinomą tolį, į nežinomą gyvenimą 1 500 lietuvių. Ašaros visų akyse. Verkia vaikai, tarsi ir jie suprastų, tyli akis įbedę į tolstančius miesto vaizdus ir pradedančius slinkti laukus. Žiūrėkite, vaikai, žiūrėkit, tegul neišdyla iš jūsų atminties šis vaizdas ir šitoji minutė. Kiek šimtų akių paskutinį kartą mato gimtąjį miestą... „Aš jaučiu, kad nebepamatysiu daugiau šito“, – sako man mamytė. Tie žodžiai tarsi peilis sminga į mano smegenis. Prasideda gyvenimo kova, Dalia. Gimnazija, vaikystė, išdykavimai, fokusai, te-

12 - 15/5809

VB "LAUKININKŲ"
filialas

atras ir draugės – praeityje. Tu jau suaugusi. Tau jau suėjo keturiolika metų. Tu turi globoti motiną, pavaduoti jai tėvą. Prasideda pirmas mano gyvenimo kovos aktas.

Tunelis. Traukinys jau lekia. Nemunas. Petrašiūnai. Kur tėtė? Sudiev. Vilnius. Stovim prekinėj stotyj. Kažkas šaukia giminaičiui geležinkeliečiui, kad praneštų motinai ir perduotų „sudiev". Pataria imti šiltų daiktų. Velniams tie šilti daiktai? Patark slėptis, bėgt. Vilnius tolsta. Gyventojai stovi prie bėgių, žiūri, tarsi mus vežtų mirti, ir žegnoja. Lenkai pamaldūs. Nejau mes iš tiesų važiuojam mirti?

Nė velnio, gyvensim, gyvensim visų velnių ir stichijų pykčiui. Gyvensim ir išgyvensim, kovosim ir laimėsim – girdit?..

Naujoji Vilnia. Stovi vyrų ešelonas. Einu pro užkaltus vagonus ir teiraujuos tėtuko.

– Nėra, nėra, nėra. Čia vilniečiai, – vienas atsakymas.

Vėl sugrūda į vagonus, užrakina. Judinamės. Norėjau ir galėjau pabėgti šioj stotyj, netoli buvo malkų krūvos, bet čia aš suvokiau turinti bejėgę motiną. Jaučiausi lyg man būtų dvidešimt metų.

„Siena, siena. Tuoj bus siena." Paskutiniai Lietuvos žemės kilometrai – miškai, medžiai, gėlės.

Duryse plyšys. 5 cm. Traukiu į save giliai Lietuvos laukų kvapą, kad neužmirščiau jo niekad. Kažkuriam vagone užtraukia dainą, ją pagauna visas ešelonas. „Graži tu, mano brangi tėvyne!.."

Jau skriejam Gudijos laukais. Nė vizos nereikėjo... Orša, Minskas, Smolenskas. Trošku, karšta. Vandens mažai duoda.

Traukiniui sustojus, visi skuba po vagonais atlikti gamtos reikalų. Visiškai jokio varžymosi nėra. Praėjus traukiniui, panorama žavinti. Gudijos stotyse matydavom keleivinių traukinių, daugiausia važiuojančių į Lietuvą. Na ką gi. Greit bus daug vietos. Palankaus vėjo, skėriai!

Kirovas. Sustoja tarsi parade: Kauno ešelonas, iš vieno šono – Rygos, iš kito – Talino. Sveikas, Pabaltijy! Užsimezga kalbos.

Rikiuojamės po du eiti parnešti pietų, kažkur užpakalyje matau savo istorijos mokytoją Spūdienę. Staiga – tyla. Radijas kliedi. Karas!!! Karas!!!

Žiūrim vienas į kitą. Greitomis parvelkam savo vagonams pietus ir laikraščius.

Trijų sostinių ešelonuose – džiaugsmas. Gal neveš toliau? Gal grąžins? Bet juokas. Juk mes jau užfrontėj. O kartu ir nerimas: kas Lietuvoj darosi? nuniokota? giminės gal bombų užmušti? Važiuojam, važiuojam, važiuojam. Penktą, dešimtą parą. Maisto nesuvalgom, atiduodam vietiniams vaikams, kurie ištiesę rankas alkanomis akimis prašo: „Chleba, tiotenki...“* Šita muzika nuo pat Lietuvos sienos.

Uralas. Sveika, motinėle Azija... Išvargę, nešvarūs, išblyškę miegam vienas ant kito. Vienas klausimas ir kalbos – kur mus veža? Manėm, kad į Uralą, bet jį jau pravažiavom. Andriukaitis, buvęs rangovas – didelis praktikas, džiovina duoną ir tikina, kad mes patys iš jo ją pirksim. Jo pirkliška prigimtis ir čia nenurimsta: čia perka, čia parduoda, čia apsta-

* Duonos, tetulytės... *(Rus.)*

to. „Žeminėse gyvensit ir patys išsikarsit“, – pilna burna gromuliuodamas kalba jis. Tarsi mes gyvensim, o jis ne.

Kai gaudavom sorų košės, valgydavo jis vienas ir kalbėdavo: „Nevalgykit, nevalgykit, tuoj prisiminsit, tada pirštus graušit“. Kibirais košės buvo. Verčiam per skylę lauk. Šventi buvo kombinatoriaus Andriukaičio žodžiai – košę prisimindavom dažnai ir tikrai netrukus.

Penkiolikta para, dvidešimta. Galvoj tarška, silpna. Aha! Mes jau prie finišo. Kiekvienoje stotyje atkabina po 3–5 vagonus. Vakarų Sibiras. Troščino stotis. Atsidaro vagono durys. „Vygružaites bystrej!“* Kiek kartų paskui teko girdėti šį posakį su įvairiais ornamentais rusų kalba, visada širdį suspausdavo – kur atvykom, kas mūsų laukia?

Esam aikštėj. Mus skirsto po gyvenamąsias vietas. Sėdim prie daiktų. Prie kiekvieno būrelio prislenka „apaštalai“ ir krato daiktus. Lietus pila, griaudžia. Vienišos motinos su mažais vaikais dangsto juos, visi permirkę.

Po procedūros, kuri truko keturias valandas, į mus teikiasi prašnekti: „Tak vot, vy budete žit' v sveklosovchoze“.**

Devynioliktas ir dvidešimtas vagonas (iš viso 50 žmonių) važiuojam į tą sveklosovchozą. Kai dar traukinyje būdavo patikrinimai, man pasirodė baisiai keista, kad mus šaukia numeriais. Ir dabar tas keistas jausmas apėmė mane, kai čekistas sušuko: „Septynioliktas numeris!“ Aš – septynioliktas numeris?..

* Kraustykitės greičiau! *(Rus.)*

** Tai štai, jūs gyvensite runkelius auginančiame tarybiniame ūkyje. *(Rus.)*

Tik po kelių minučių atsikvošėjau, kraujas suplūdo man į veidą, pajutau, kaip net širdis suplakė smarkiau. Septyniolikas numeris iš devyniolikto vagono – štai kas aš!

Kaip gerai, kad tėtė to negirdi. Atrodo, lyg kas grandines būtų uždėjęs. Per paskirstymą šaukia kiekvieną, ir žvilgsnis, kurį į mane metė juodbruvas plieninėm akim čekistas, buvo man žiauresnis už smūgį. Tai buvo vergų pirklio žvilgsnis, tiriantis, kiek turiu raumenų, kiek iš manęs galės išspausti. Pirmą kartą pajutau, kad esu daiktas. Apie tai, kad man dar mokykloj reiktų mokytis, niekas ir negalvoja. Stovėjau prieš juos išblyškusi ir jutau baisią vergo neapykantą ir protestą. Pasukau galvą ir pamačiau motiną. Ji stovėjo atokiau ir žiūrėjo į mane. Skausmingas žvilgsnis. Ji pirma tai pajuto ir tučtuojau nuleido akis, bet aš mačiau, kaip ašaros rieda jai per veidus. Jos duktė ir sūnus, jos ir tėtuko džiaugsmas, štai įvertinami kaip darbo gyvuliai. Mes supratom viena kitą, ir abiem pasidarė nejauku; daugiau niekad apie tai nekalbėjom.

Gyvenam dviejuose dideliuose barakuose. Dirbam laukuose po 18 valandų. Niekas nedejuoja, nors iš karto sunku. Veidai įdegę, rankos atgrubusios. Uždarbio beveik jokio. Viršininkai nepraleidžia progos pasijuokti, pasityčioti – žiūri į mus kaip į baisius nusikaltėlius. Ukrainiečiai, irgi tremtiniai, nuoširdūs. Rusų kalbos nė velnio nemokam, bet slebizuojam. Maitinamės mainydami daiktus. Atėjo žiema. Barakai šalti kaip laukinyčios. Pradėjo skirstytis – kas į Trojicką, kas į Bijską, ką ukrainiečiai pulku į „kaupą".

Visi tikimės, kad greit važiuosim namo. Kitaip niekas nė nemano. Klimatas čia geras, ypač džiovininkams. Irena B.,

mano draugė, vienmetė, Lietuvoj jau ir pneumotoraksus gaudavo, o čia – kaip „pončka“. Žiema šalta, bet sausa. Prabėgo greit. Ateina pavasaris, daržų sodinimas.

Iki pasiutimo norisi miego. Nors minutę, nors akimirką. Traukinys lekia siūbuodamas, dusliai kaukdamas. 72 žmonės vagone stovėdami miega atviromis akimis. Jaučiu alsavimą ir drebulį. Tai Genė Markauskaitė, geltona kaip citrina džiovininkė dešimties metų mergytė. Akys giliai įdubusios, lūpos mėlynos. Ją krečia šaltis, o man karšta. Utėlės didingai šliaužia per jos kaklą, pečius, pereina pas mane, dingsta kažkur.

Krasnojarskas. Jau savaitė šitos pragariškos kelionės. Vagono palubėj tamsoj spingsi lemputė. Nejaugi aš kada naktį miegodavau? Nejaugi galėdavau ištiesti kojas? Ne, neįtikėtina.

Negaliu pasijudinti – kojos sutino; viskas miglėja, kaip sapne matau Genės veidą, ji kosti man į fizionomiją. Po velnių, kodėl penkias paras susispaudusios turime suptis ir kvėpuoti viena kitai į veidą, kartu penėti riebias utėles?

Mušasi, gyvatės. Storas žydas duoda Genės motinai lazda, kad ta į jį atsirėmė. Choleros, greit stips, ir dar ėdasi. Vienas kito neapkenčia. Būtų mažiau nors keliais žmonėmis, galima būtų kvėpuoti. Riksmas. Isterika. Turbūt užduosiu. Sapnuoju nemiegodama. Kelionė nežmoniškai ilga. Staiga užeina noras, kad traukinys nulėktų nuo pylimo, vagonai sudužtų – nors atsikvėpti būtų galima. Idiotizmas.

Pagaliau. Atvažiavom. Vagonas tuštėja. Žemė. Kojos, atpra-

tusios vaikščioti, linksta. Lyja. Purvas. Barakai už 500 metrų. Tempiam daiktus. Didelė patalpa, nežmoniškai purvina, pilna nešvarių, garuojančių kūnų ir skudurų kvapo. Po keliolikos minučių 5000 žmonių, esantys šioj arklidėj ar klubo salėj, miega. Kaip gera. Sąnariai atsileidžia. Tyla.

Sužinom, kad esam Makarove, netoli Angaros upės. Smarkus ir energingas vyrukas, pavarde Zienčikas, spėjo sumąstyti, kad mus sodins į garlaivius. Visų akys sužiba. Amerikos utopija pamažu apima visus, kai kas bando netikėti, bet dauguma nori tikėti. Jeigu tai ir neįvyks, jie nors dvi savaites pagyvens viltimi, greito išsivadavimo iliuzijom. Prisimena daug atsitikimų, kurie kaip tik verčia įtikėti. Zigmas Steponavičius, buvęs ŽŪA studentas, pardavė laikrodį kažkokiam žvalgybininkui. Laikrodis greit sustojęs. Pirkėjas pasipiktinęs išdrožė: „Štai kokie nedėkingi lietuviai, juos veža į geras vietas, o jie va kaip atsidėkoja". Aš nenoriu tikėti, nes jeigu būtų buvęs potvarkis išvežti lietuvius, tai vežtų visus. O kodėl Matiukienė, ūkio viršininkų taip mėgstama, buvo palikta? Bet ir aš pasiduodu bendram entuziazmui. Važiuojam Amerikon ar į Amerikos koncesijas, kaip įrodinėja Krikštanis. O jis man autoritetas. Tai laikotarpis, kai aš lenkiuosi visiems autoritetams ir savo nuomonės neturiu.

Einam į pirtį. Kad geriau išsipraustume, nuskubam bene pirmutinės, vos tik pranešė. Rodos, Morkutė ir dar trečia – ar tik ne Zienčikaitė. Pirtis didžiulė, puiki. Matyt, tam ir pastatyta, kad būtų apšvarintos į Šiaurę ir į Rytus važiuojančios partijos. Mūsų drabužius priima jaunas gražus vy-

ras, jis klausia mūsų, kas mes tokios. Sužinojęs, jog lietuvės, sako, kad suomių, estų, ukrainiečių jau yra buvę. Siūlo greičiau rengtis, nes greit prigarmės moterų. Nustebusios žiūrim viena į kitą. Siurprizas. Klausiam, kodėl ne moteris čia dirba. „Moteris vyrų skyriuj“, – atsako su šypsena. Nelieka nieko kito daryti, viskas aišku: rengiamės ir paduodam paeiliui savo visus rūbus, jie sukabinami ant kablių, kad kameroj būtų galima išnaikinti utėles. Kai išsimaudėm, rodos, nuplovėm ne tik purvus, bet ir visą kelionės nuovargį. Gražuolis paduoda mūsų rūbus ir maloniai šypsodamasis pasveikina išsimaudžius. Ramiausiai apsirengiam ir širdingai su juo atsisveikinam. Tą patį vakarą sunkvežimiais permeta mus už poros kilometrų prie Angaros upės kranto. Gyvenam keliose didelėse medinėse daržinėse, pusė į jas nesutelpa, lieka lauke. Praleidžiam savaitę. Aš suspėjau suvažinėti traukiniu į Čeremchovą ir parduoti šiek tiek daiktų. Parvežiau miltų, sviesto ir kitų produktų.

Įspūdingi čia būdavo vakarai. Sutemus suliepsnodavo laužai. Gyvenom miške, šakų prisinešdavom, laužus kone iki paryčių kūrendavom. Prie laužų jaunimas ir senimas – visi. Milžiniškam plote spingsi laužų taškai, tūkstančiai lietuvių dainuodami pamiršta savo nelaimes. Miškas, rodos, dreba nuo galingų dainų. Pirmutinė daina paprastai būdavo tremtinių himnas „Leiskit į tėvynę“. Nesu nei muzikali, nei jautri, bet ši daina nepaprastai veikdavo. Turbūt niekad joks choras, jokia muzika ir dainos gražiau neskambės tam, kas Angaros pakrantės miškuose girdėjo dainuojant tremtinius lietuvius. Pradėdavo prie vieno laužo, bematant pagaudavo

kiti, toliau, toliau – ir didžiulis miškas prisipildydavo graudžių, liūdnų, melodingų lietuviškų dainų. Jausdavaisi tarsi esąs visų išsvajotoj Lietuvoj, ir sūrios ašaros vilgydavo veidus. Daina vienydavo mus, daina stiprino mus, tarsi kalbėjo, kad daug dar reikės pakelti, bet Lietuvos vaikai turės ištverti. Daina nors akimirkai priartindavo prie Lietuvos, ragindama turėti viltį grįžti atgal. Nežinau kaip kiti, bet aš, taip dažnai žiūrėdama į tremtinius, susibūrusius dainoj, galvodavau: kiek jūsų niekad nepamatys tėvynės... Kažkoks negeras nujautimas buvo manyje, aš tarsi matydavau virš galvų mirties šešėlius. Vaiko pagava gal. Bet tai pasitvirtino. Keista tik, kad aš niekad negalvodavau, jog pati galiu mirti. Man rodėsi, aš fantastiškai tikėjau: kad ir kažin kas bus, aš pergyvensiu viską, ir baigta. Pradėjo jau tomis dienomis mano besiformuojančiame charakteryje bręsti kažkoks atkaklumas, užsispyrimas, noras kautis su gyvenimu, kautis ir laimėti. Dėl to taip ir tikėjau išgyvensianti.

Kraustomės į laivus. Mes patenkam į baržas. Dvi dienas plaukiam sraunia Angaros upe. Dienos saulėtos, pakrantės gražios, nesinori nieko galvoti, galva tuščia. Vėl išsikraustom į krantą, vėl lyja – kodėl visada lyja, kai reikia išsilaipinti? Krantas akmenuotas, po poros valandų jis jau apgyvendintas. Garlaivis su baržų karavanu sukasi atgal, jis plaukia atgabenti likusiųjų ir dar atvykstančių į Makarovą. Temsta. Suspingsi maži laužiukai, verdamės srėbalo, kad kuo nors užkištume pilvą. Miškas toli, malkų nėra, kiek matyti – grynas laukas, nusėtas akmenimis ir Lietuvos „čigonais“. Traukiam

skudurus iš maišų ir lipdom „patalynę“. Viskas drėgna, permirkę. Šalta, nemalonu. Bet oras grynas. Kolonija aprimsta. Gulam vienas prie kito ir, ką turim, užsimetam ant savęs. Burna prikvėpuoju, ir nuo kūno užklotas sušyla, nors ir lyja. Ant antklodės įdubimų renkasi vanduo ir lėtais lašais sunkiasi man ant kelių. Plaukus plauna Rytų Sibiro lietus.

Aiški, šalta naktis. 500 lietuvių Zajarske.

„Ar aš nesakiau? Juk tai visiškai aišku, aišku kaip dieną, Broniuk, mes neapsirinkam – į Amerikos koncesijas važiuojam“, – uždusęs sako Krikštanis žmonai, pamatęs, kad pradeda sodinti žmones į sunkvežimius ir veža krantu į Lenos prieplauką. Krikštanis – mūsų vagono seniūnas. Nors vagonas dabar – grupė žmonių, važiavusių vienam vagone iki Makarovo. Maistą gaunam ir transportuojami esam pagal vagonus. Krikštanis – balta varna tarp mūsų. Jis iš Lietuvos evakavosi pats, savo noru. Birželio 23-ią, kai vokiečiai bombardavo Vilnių, jis su žmona ir sūnum pasitraukė į Tarybų Sąjungos gilumą. Bijodamas mobilizacijos važiavo vis toliau ir toliau. Gorkis, Maskva, Saratovas, Taškentas, Barnaulas. Išgirdęs, kad veža lietuvius, prisijungė prie mūsų ir paėmė kursą į Amerikos koncesijas. „Aš demokratas, – sako jis apie save, pakeldamas į viršų du praskėstus pirštus ir taisydamasis pensnė. – Aš kovojau ir kovosiu už daugumos interesus – toks jau mano gyvenimo devizas.“ Jis sėdėjęs Kauno kalėjime trejus metus, nes buvo įmaišytas į Pajaujo bylą. Šiaip jis neturi nieko, kas keltų simpatiją. Bet šeimai jis geras. Prisimenu, kai mus sodino į vagonus Bijske, visi

veržėsi prie vagonų, tarsi bijotų, kad jei pavėluosi, tai paliks. Užtat ir sėdėjom kaip silkės, vieni kitiems ant galvų. Krikštanis įsikabino į raudono prekinio vagono rankenas ir atkakliai darbavosi kojom ir liemeniu, stengdamasis nustumti kitus ir pirmutinis įšokti. Tada, stovėdama atokiau, supratau, jog šis žmogus, kad pasiektų savo tikslą, peržengs per kiekvieną lavoną.

Kas 10–15 minučių privažiuoja sunkvežimis. Dvidešimt žmonių su vaikais ir daiktais susikrausto į jį ir bematant dingsta dulkių sūkuryje. Diena karšta. Jokio pavėsio. Viską išsidžiovinom. Į vakarą pasilieka ketvirtadalis žmonių. Kranto aikštė tuštėja. Darosi vėsiau. Pagaliau visai šalta. Užsimetu žieminį paltą. Dideliam plote dega laužai. Juos paliko nė šio to nespėję išsivirti žmonės, nes atvažiavo mašinos. Baigia degti vogtos iš kažkur statybinės lentos. Prie vieno laužo sėdi mano metų mergaitė. Prieinu ir sustoju priešingoj laužo pusėj. Mergaitė skautų uniforma, kaip ir aš, pastebiu, kad ji labai gyva, mėlynom akim. Šviesiom kasom. Lietuvaitės tipas, pamanau.

– Aš jus mačiau barake Makarove, jūs iš Kauno?

– Iš Kauno, o jūs?

– Iš Šiaulių.

Matuojam viena kitą akimis, bet daugiau kalbos nerandam. Einu toliau, matau, kad privažiavo mašina ir ta mano pažįstama lipa į sunkvežimį. Sunkvežimis nušvilpė. Štai ir visa pažintis. Ir kažin ar susitiksim kada? Bet gyvenimas dar suvedė mus, ir labai įdomiomis aplinkybėmis.

Kitą rytą, apie pusę penkių, kai švito, ir prie mūsų būrelio privažiavo sunkvežimis, ir mes susigrūdom į jį. Tilpo ne visas vagonas, o apie 25 žmones. Prisimenu Krikštanį, Noreikienę su Dalium, Nausėdienę, Jasinskienę su Dalia, Albertą Janonį su motina, Dovydaitienę su Birute, Žukienę, Grockį ir kt. Po kelių minučių mes jau dumiam paskui kitus sunkvežimius geru plentu. Išaušo karšta liepos 25-oji. Šiandien mes turim įveikti nemažą (apie 300 km) atstumą tarp Angaros ir Lenos upių. Šoferiai įgudę, leidžia mašiną pašėlusiu greičiu, posūkiuose sunkvežimis baisiai pasvyra, mes suklinkam. Prašau šoferio, kad lėčiau važiuotų, nors 90 kilometrų per valandą. Jis išlipa iš kabinos, atsistoja ant pakopos ir nelaikydamas vairo (o greitis – didžiulis) pasižiūri į mus. Matydamas mus baltus, jisai daugiau nejuokauja. Karšta. Važiuojam miškais, juose pilna žvėrių, bet žmogaus nėra turbūt 300 km radiusu. Milžiniški medžiai nuo amžių guli sukritę. Miškai, miškai, miškai – tankūs, galingi, neišbrendami miškai, kuriuose žmogaus koja dar nėra buvus. O Tarybų Sąjungoj popieriaus nėra. Toli nuo čia, Stalingrade, rengiamasi dideliems mūšiams, koncentruojama armija, gaudžia lėktuvai, patrankos, o čia tyla, tik lekia anas nešdamas iki plačiosios Lenos Lietuvos tremtinius. Vandens nėra. Trošku. Dulkės užlipdė veidus, akis, burną, visą kūną. Albertas ir aš įsitaisėm gale ant daiktų, tai vėjelis vėsina mus.

Staiga Jasinskienė suklinka baisiu laukiniu balsu, akys išvirsta, ji meta nuo savęs Dalią, kuriai dveji metukai, ir smaugia save. Vyrai plėšia jos rankas, bet ji konvulsiškai spaudžia kaklą, mėlynos gyslos išsiveržia ant kaktos. At-

plėšė. Radom vandens, suvilgėm veidą, pagirdėm. Moteris vėl tapo normali, vėl glaudžia, bučiuoja savo Dalužę, vėl nori gyventi. Ak, tie nervai... Juos taip sunku tramdyti žmogui, ypač tremtiniui.

Apie trečią valandą dienos sustojam. Mes – tuoj į mišką. Kiek akys mato, raudonas apklotas – uogos. Atsigaivinam truputį, kartu ir atsigeriam. Po kelių valandų pertraukos vėl lekiam. Vis pakalnės ir pakalnės. Pasiutęs šoferis greičio nemažina, ir mes vis artėjam prie Lenos upės. Jau vakaras. Ir naktis. Šalta. Mašina dūzgia be atilsio. Truputį baisu. Mes su Albertu žiūrim į abi juodas plento puses – visur tamsus, niūrus, nepereinamas miškas. Man malonu sėdėti šalia Alberto ant mašinos krašto ir lėkti į tamsumą per šias galo ir krašto neturinčias girias. Tai gražios sielos jaunuolis. Jis buvo Šiaulių dramos studijos studentas, rodos, jau baigęs. Mylėjo gamtą, žmones, turėjo švelnią, gražią sielą. Man kažkodėl jis priminė Aliošą iš Dostojevskio „Nuskriaustųjų ir pažemintųjų". Aukštas, nepaprastai lieknas, šviesiaplaukis, gražaus veido, mėlynų akių jaunuolis. „Teatras, Dalia, – tai mano gyvenimo svajonė, tikslas, tai man alfa ir omega. Praūš karas, grįšiu į sceną, vaidindamas kelsiu žmones gražiam gyvenimui, budinsiu kilnius jausmus. Gyvenimas juk labai gražus, puikus, įdomus", – dažnai man kalbėdavo Albertas, o jo mėlynos akys degdavo ir šypsodavosi. Norisi miego. Artinamės prie Ust Kuto. Tai Lenos prieplauka. Rytas, pusė septynių. Lygiai po paros mes Ust Kute. Mašina įvažiuoja į palapinių miestą. Įlendam į pirmą pasitaikiusią ir užmiegam.

Dvi savaites praleidžiam čia belaukdami garlaivių. Dvi partijas jau išvežė garlaiviai „Moskva“ ir „Lermontovas“. Amerikos teorija laikosi nesugriaunamai. Kas netiki, apšaukiamas pesimistu, kvaiša, nuotaikos gadintoju ir verksniu. Žmonės aiškiai trokšta tikėti savo dievuku. Ir reikia netrukdyti tam optimizmui. Dienos gražios, maudomės, valgyti duoda gerai. Žmogui 500 g duonos ir triskart perlinės košės. Maudomės pirtyje – kurortas. Palapinėj mūsų šeimos kaimynai – profesoriaus Vilkaičio šeima. Aš padariau netaktą. Dieną visi eina uogauti, – aš pasilieku. Profesorius klausia manęs, kodėl aš neinu.

– Nepatinka man uogauti, – sakau.

– Bet pamatytumėt daug gražių ir įdomių šio krašto augalų, – nenusileidžia profesorius, pats šypsosi ir tiriamai žiūri į mane.

– Ak, ta botanika, aš jos baisiai nemėgstu ir nesidomiu ja, prisipažinsiu, – gražbyliauju, bet prisimenu, kad Vilkaitis – botanikas, ir prikandu liežuvį. Jis atlaidžiai nusišypso.

– Aš su Jūsų tėveliu aštuonerius metus vienam suole sėdėjau, geras buvo draugas, kas žino – gal dar susitiksim kada.

– Gaaal...

Iš kitos pusės – Balčių šeima. Jie nuo Daugų. Tai dzūkai. Labai simpatiški žmonės. Jis – buvęs mokytojas, šaulių būrio vadas. Nuostabu tik tai, kad jo neatskyrė į lagerius. Vakare – dainos, gražios, pilnos tėvynės ilgesio, liūdnos tremtinių dainos. Verkia vaikas, kurio motina prieš keturias dienas paklydo beuogaudama.

Lenos pakrantė. Bangos mušas į krantus. Upė plati. Stovi

garlaivis „Nadežda Krupskaja“ ir dvi didelės baržos. Mes kraustomės į vieną iš jų. „Apaštalai“ vadovauja. Baržos keleivinės ir pakankamai patogios. Kiekvienas turi neva guolį. Mūsų visas vagonas kartu – tai labai smagu. Mes jau pripratę vieni prie kitų, susidraugavom šiek tiek. Nakvojam dar ant kranto akmenų, Lenos bangoms ūžiant. Stoviu prie pat vandens ir žiūriu į upę – kiek tremtinių nuplukdė šia upe caro valdžia į tolimas tremties vietas... Kiek jaunų, geriausių žemės sūnų ir dukrų nuplukdė šios bangos, o atgal nebesugrąžina. Kiek jų žuvo tremtyje. Kiek nunešė šios bangos vilčių, ilgesio, noro kovoti. Tremtis atšaldė jų entuziazmą, atbukino jausmus, nužudė, prarijo geriausius metus. Kur mus nuveš? Nejaugi Amerikon? Čia visa esybe pajuntu, kad negaliu daugiau savęs apgaudinėti. Ir tavęs, Dalia, laukia dar ilga kova. Dar daug teks tau kovoti su gyvenimu, su mirtim. Upės vanduo nakties tamsoj darosi juodas. Bangos daužosi į krantą. Purškia smulkus lietutis.

Pamažu pro mus slenka kaimai, gyvulių kaimenės, laukai, smiltynai. Vaikų būriai žaidžia pakrantėse, maudosi, kažką šūkauja mums ir moja rankomis. Saulėtos dienos slenka viena po kitos. „Nadežda Krupskaja“ lėtai traukia mūsų baržas Lenos aukštupiu. Visų nuotaika gera. Gaunam triskart valgyt. Vandens – kiek nori. Visi nuolatos prausiasi, skalbiasi, atrodo jaunesni, žvalesni. Jaunimas jaučiasi tarsi ekskursijoje, lyg atostogautų. Apsivilkę kas ką turi geresnio, daugiausia dar lietuviškais drabužiais.

Jaunimas iš tiesų žydi. Tikrai atrodo, kad išplaukėm

Nemunu į gegužinę. Tai čia, tai ten matyti maloniai besišnekučiuojančios poros, atgimsta flirtas. Priekinėj baržoj girdėti akordeono garsai, dainos. Po kelių dienų sustojam Kirenske. Nuo čia prasideda Jakutija. Prieplaukoj siūlo už pinigus svogūnų, pieno, džiovintų žuvų. Vadinasi, pinigai čia turi vertę.

Vėl plaukiam. Pamažu nuo gretimos baržos nutolsta laivelis. Juo į krantą veža laidoti kažkieno lavoną. Visur tyla. Vidudienis. Ramybė. Ir taip per visą kelionės laiką. O ji truko mėnesį. Kiekvieną kartą, kai sustodavom, palaidodavom vieną ar kelis lavonus Lenos salose ar pakrantėse. Pravažiuodami labai dažnai matydavom pakrantėse šviežio medžio kryžius. Aš visada atsisukdavau ir žiūrėdavau, kol nežinomo tremtinio kapas dingdavo saulėtam horizonte. Pasilikit amžinai jūs čia, vargšai lietuviai, nepamatysit jau niekad saulėtų Nemuno ar Dubysos krantų, ir Lietuvos laukų vėjelis nežais ant jūsų kapo. Praūš karo audra, jeigu išliksime, gal ir grįšim, o jūs jau niekad. Praplauks pro jus retkarčiais baržos, garlaiviai, vienas kitas keleivis mes žvilgsnį į vienišą kapą – be gėlių, apleistą. Pamažu išnyks ir užrašas, kurio vis tiek niekas šioj negyvenamoj vietoj neskaitys. Keista, kad tam žmogus, rodos, ir gyveno, mokėsi, dirbo, kad gyvenimą baigtų šioj pakrantėj. O jeigu jam Lietuvoj kas būtų pasakęs, kad čia jis ras paskutinę prieglaudą, niekad nebūtų patikėjęs. Mes gi – optimistai. Štai ir aš rašau, kad turiu imunitetą nuo mirties ar kalėjimo, o gal kur kaip šunį įkiš į žemę...

Ech, jūs saulėtosios dienos, kaip dažnai mes prisimindavom jus sunkiu metu, tarsi kurortą. Tą kelionę Lenos upe.

Vakarais – vėl dainos. Aktyviausi čia marijampoliečiai. Labai patriotiškai nusiteikęs jaunimas. Aš draugių neturiu, tat daugiau su suaugusiais.

Ponia Žukienė su japonišku ilgu raudono šilko apsiaustu tarsi kilminga didikė šlama po baržos denį. Ji net kritiškiausiomis minutėmis nepamiršta manikiūro, masažo veido odai išlaikyti. Į visus žiūri iš aukšto, kadangi ji buvo pulkininko žmona. Prieidavo, vargšė, iki anekdotų. Buvo tokie žydai, brolis ir sesuo, nepamenu pavardės, tik vardą atsimenu – Dora. Jie turėjo Šiauliuose malūną. Žukienė reikalavo paramos iš jų, žadėdama padaryti protekciją pas savo vyrą, kai po karo norės atstatyti malūną. Arba Adoliui Ašmontui, paliegusiam 15 metų berniukui, dar Altajaus krašte prašydama, kad jis jai atneštų iš miško malkų, žadėjo, jog jis bus priimtas į karo mokyklą be eilės. Kaip giliai vis dėlto sėdėjo joje protekcionizmo sėkla, kad net tolimoj tremty protekcijas žadėdavo. Vyras jos tikrai nebuvo išvežtas, rodos. Lietuvoj buvo palikęs, pasislėpė ar pan. Krikštanis, būdamas apsigimęs oratorius, negalėdavo nurimti be auditorijos ir surinkęs kelis klausytojus pranašaudavo Tarybų Sąjungos pralaimėjimą kare. Tik visiškai neaišku, kam jam reikėjo evakuotis.

Prasideda miškų zona. Upė siaurėja, krantai aukšti ir statūs. Kadangi kursas tiesiog į šiaurę, tai geografijos požiūriu labai įdomu, matau visas zonas: lapuočių, spygliuočių, taigą, tundrą, visus perėjimus, augmenijos pasikeitimus galima stebėti kuo puikiausiai.

Jakutskas. Mums liepia išlipti ir išsinešti visus daiktus, nes dezinfekuos baržas, o pačius varo į pirtį. Sergantiems liepia pasilikti – juos gabens į miestą, į ligonines. Mamytė serga, ir mes galim pasilikti mieste, bet visi trys nenorim skirtis su savo vagonu, tad tylim. Vėlai naktį kraustomės atgal. Barža stovi vidury upės. Praplaukia dviejų aukštų garlaivis „Piatiletka". Pro langus sklinda šviesa, girdisi muzika, vėsus vėjas kedena man plaukus. Ryju akimis tą stebuklingai gražų garlaivį ir man kyla noras gražiai gyventi. Yra žmonių, kurie laisvi plaukioja štai tokiais garlaiviais, yra, vadinasi, laisvas, gražus gyvenimas. Jaučiu savyje gimstantį atkaklumą, jėgą, norą gyventi, kovoti su gyvenimu ir laimėti. Paimti jį už nasrų, kad galėčiau pati jį tvarkyti, o ne jis mane mėtytų. Mes dar gyvensim, Dalia, mes dar pakovosim. Kovosim su tuo žiauriu priešu – gyvenimu ir nepasiduosim. Spjaut, kad man tik penkiolika.

Praslenka dar savaitė, dešimt dienų. Plaukti nenusibodo. Sėdžiu savo guolyje ir apsimetu, kad miegu, nes stebiu, kaip Štarienė flirtuoja su kareiviu. Tai labai pamaldi moteris, ar bent stengiasi tokia atrodyti, didelė patriotė. Jeigu kuris vaikas kur užgirdęs uždainuoja rusišką dainą, ji pajuokiamai šypsosi ir iškalba tėvams, o su čekistais ir rusais tai lamdosi. Saldžioji Genutė – praminė ją brolis. Ji graži, bet kiaurai klastinga. Šypsosi rusui, o tas ją verčia ir glamonėja. Kai ji kalba apie savo Bronių, kuris lageriuose, tai, rodos, tikros ašaros rieda jai iš mėlynų akių. Jėzuitė. Jos draugė Prapuolenienė, su kuria ji kartu gyvena, įsimylėjusi ją ir nepastebi, kaip ta visur kur apgauna ją.

Pasklinda gandai, kad anksčiau nuvežti lietuviai Tiksio uoste buvo persodinti į jūrų laivus ir išvežti – kur? „Amerikon. Aišku“, – sako „amerikonai“. Net žinomos tokios smulkmenos, kad darbo drabužiai buvo metami į jūrą kaip Amerikoj jau nebereikalingi. Šitai neva pasakojęs kažkoks jūrininkas iš Tiksio. (Tiksis – Šiaurės ledinuotojo vandenyno uostas.) Kaip čia yra?

Tik vėliau, kai išgėriau iki dugno taurę su visa „Amerika“ ir patekau mokytis į Tiksį, aš viską supratau. Teisybės tuose ganduose buvo, bet tie jūriniai laivai nugabeno mūsų tautiečius į Janos upės žiotis, kur jie mirė, kaip ir mes. Ir daiktus mėtė, nes juk jie irgi tikėjosi skrieją Amerikon. Ūpo barometras vėl pakilo.

Tuo tarpu artėja Bulūnas. Plaukiam vis tolyn į šiaurę, jaučiam klimato šiurkštumą. Saulėtų dienų jau nebūna: upėje vis štormas, vėjas. Miškai darosi vis menkesni, medžiai vis mažesni. Bulūne – rajono centre – mus ištiko pirmas smūgis – dalį išlaipino. Kurgi Amerika? Mes plaukiam toliau. Tit Arai – žuvies perdirbimo įmonė. Vėl išlaipina kelis šimtus. Morkutė Genė, arši „amerikonė“, nešvarių rankų mergina kleptomanė, nenusileidžia ir lipdama šaukia mums: „Nieko, čia tik nueisim į pirtį, o paskui – į amerikoniškus garlaivius. Tai tikros žinios“. Ak, tos tikros žinios, jos jau taip nusibodo savo „tikrumu“. Jau keli šimtai išsikėlė į krantą su daiktais, vadinasi, į pirtį. Tik gaila, kad daug jų toj pragaro pirty greitu laiku ir žuvo, taip ir nesulaukę amerikoniškų garlaivių.

Paliekam Tit Arus. Kas tai? Dingsta medžiai ir bet kokia

augmenija. Už Tit Arų maumedukai jau tik 50–40 cm aukščio, paskui ir visai prapuolė. Prasideda tundra. Tiesa, matėm mešką, ji labai flegmatiškai žiūrėjo į mūsų karavaną, tarsi jai visai mes nerūpėtume.

Stolbų akmuo – apie šimto metrų aukščio. Stolbuose vėl apie šimtą išlaipina. Žiūriu, kaip keliasi į krantą lietuvių šeimos. Atšiaurus vėjas neša smiltis, kemša į burną, nosį. Upė šėlsta, trapus (kopėčias) mėto, o visas Stolbų miestas – dvi palapinės. Tolstam palikdami „Amerikos" krante šimtą tautiečių, sėdinčių ant savo skudurų su mažais vaikais, apnešamais smėlio uragano. Po kelių valandų vėl sustojam.

Krantas aukštas. Stovi anksčiau atplukdyta barža, iš jos žmonės velka ant nugaros į krantą plytas. Krante keletas palapinių, du nebaigti statyti mediniai namučiai be lubų, be langų, be grindų. 1942 metai, rugpjūčio 28-oji. Kol baržos stumiamos prie kranto, žiūriu į šią „Ameriką", kurion reikia išsikraustyti. Pučia žvarbus Lenos žiočių vėjas. Upė balta nuo putų. Niekur nematyti jokios augmenijos. Nykus, šaltas, nuogas krantas. Vadinasi, čia mūsų kelionės tikslas. Atėjęs „apaštalas" duoda įsakymą atlaisvinti baržą. „Nu vot, prijechali. Čto, nenravitsa?"* – sako jis šypsodamasis, su aiškia ironija. Lėkštas pokštas, reikia būti labai dideliam cinikui, kad juoktumeis iš moterų ir vaikų, atvežtų į Lenos žiotis ir paliekamų žiemai.

Mes jau krante, tikriau – kranto papėdėj. Velkam daiktus

* Na štai, atvažiavom. Ką, nepatinka? *(Rus.)*

į aukštą, nuolat irstantį krantą. Smiltys traukia mus atgal, slystam ir griūnam su daiktais. Visi nekalbūs, liūdni. 450 lietuvių stovi poliarinėj tundroj ir žiūri į miestą. „Kur gyvent?“ – klausiam praeinančio gražiai apsitaisiusio vyro, matyt, viršininko. „Pasistatysit patys, – atsako su šypsena. – Jums geriau, jūs nors palapines kelias randat, o mes prieš dvi savaites karavanu atplaukėm, tai ant grynos žemės išlipom, tik lentelė štai čia buvo ekspedicijos palikta, kad šitoj vietoj bus statomas ribzavodas, o vieta – Trofimovskas“, – kalba jis. Mes jaučiam, kad jis didžiuojasi savimi: štai kokie mes, ašigalio užkariautojai, plynoj tundroj miestus statysim.

Dairausi ir man darosi šiurpu. Aplink tundra, tundra, nuoga tundra, jokio augalėlio, samanomis apklota tundra – kiek akis neša. Tolumoj matau lyg kalniuką ir kryžius. Pasirodo, tai suomių kapai. Juos atvežė prieš dvi savaites, o jie nusilpę nuo Leningrado blokados, apsikrėtę šiltine, išbadėję – miršta. Man visai klaiku pasidarė. Jaučiu, kad čia bus mirties „zavodas“, o ne ribzavodas. Garlaivis šiurpiai sustaugė ir pajudėjo, traukdamas tuščias mūsų baržas ir laviruodamas tarp daugybės sielių.

Darosi klaiku. Norisi kabintis į baržą, kad neatplėštų, ir rėkti: „Nepalikit, nepalikit, kur jūs mus palikot?“ – bet karavanas tolsta, o mes stovim negyvenamoj Trofimovsko saloj, kur tuoj tuoj prasidės poliarinė dešimties mėnesių žiema.

Bet gyventi reikia. Tebesam ant gryno lauko, o jau prisistato tas pats frantas ir liepia eiti krauti plytų. Pasirodo, tai Sventickis – būsimo „zavodo“ statybos viršininkas. „Bet kur mes nakvosim?“ – klausiam jo.

– Užtat ir eikit kraut plytų, tai greičiau turėsit kur gyventi. Visi prie plytų! – suriko jis ir nubėgo.

Vieni krovė plytas, kiti lentas ir kitokią statybų medžiagą. Nusileidus į gilų baržos triumą, gavau virvutę plytoms susirišti. Nors mačiau, kad vyrai, kaip Stankevičius, Krikštanis, neša po 12–15, daugiau kaip septynių plytų panešti negalėjau. Darbas toks: reikia apie tris metrus stačiomis kopėčiomis lipti iš baržos triumo, paskui per denį išeiti į trapą ir nešti trapu į krantą. Bendras pakilimas – apie dešimt metrų. Krante plytas kiekvienas deda į atskirą bokštelį iš 250 plytų. Už tūkstantį moka 80 rb. Per 12 valandų išnešiau 250 plytų ir parėjus pasigyriau mamytei, kad uždirbau dvidešimt rublių. Darbas ėjo gana sklandžiai. Lietuviškos, suomiškos nugaros išvilko į krantą ištisus kalnus plytų, lentų, statinėms daryti lentelių ir lankų, net kungasus* ir nedidelius laivukus žvejybai. Gyveno lietuviai po kungasais iš suremtų lentų tik užvėją duodančiose pašiūrėse. Suomiai taip pat glaudėsi belangėse, tamsiose palapinėse iš amerikoniškų maišų nuo miltų, kurios nei nuo vėjo, nei nuo lietaus nesaugojo. Jų palapinėse ir pašiūrėse buvo pilna ligonių, jie gulėdavo ant drėgnos tundros žemės ir niekieno neprižiūrimi merdėjo. Šiltinė beregint persimetė lietuviams. Utėlės pulkais ėjo net per viršutinius drabužius. Buvo rugsėjo mėnuo, diena iš dienos galima buvo laukti sustingstant tundros paviršiaus, o paskui – ir pirmųjų pūgų.

Visi kas gyvas dirba statyboj. Statoma ligoninė iš rąstų ir

* Kungasai – didelės irklinės valtys. *(Red. past.)*

milžiniškas mūrinis pastatas. Dešimtys tūkstančių statybinių rąstų plūduriavo pakrantėj. Juos reikėjo skubiai iškelti į krantą, bet nebuvo kam.

Ligoninė įsikūrė mažutėj palapinėj, kur rusė daktarė priiminėdavo ligonius, guldyti ji neturėjo kur, ligoniai dažnai krisdavo čia pat, nepajėgdami išsivilkti.

Kepyklos nebuvo. Duodavo žmogui 350 g miltų. Kur juos virti, kepti? Vėl laužai ir lauko krosnelės, sudėtos iš plytų.

Plytinis rūmas užplanuotas grandioziškas. Išvalėm aikštę 25x150 m ir tuoj pat pradėjom dėti pamatus. Patys buvom ir architektai, ir inžinieriai, ir rangovai, ir darbininkai. Tiesiog tundroje, kurią jau sukaustė šaltis ir pradėjo užnešti sniegas, klojom plytas išlaukinėms sienoms. Užšalo paskutinis tundros sluoksnis – 10 cm, nes giliau yra amžinas įšalas, taigi ir vasarą laidojant žmogų duobę jam reikia iškirsti leduose. Sienas darėm 50 cm storio. Viduj irgi išmūrijom sienas, kurios turės skirti vieną barako kambarį nuo kito. Sluoksnis plytų, sluoksnis samanų, sluoksnis plytų, sluoksnis samanų – štai ir visa mūsų architektūra. Samanas reikėjo gabenti iš tundros apie 500 m. Nešėm maišais ant nugarų, o rovėm rankom. Oda nusilupo, sušalusios rankos atgrubo beraunant samanas. Netoliese buvo kalniukas, į kurį dvesiantis kuinas nutempdavo numirėlius. Jų buvo dar nedaug, po kelis per dieną, tad galima buvo pagerbti – net iškirsti duobę ir užkasti kaip žmogų. Kol bėgu prie samanų – šalta, nes neturiu nei veltinių, nei vatinių kelnių. Šilkinės kojinės

ir batukai, trumpa suknelė ir išaugtas vasarinis lietuviškas paltukas – visas mano apsirengimas, kaip ir visų lietuvių. Bet kai užsiverčiu maišą su samanomis ir velku jį statybon – sušylu. Kartu jaučiu savotišką moralinį pasitenkinimą, kad pati statau namą, kuriame galėsiu gyventi. Raudono mūro sienos greit auga. Štai ir baigta visa „statyba". Einam gyventi į vieną iš barako kambarių. Atsinešam lentų ir padarom ištisus gultus per visas tris sienas; ketvirtoji, kurioj durys ir du tamsūs langai, – laisva. Lubų nėra. Atsitempiam dar lentų ir uždedam jas – padarom kartu lubas ir stogą, tik jis plokščias. Užmetam keliolika kubinių metrų samanų, dar grunto ir pradedam gyventi. Kambarys didelis. Apie 8 m pločio ir 25 m ilgio. Gyvenam vėl visas vagonas kartu. Ant gultų vietos mažai, tad Krikštanis, žiūrintis visur kur teisybės, atmatuoja kiekvienam po 50 cm. Mes trise gaunam 1,5 m. Klojam skudurus, ir štai jau gyvenam užvėjy. Nors nuo lietaus ir neapsaugoti.

Viduryje pastatom krosnelę. Tai perpjauta per pusę geležinė statinė nuo žibalo. Išpjautos durelės kurui kišti. Apvožiam ją, įstatom vamzdį, išpjaunam lubose skylę ir sukapoję vogtas statybines lentas šildomės – švenčiam įkurtuves. Statinė įkaitus iki raudonumo, lentos sausos, pleška. Barake oras tirštas nuo džiūstančių prasmirdusių autų ir viršutinių sušutusių, mėnesį nedžiovintų ir pradėjusių pūti rūbų.

Mūsų mūriniame pastate apie 20 tokių „kambarių". Kitur taip pat ankšta. Ten gyvena suomiai, lietuviai, jakutai.

Jaučiam, kad artėja žiema. Vadovybė skubinasi statyti ir gelbėti rąstus, nes jau pakraščiuose ledas, o tundroj pamažu

pradeda nešti sniegą. Traukiam rąstus iš vandens į pakrantę. Vanduo svilinantis. Drabužiai sušlapę, stingsta, pirštinės lyg kaulinės. Dirbam be poilsio, nes sustojus tuoj pat sustingstam nuo šalčio. Kiekvienoj brigadoj du žmonės turi ilgus, iki juosmens guminius batus. Jie stovi vandenyje ir vartydami rąstus paduoda mums, mes ritinam juos į krantą. Esam šlapi ir apdrabstyti purvais. Netoliese stovi keli kungasai. Į juos neša milžiniškus tinklus, palapines, produktus, daiktus, irklus. Tai keturios dabar suorganizuotos lietuvių brigados plaukia į Sardachą žvejoti. Susėdo ir tyliai išplaukė. Brolis pamojo man ranka. Kokia čia žvejyba, kai ledai beveik jau plūduriuoja upėj.

Atplaukė paskutinis karavanas. Dvi didžiulės baržos prikrautos amerikoniškų prekių. Dieną naktį nešam iš jų gėrybes. Ant kranto, šalia lentų ir plytų kalnų, išauga milžiniški štabeliai baltų amerikoniškų maišų, statinių su sviestu ir konservų dėžių. Vyrai neša po du maišus. Man užkelia maišą su miltais. Žengiu žingsnį. Akyse aptemo, pilvo apačioj tarsi peiliu pervažiavo, jaučiu, kad siūbuoju. Atsipeikėjau – guliu denyje, krintantis maišas išnarino petį. „Kiek tau metų?“ – „Penkiolika.“ – „Keista, penkiolikos metų ir maišo nepakeli. Pas mus dvylikos metų jau krauna. Supuvus liaudis“, – darbų vykdytojas liepia nešti konservų dėžes. Barža supasi, trapas supasi, apledėjęs, slidus, dėžės nepatogios, sunkios, viduriuose skausmas. Užnešu į kalną, padedu į štabelį ir vėl žemyn. Apačioje matau: du lietuviai peiliu atsidarę konservų dėžę valgo, kemša išbalę. Praplėštą dėžę nepastebimai

įkiša į štabelį. Tarsi netyčia visur yra maišai, byra miltai, kruopos, cukrus, žirniai, dūžta statinės su sviestu. Valgom žirnius, kemšam į kišenes miltus, nuolat einam „šildytis" į baraką – ir per dieną parnešam į namus kišenėse ir pirštinėse po 2–3 kg miltų, kruopų. Už baržos sijos stovi kažkokia lietuvė ir kemša į burną miltus, pavirs burnoj tešla – vis maistas. Kas prie ko prieina, tuo ir naudojasi. Vakare eidama į namus pastebėjau apačioje po trapu baltuojant du maišus. Kas nors nakčia paskui pasiims. Barža tuščia. Sandėlio viršininkas estas Kespaiko tai matė, bet apsimetė, kad nepastebi. Juk jis aiškiai pasakė: „Neškit, kol baržoj, kai bus krante, aš neduosiu, nes ten aš už prekes atsakau. Saugokitės tik škiperio". Garlaivis nutempė tuščias baržas į Konstantinovką, už 2 kilometrų esantį pirminio žuvies apdorojimo punktą – „žuvies fabriką", kaip mes vadinom. Mus nuvarė krauti pirmos produkcijos. Kėlėm sunkias statines į baržos denį. Atėję į Konstantinovką apstulbom. Visas punktas – po grynu dangum stovintys stalai, prie kurių suomės kruvinom ir stingstančiom rankom darinėja žuvis. Vėjas žvarbus, neša sniegą, o jos vis pjauna ir pjauna. „Šalta?" – klausiu. „Šalta, – atsako suomės, – labai šalta."

Nors dirbam smarkiai, rankos kiaurose pirštinėse stingsta, kojų nejaučiam. Pakyla pūga, pradeda smarkiai nešti sniegą. O statinėms nėra galo.

Pagaliau pakrovėm. Kaip grįžti atgal į barakus? Nematyti net upės – viskas maišosi sniego sūkuryje. Girdėti garlaivio švilpimas. Karavanas triuškina pakrantės ledus, paskutinis karavanas palieka Trofimovską. Dar kartą šmėkšteli sniegu

apneštos statinės, o aplink tik sniegas, sniegas. Upė ryt poryt sustos. Būsim visiškai atrėžti nuo pasaulio nežinomam klimate. Bėgte bėgu iš nujautimo laikydamasi kranto linijos. Priešais mane bėga Noreikienė, ji apsisiautusi skara – slepia veidą nuo sniego, kuris plaka į veidą ir svilina. Klimpstam į sniegą, po juo – vanduo, traukiam šlapias kojas ir iki kelių apkaustytos ledais bėgam, bėgam. Vargšė Milė mėgsta pajuokauti ir norėdama mane palinksminti ištraukia koją iš savo milžiniškų vyriškų batų, koja beveik nuoga, autais blogai apsukta, raudonas kulnas žiba. Aš prapliumpu juokais, mes bėgam toliau. Jaučiu, kaip šaltis skaudžiai skaudžiai gnyba šlaunis, kelius. Dieve, palaikyk mus, neduok mums žūti, poliarinė žiema atėjo!

Išeinu gamtos reikalais. Kitas barakas stovi tuščias, be langų ir lubų – plytinė pašiūrė. Iššoku pro lango angą ir ruošiuosi užvėjy atlikti reikalus. Sniego prinešta aukščiau kelių. Staiga klumpu ant kažko, pasilenkiu. Tai nuoga moteris, matyt, suomė, sniegu užnešta. Atšoku, vėl griūvu, noriu bėgti, sustingstu. Visur lavonai, nuogos kojos, krūtinės, kai kur plaukai šmėkščioja iš po sniego. Jie sušalę kaip medžio gabalai visokiomis pozomis – rankos, kojos sutrauktos ar išskėstos, kaip kas mirė. Klupdama bėgu atgal prie lango ir sprunku iš šios klaikios lavoninės. Sniegas iš lėto, gracingai šoka menuetą ant numirėlių pilvų, atvirų akių. Juk dar tik ruduo, dar tik žiemos pradžia. Kas bus toliau? Kiek mūsų išliks?

Prasidėjo tikroji, baisi ir žiauri mūsų pirmoji žiema poliarijoj, Lenos žiotyse. 1942–1943 metais ten buvo 450 lietuvių.

Lapkrity dingo paskutiniai saulės spinduliai, stojo tamsi poliarinė naktis, savo klaikų mirties šokį pradėjo baisiosios pūgos. Mūsų mūriniam barake kaip lauke. Pūgai šėlstant nuskrido nuo lubų visos velėnos su smėliu, lentos kaukia, jas irgi tuoj nuplėš. Lubose jau tarpai, pro plyšius švilpdamas veržiasi sniegas ir apdengia mus storu apklotu. Matracai su medinėm drožlėm drėgni būdami prišalo prie gultų. Visus skudurus susiklojau ant savęs. Guliu prisiglaudus prie mamytės, kvėpuoju po skudurais. Šilta. Sniegas ant apklotų viršaus netirpsta, teikia šilumą. Vėjas išvertė duris, pritrombavo kalną sniego vidury barako. Sienos apledijo. Visi tyli, nors nemiega. Jaučiu, kad jau turbūt rytas.

– Mamyte, ar jau Zagurskis atidarė krautuvę, gal jau duoda duoną?

Tik girdžiu Noreikienės balsą:

– Nutilk, gyvuly, juk vakar gavom dviem dienom ir suvalgėm.

– Mamyte, gal kas gramą duos?

– Eik, prašyk, gal duos.

Pikta. Į darbą nereikia eiti. Negaliu daugiau gulėti, lendu greit iš po skudurų, nukratau nuo autų sniegą ir žaibo greitumu įkišu kojas į suplyšusius veltinius be padų – juos turiu dar nuo Altajaus krašto laikų. Iš viršaus apsivynioju smirdančiais amžinai drėgnais maišais ir aprišu virvėmis. Apsirengiu plonytėm vatinėm kelnėm ir Juozo švarku, į kurį jis jau nebeįlenda. Ant viršaus – iš chalato pasiūta šimtasiūlė su

vata, ir aš jau atsikvepiu laiminga. Man pavydi dar gulintys šioj ledo tvirtovėj ir nedrįstantys išlįsti iš po prikvėpuotų skudurų. Pagaliau ir Krikštanis skubiai maunasi kelnes. Abu rankom draskom sniegą, kad būtų galima išlįsti pro duris. Po valandos pastangų padarom skylę ties durų viršum. Guliu ant pilvo ir darbuojuos toliau. Jau kojos atsirėmė į viršutinį durų rėmą, o oro vis dar nėra. Mus gerokai užnešė. Tai vis dėl to, kad nėra jokio prieangio. Sniegas darosi vis minkštesnis, net dreba nuo pūgos siautimo. Dar vienas smūgis – ir ranka išmušu paskutinį mus užkasusio sniego klodą. Noriu surikti Krikštaniui: „Jau!", bet sniegas trenkia man į veidą, užlipina akis, prilenda į gerklę, už kaklo, į rankoves ir pirštines. Blakstienos sušąla, sulimpa ledu, ir aš slenku atgal žiopčiodama be oro. Krentu veidu ant grindų ir giliai kvėpuoju, širdis muša. Pūga vėl užneša mano siaurą tuneliuką, bet mes greit su Krikštaniu išlendam, ir štai jau lauke. Vienas ištisas uraganas. Nematyti nieko per pusantro žingsnio, o sniego nešimas – pasiutiškas, mus bematant parverčia, ir mes krentam vienas ant kito. Šliaužiam abu šalimais prieš stichiją ant kelių, ant pilvo. Galvas palenkiam, kad vėjas pūstų į viršugalvį ir neatimtų kvėpavimo. Vis tiek nėra kuo kvėpuoti. Širdis daužosi.

Kabinamės į kiekvieną rąstą, ledo gabalą ir šliaužiam. Man patinka šita kova, aš sukandu dantis ir centimetras po centimetro apgaliu šitą išprotėjusią stichiją. Rankos, jaučiu, stingsta pirštinėse, keliai kaip mediniai vatinėse kelnėse. Nieko – atitirpsiu. Į kelnes pro iškirpimą privaryta sniego. Jis šaltu kompresu šaldo visus galus. Atrodo, kad jau kelios

valandos praėjo. Bet štai ir lentų sandėlis. Imam kiekvienas po penkias ilgas statybines lentas ir atsistoję bėgam. Vėjas duoda į kuprą, kelia mus į viršų su visomis lentomis. Negaliu susilaikyti, slystu, krentu ant savo grobio ir vėl bėgu, bėgu. Ima noras kvatotis. Jau ir mūrinis barakas, tikriau – tik plokščias jo stogas matyti su trumpais vamzdžiais – kaminais. Atsiskaičiuojam juos ir pagal tai radę savo barako vietą pradedam rausti įėjimą. Nors skylė užnešta, bet greit aptinkam minkštą sniegą ir vieną po kitos sugrūdam lentas. Lendam patys. Krikštanis lenda pirmas, bet jo pečiai platūs – raitosi suspaustas viršum durų rėmo, pusiau įlindęs į baraką, o užpakalis sniege. Pagaliau užpakalis irgi dingsta, ir už keleto sekundžių mes abu jau viduje. Po poros minučių storos lentos linksmai pleška geležinėj statinėj, raudonindamos storus jos šonus ir vamzdį. Visiems darosi ne taip klaiku. Nuo kojų nuvyniojam maišus, autus ir džiovinamės. Užvirinu konservų dėžutėj vandens ir nunešu mamytei ir broliui. Bet karštas vanduo tik išerzina vidurius, ir alkis darosi dar nepakenčiamesnis. Kad tik greičiau ateitų dvylikta valanda! Prieš akis diena tamsiam šaltam barake, kurio visas lentų sandėlis neįstengtų prišildyti. Blykčiojant balanoms šmėkščioja geltoni, purvini, suodžiais aprūkę veidai su įkritusiomis, peralkusiomis akimis. Visų veiduose viena išraiška – duonos.

Kiekvieną rytą mes vienas po kito išlendam iš barako ir slenkam per „zavodo“ teritoriją. Einam lėtai, apsuktos maišais kojos neleidžia žengti greičiau, o ir jėgų nėra. Leidžiamės į pakalnę, į pakrantę. Milžiniški rąstų štabeliai, nutįsę

iki pačios Konstantinovkos, o trečia dalis dar leduose įšalus. Mūsų brigadoj – Daniliauskas, Totoraitis, Totoraitytė, Štarienė, Nausėdienė ir aš. Krikštanienė mūsų brigadininkė.

Sniegas užnešė rąstų štabelį storu sluoksniu, o vakarykščios duobės, iš kurios ėmėm rąstus – nė žymės, viskas užlyginta. Ieškom rogių, lopetų ir dalbų. Roges randam giliai palaidotas po sniegu. Nuvalom nuo geroko sklypo sniegą, atkasam štabelį ir su dalbom verčiam, plėšiam rąstus. Nuo duobės krašto nuožulniai nuleisti vidutinio storio ir ilgio rąstukai – taip lengviau iškelti rąstus iš duobės. Iškėlę uždedam vieną jo galą ant nedidelių medinių rogučių ir įsikinkę po keturis į kiekvienas rogutes pagal komandą išjudinam iš vietos. Jei rąstai nelabai stori, apie 20 cm diametro, dedam po du, bet pasitaiko labai storų – po 40–50 cm, tada ir su vienu sunkiai susitvarkom. „Raz, dva, vziali!"* – girdim Krikštanienės komandą ir vienu kartu, įtempę visas jėgas, pasiduodam į priekį. Virvės įsiveržia į pečius, įsitempia iki maksimumo, o rąstas nejuda. Kartojam dar kartą. Dar kartą įtempiam visas jėgas, prikandę lūpas plėšiamės į priekį – rąstas nejuda, tik trūksta Antano Daniliausko virvė ir jis krinta kniūbsčias ant ledo. Kraujas nudažo panosę. Pagaliau išjudinam ir pradedam tempti į kalną. Rogėms padarytas apie metrą platumo ledinis takas, tai palengvina užvežti į kalną. Mes žengiam iš kraštų, virvių atleisti negalim, nes rąstas nuslys į pakalnę. Jos įsiveržia į petį, rodos, peiliu pjauna, girdžiu, kaip kraujas tvinksi smilkiniuose, kaklo arterijose.

* Viens, du, judam! *(Rus.)*

Dar tik pusė kalno, o jau nėr daugiau jėgų. Kūnas lenkiasi perpus, rankos beveik siekia žemę. Dar žingsnis, dar... Virvė spaudžia kairįjį petį, kažkas velniškai gniaužia širdį, tarsi replėm, viskas pradeda suptis: sniegas, kalnas – viskas susilieja. Dieve, padėk tik šį rąstą užvilkti, tik šį. Žingsnis, dar žingsnis... Viskas, mes jau viršuje. Stovim, ilsimės. Palengva vėl pradedu visus matyti, širdies skausmas aprimsta. Įdomu, kaip kitiems, nejaugi ir jie jaučia tą patį, nejaugi ir jiems kiekvienas žingsnis tarsi žarnas iš pilvo plėšia ir širdį gniaužia. Turbūt ne, nes jie stipresni, jau subrendę, juk ne veltui Krikštanienė man pasakė, kai skyrė mane į jos brigadą, kad turėsiu dirbti lygiai su visais, nes jos brigada neprivalo už vaikus atidirbti. Aš negaliu mažiau dirbti, mažiau traukti, mažiau kelti, nes uždarbis po lygiai dalijamas.

Stojam ir vežam rąstus iki štabelio. Nukeliam nuo rogių ir visi sukibę keliam į trečią štabelio aukštą. Vėl kažkas smeigia į vidurius tarsi peiliu. Bet tik akimirką. Tuščiom rogėm leidžiamės į pakalnę. Kaip gera, kad tai truktų ilgiau, taip lengva be virvių.

Dar du rąstus vieną po kito išsijudinam, iškeliam iš duobės ir sunkiai suguldom ant rogių. Vėl virvė tarsi replėm suspaudžia krūtinę, nugarą. Vėl, vėl, vėl, kad tik greičiau, greičiau, greičiau. Kraujas vėl tvinksi, kojos slysta, vidurius vėl kažkas persmeigia. Greičiau suaugti, gal ne toks kankinantis bus darbas. Sunkiai slenka dienos. Kiekviena diena nežmoniškai ilga, sunki... Pirmą metam įrankius ir slenkam pietauti. Tai laimingiausias momentas per visą dieną, jo laukiu, miegodama jį sapnuoju! Karšto vandens puodukas ir

kvepianti duona su ypatinga, tokia krugždančia pluta. Įslenku į baraką ir balanos šviesoj ant gultų matau mamytę. Guli du gabalai duonos – mano ir brolio. Man svaigsta galva iš džiaugsmo ir silpnumo, burna priplūsta seilių, bet valdausi – įstengiu dar atsirišti virves ir nusivynioti apledėjusius maišus nuo kojų. Vartau rankoj duonos gabalą – dienos davinį, nors akimirką noriu pratęsti malonumą. Rankos dreba, kojos virpa. Dar akimirka, ir dantys sminga į šią nepaprastai skanią duoną. Kramtau ilgai, užgerdama vandeniu. „Mama, ar tortas būdavo tikrai skanus, ar jis būtų skanesnis už duoną?“ Akloj tamsoj spingsi keletas balanų, 25 žmonės įsmeigę akis į vieną tašką valgo. Žybteli motinos rankose balana, ir aš pamatau jos akis, pilnas skausmo, kažkokias gilias gilias. „Mama, mamyte, mano vienintele, mano brangiausia, mes gyvensim, mes gyvensim, mes grįšim, girdi, mama, mama!!!“

Nuo gruodžio pirmos atidarė septynmetę mokyklą. Stoju į septintą klasę. Kad užsidirbčiau duoną, tempiu rąstus iki pietų, tik keturias valandas. O dvyliktą aš kaip iš naujo gimstu. Visi eina pietų, ir aš metu virvę, velku savo milžiniškas maišines kojas į baraką, pasistiprinu, imu portfelį, Krikštanio rašalinę ir bėgu į mokyklą.

Snieguose paskendę du nedideli namukai – tai mokykla. Įeinu į savo klasę, mane sutinka gerieji mano klasės draugai. Jie siūlo sėstis prie geležinės krosnelės. Vynioju virves ir maišus nuo kojų ir kišu po suolu. Nuo veido nuplėšiu į kaulą suledėjusią skarelę ir nutrinu nuo blakstienų ledą. Klasė mažiukė, telpa vos keturi suolai ir staliukas mokytojui.

Skambutis, sėdam į suolus. Mūsų šeši. Aš sėdžiu pirmam suole su Tautvilu Stasiūnu, už mūsų – suomis Kekonenas su jakutu Semionovu ir dvi jakutės – Pticeva ir Trochova.

Mokytojas kažką kalba, kvepia šviežiu medžiu, mišku ar dar kažkuo, maloni šiluma liejasi po kūną – Dieve, kad taip niekad nesibaigtų pamoka ir nereiktų eiti į tą tamsųjį urvą. Mane apima miegas. Akyse mirga rąstai. Skauda pety pratrinta žaizda. 45 minutės prabėga kaip penkios. Kodėl gimnazijoj jos ilgos būdavo? Rusų kalbos gramatikos visai nenutuokiu. Algebra irgi sunki, nes man faktiškai reiktų dar į šeštą klasę eiti.

– Vy krepko pozabyli elementy algebralnych deistvij – neupražniajetes'. Vspomnite*, – sako man simpatiška Ana Michailovna.

Stoviu su savo suplyšusiais veltiniais ir purvinom vatinėm darbo kelnėm prie lentos su kreida rankose, man keista – kaip aš čia atsidūriau? Čia sapnas, čia šilta, čia dega žvakės, čia šviesu, čia į mane kreipiasi kaip į žmogų, „Vy pozabyli" – skamba ausyse balsas. „Kelk, po velnių, jei nepajėgi, išeik iš brigados." Aš keliu rąsto galą į viršų, bet akyse mirguliuoja, rąstas vėl krinta žemyn. Keiksmai... Praslenka gimnazijos vaizdai. Aš nieko negirdžiu ir nereaguoju. Dalia, tu vėl mokaisi, po velnių, atsibusk iš to apkiautimo. Palengva atsikvošiu, ne tokia ir keista atrodo mano padėtis. Per pertraukas mes visi šeši susėdam aplink krosnelę ir kiekvienas pasakojam apie savo gyvenimą. Gerieji mano klasės draugai, jie gailisi ma-

* Jūs gerokai primiršote algebros veiksmų elementus – nesipraktikuojat. Prisiminkite. *(Rus.)*

nęs, kaip ir aš jų. Jie šuniškai alkani, kaip ir aš, per jų nugaras, kaip ir mano, atšilusios šliaužia utėlės. Jie kasosi ir nuolat juda. Jie greit eis į savo šaltus ir tamsius urvus, kaip ir aš, ir drebėdami naktį po utėlėtais skudurais, kaip ir aš, lauks rytdienos pirmos valandos, kai vėl eis į šiltą mokyklą. Pamokos baigiasi. Mes tingiai, kad užtęstume dar nors akimirką šitam rojuj, džiovinam prie krosnelės autus ir vyniojam iš lėto skudurus ant kojų, rišamės antsnukius. Tai skuduras arba skarelė ant veido iki akių. Neuždengtos lieka tik akys. Ant mokyklos slenksčio pūga pagriebia Pticevos sąsiuvinius ir išplėšus iš rankų kaukdama bematant nuneša į padanges. Mes bėgam per pusnis, klumpam, pūga verčia iš kojų.

Prispaudus prie krūtinės portfelį – tėtuko portfelį – šliaužiu iš mokyklos į namus. Vėjas tranko galvą, plaka veidą, užlipina blakstienas, surakina jas taip, kad negaliu atsimerkti. Traukiu ranką iš pirštinių ir plėšiu ledą nuo akių. Pūga, rupūžė, siunta. Toliau, toliau, štai skylė turbūt. Rausiu skylę į baraką, atsigulu ant pilvo ir šliaužiu žemyn. Galva stukteliu į duris. Štai ir viskas. Aš jau „namuose“. Gimnazija tolsta kaip puikus sapnas. Tamsoj su savo leduotom meškos kojom ir užlipintom akim apverčiu kažkieno naktinį puodą. Smarvė. Einu prie savo gultų, vėl ant kažko užlipu – gaunu alkūne į krūtinę ir krentu. Prie gęstančios krosnelės sėdi Krikštanis su Ašmantu Adoliu, Kazlausku ir Žukiene. Vietos kitiems ten nebėra. Krikštanio akyse baisus alkis, jos žiba kaip šuns. Jis neša balaną užsidegti papirosui, ir aš akimirką matau jo suodiną, apžėlusį veidą su giliai įdubusiais žandais ir akimis.

– Kauno sunkiųjų darbų kalėjimas, draugai, – tai, galima sakyti, kurortas. Kilogramas duonos per dieną ir dar šiltas viralas. Nu, duoda didelį bliūdą tirštos sriubos, sriuba mėsinė, dažnai net garo nematyti nuo riebalo. Būna antras. Irgi mėsa. Porcija didelė, tikrai, porcija visai padori, reikia pasakyti, pavalgyti galima, sotus būni.

Tyla. Kankinančios kalbos. Visiems kyla įvairių asociacijų. Badas kelia jau liguistoj vaizduotėj įvairius valgių vaizdus. Naktį kiekvienas sapnuoja duoną (tai jau bado įstatymas), kai nori pradėti valgyti – duona kažkur dingsta. Ir nubundi su degančia galva ir pilna burna seilių.

– Sapnavau šiandien, kad valgiau kaimišką duoną, ir žinote kiek kirtau?..

Meluoja, gyvatė, jis tik pamatė ją sapne, bet nepajuto skonio, nes ji dingo, bet malonu klausytis apie duoną, tad leidžiam jam kalbėti, nors niekas netiki. Kazlauskas piešia fantastiškiausius valgio vaizdus. Jis psichiškai nenormalus. Išvežtas per apsirikimą. Nuo bado lageryje mažumėlę sušlubavo psichika, paleistas atvyko pas žmoną į Altajaus kraštą, o paskui buvo atvežtas kartu su ja į Šiaurę. Pakelyje jis per visą dieną valgydavo – mainė daiktus ir valgė, valgė, valgė. Dar neatsigavęs pateko į šitą badą. Įdomu ir tai, kad jis ne kartą gailėjosi atvykęs pas žmoną. „Lageryje lengviau nei čia." Dieną jis vienas, pasikinkęs į vežimėlį, vežiodavo viršininkams malkas. Gavęs duonos davinį, čia pat krautuvėje surydavo, neįstengdamas net nueit nuo prekystalio. Kai gaudavo sviesto, mėnesio davinį sukimšdavo vieną, be nieko, iš karto. Tas pat būdavo ir su cukrum. Sėdi kartą Kazlauskas šalia Krikštanio

ir laiko rankose žalios sušalusios žuvies gabalą. Kiša prie krosnelės ir nesulaukęs, kol ji visiškai atsileis, ima grūsti ją į pilvą. Lūpų pakraščiuose karo žuvies žarnos, kraujas bėga per rankas, o jis ryja garsiai čiaumodamas ir visas krūpčioja. Klaikios akys retkarčiais sužybsi tamsoje. Per penkias minutes neliko nei žvynų, nei uodegos, nei mėšluotų ir kruvinų žarnų. Apie išvirimą ir kalbos negali būti. Krikštanis, jaučiu, šypso sekdamas kiekvieną Kazlausko judesį. Baigta. Kazlauskas atima ir nartų šunų porcijas, kai juos iškinko ir paduoda ėsti. Bet atimti nuo peralkusio, visą dieną tempusio nartas šuns jo porciją – irgi nelengvas dalykas. Jo veidas dažnai būna kruvinas, šunų apkandžiotas.

– Žinote, Lietuvoj aš irgi sotus nebuvau. Kaip gali būti sotus? Kad ir kiek privalgysi, vis tiek dar norėsi. Che che che.

Jis visai trinktelėjęs, jam jau haliucinacijos, rodos, kad jis ir Lietuvoj badavo. Jo mažas, smulkus kūnas dreba, jis trina rankas ir tyliai juokiasi, jo drabužiai dvokia šlapimu ir <...>*

– Aš nesuprantu, ponas Krikštani, kaip jūs, inteligentiškas žmogus, o kalbat kaip chamas, dovanokit, – skiedžia Žukienė.

– Ponia atsirado, – tyčiojasi demokratas. – Ko man taip nekalbėt, kad pats Remarkas taip rašydavo.

– Jūsų Remarkas buvo cinikas, ponas Krikštani.

– Didysis realistas Remarkas – cinikas? Na, jeigu jau Remarkas cinikas, tai jūs, ponia, – asilė ir nieko absoliučiai neišmanote nei apie politiką, nei apie literatūrą.

* Rankraštyje yra neįskaitomų vietų. Čia jos žymimos <...>.

– Karlas Kautskis yra pasakęs: „Badas, alkis eina į pabaigą, čia radom makaronų sriubos...“ Bet koks gyvenimas, tokios ir kalbos, – užbaigia Žukienė.

Barake visiška tamsa. Visi guli jau, surietę savo žaizdotas kojas, ir aš mielai jas suriesčiau ir nejudėčiau, tik iš ryto ištiest negali, reikia su jėga ir širdį plėšiančiu skausmu atlenkti sustingusius kelius ir kelte nukelti jas ant grindų. Bet sėduosi savo vietoj ant gultų, suspausta tarp Prapuolenienės ir mamytės, užsidegu stearininę žvakę (ją pavogiau iš mokyklos) ir ruošiu pamokas. Nuo lubų tirpsta – sniego gabalas užkrito už kaklo. Rankos stingsta, krečia drebulys. Sprendžiu algebros uždavinius. Galvoj kaip tolimas miražas švysteli gimnazija, draugės, mokytojai. Žvakutė gęsta jau, galva linksta ant kelių. Ledinis barakas su utėlėm, alkiu, šalčiu ir išmatų kvapu paskęsta tamsoj. Lendu į siaurą tarpą tarp dviejų kūnų, ir vaikystės vaizdai slenka lyg filme. Žiūriu išplėstomis akimis į tamsą, ir man norisi pasiguosti kam nors, norisi prisiglausti, norisi gauti moralinės paramos, norisi turėti ką nors stiprų už savo pečių, noris nesijausti vienai. Norisi, kad kas nors paguostų. Prisiglaudžiu prie mamytės, noriu pabučiuoti ją – pajuntu ašaras ant jos veido.

– Mamyte, mama, aš užbaigsiu pavasarį mokyklą ir man leis važiuoti į Jakutską, į technikumą, aš, mamyte, tave vis tiek išplėšiu iš čia, mes prasiveršim, mama, tikėk, aš tau pažadu.

Motinos ranka glosto man plaukus.

– Broniuk, kas kas, o mes išgyvensim, mes jauni, stiprūs, mes jau kaip nors išlaikysim. Grinkevičienė, Atkočaitienė

gal ir ne, jos senos, ligotos, o mes išlaikysim, mes turim išlaikyti, – girdisi Krikštanio balsas.

Kažkas leidžia į konservų dėžutę ir lenda atgal į patalą. Žibsi ponios Nausėdienės papiroso ugnelė.

Mirtis kartu su badu ir šiltine, utėlėmis, skorbutu, šalčiu įsisuko į mūsų klaikius barakus. Ligoninė, kuri yra kaimyniniame barake, perpildyta. Bet tai greičiau lavoninė: ant nuogų snieguotų lentų guli sergantys šiltine ir merdintys. Dauguma kliedi. Vidoklerienė, kurios sūnus vakar mirė ir nuogas guli ligoninės prieangyje, rėkia: „Akaša, počemu ty mne pochoronyj marš igraješ?“* Pūga seniai užnešė duris, krosnelė nebesikūrena, per kamino skylę vėjas varo sniegą, krosnelė dreba ir staugia nuo vėtros. Tamsa. Ligoniai nejunta šalčio, jiems netgi karšta, kiti apskritai be sąmonės, dar kiti – jau anapus šios lavoninės...

Trys dienos. Niekas neįėjo į ligoninę, durys užneštos kalnu sniego. Ketvirta para, kai ligoninėj nėr jokio maisto, vaistų, vandens lašo, nei malkų pagalio. Lavonai guli tarp sergančiųjų, net nuo gultų jų viena gailestingoji sesuo Onutė Polek nepajėgia nukelti. Ji eina nuo vieno ligonio prie kito, žiūri – kas dar gyvas. Balčiuvienė šaukia vyrą ir dūsta, gargaliuoja. Šalia jos guli Zita, dukrytė, ir krato motinos galvą: „Mamyte, mamyte, nemirk, mama...“

– Dieve visagali, mano Dieve, pasigailėk, pasigailėk šitų žmonių, pasigailėk ligonių, sustabdyk šitą pūgą... – girdžiu

* Akaša, kodėl tu man groji laidotuvių maršą? *(Rus.)*

klaikų viduryje lavoninės klūpančios Onutės šauksmą ir isterišką verksmą. – Dieve mano, Dieve... – rėkia ji, ir tamsoj gali jausti, kaip dreba jos kūnas, o verksmas susilieja su pūgos ūžesiu, ligonių kriokimu ir gargaliavimu.

Mūsų barake iliuminacija. Iš abiejų Atkočaitienės lavono šonų dega po žvakę, po visą žvakę – vadinasi, kažkuris turėjo pavogęs iš kontoros ir taupė. Jos nosis atsikišus ir atrodo juokingai ilga, per aprūkusį, geltoną išbadėjusį veidą į visas puses bėga utėlės. Dar niekad nemačiau tokios gausybės utėlių – tiesiog divizijos juoduoja, ropoja per nosį, akių vokus, lūpas ir dingsta kaimynės skuduruose. Naudojuosi proga ir prie žvakių šviesos stovėdama skaitau viduramžių istoriją.

Vakar sėdėjau priešais krosnelės dureles ir mokiausi – niekas negalėjo manęs nuvaryti, nes degė mano vogtos lentos, ir visi pagarbiai tylėjo. Ugnies liežuviams šviečiant pastebėjau, kaip Atkočaitienė, virdama iš savo davinio duonos sriubą, graibo duonos gabaliukus iš Kazlauskienės puoduko, kur dviejuose litruose vandens virė 200 g duonos. Aš suspaudžiau jos ranką ir pasakiau: „Kaip jums ne gėda, jūs gi karšta katalikė“. Ji stvėrė savo puoduką ir nušliaužus prie gultų ėmė godžiai ėsti. Tamsoj buvo girdėti tik pliurpimas.

Dar vakar ši pamaldi moteris giedojo giesmes, barškino rožančių barako tyloj, kad net Aris, išgirdęs ją besimeldžiant, klausė:

– Tėveli, kur Dievas?

– Dievo nėra, Ari, – sugriaudėjo „imperatoriaus“ balsas ledinėj barako tamsoj.

– Dieve, pasigailėk jo, nes jis nežino, ką kalba, – pasigirdo Atkočaitienės šnabždesys.

Jasinskienė pastebėjo, kad pavogta jos grūdų, juos ji savo ruožtu pavogė dar Altajuje iš ūkio. Pasišvietus su balana ji pamato, kad truputį pribarstyta prie Atkočaitienės guolio. Jasinskienė čiupo ražą ir ėmė iš visų jėgų mušti senutę Atkočaitienę per veidą, per rankas. Ta klumpa ant kelių ir mušasi į krūtinę, kad neėmė, bet negailestingi smūgiai vis tiek švilpdami krinta ant jos pečių. Išplėšėm rykštes iš Jasinskienės rankų. Atkočaitienė prisipažino, ir Jasinskienė jai dovanojo, net pabučiavo jos utėlėtą veidą.

Atvažiavo Abromaičio vadovaujama lavonininkų brigada, ir Atkočaitienė kojom pirmyn iškeliavo iš mūsų barako. Žukienė pasiėmė žvakes ir nuvarė mane į Atkočaitienės vietą. Pasisekė.

Sėdžiu su Krikštaniu prie krosnelės. „Vis dėlto, Dalia, tu pasiutusiai aktyviai, tiesiog įsiutus kovoji su gyvenimu“, – sako man. Mano širdis smarkiai suplaka nuo to komplimento. Nuo gultų nulipa Totoraitytė ir atsukus į mus užpakalį sėdasi ant kibiro. Ji serga dizenterija, viduriuoja, tai dešimt kartų per dieną sėdasi ant kibiro rodydama savo užpakalį. Kibiras pilnas, smirda, jos motina, negalėdama išeiti per užneštas duris, išpila visą smarvę į sniego krūvą, kuri supustyta barako viduryje. Negalima parvilkti vandens, todėl imam iš ten sniegą ir ištirpdę konservų dėžutėse geriam.

Lentų sandėlyje sumažėjo per pusę. Visi vagia, nes malkų niekur aplink nėra, o atsivežti savimi dešimt kilometrų – jau neturim jėgų. Pleška statinės, pleška lentos. Prieš ugnį atsiraitojam kelnes ir valom iš žaizdų blauzdose pūlius, renkam utėles. Utėlės mėgsta žaizdas, bet baisiai nuo jų nežti. Žaizdos atviros, negyja jau kelintas mėnuo, ir kiekvieną vakarą reikia atplėšti pridžiūvusias kelnes. Skauda, bet pakenčiamai.

Barake šviesu. Beveik kiekvienas turi balaną arba žvakę ir renka utėles. Tas darbas teikia moralinį pasitenkinimą: tai, rupūžė, tu man kandi, o aš tave trakšt tarp nagų, ir viskas. Marškiniuose gaudyti lengva, megztiniuose sunkiau, bet tai teikia dvigubą pasitenkinimą. Pamažu smarkiai pasitobulinom šioj srityje ir naktį gaudom tamsoj ir metam į stiklinę, o iš ryto išpilam čia pat per durų skylę. Bet Jasinskienė daro paprasčiau. Ji čia pat sukramto kiekvieną sumedžiotą utėlę ir išspjauna. Grockis per visą naktį ir dieną guli šalia jos, irgi serga, tai sako, kad ištisom parom girdėti treškinant dantimis. Tas jau jo nervus pradeda veikti. Jasinskienei nuo skorbuto sutraukė kojas, negali jų ištiesti, o gulintį žmogų utėlės ėste ėda. Altajaus krašte ji buvo stipriausia moteris, nešiojo maišus po 100 kg. Dabar ji parduoda Dalytės – dvejų metų dukrelės – kortelę su duona, su viskuo, o už tuos pinigus išsiperka savo kortelę, ir abidvi maitinasi. Grūdus, už kuriuos lupo Atkočaitienę, baigė, dabar iš 600 g dviese maitinasi. Dalia šlapinasi po savim. Kai Jasinskienė paprašė ir aš padžioviau megztuką ir kelnaites, kažkas nudžiovė. Moteris bejėgiškai verkia. Nulipti nuo gultų negali, po savim

viską daro, dreba šlapiuose dvokiančiuose skuduruose ir šildosi prie Dalios kūnelio. Grockis guli viduriuodamas, bet dar turi jėgų nulipti ant puodo. Juozas ir Oldas guli nušalusiom kojom. Mūsų barake tik keli vaikšto, viena iš jų – aš.

Mama susirgo. Užtino veidas, visa galva, ji sveria ne daugiau kaip 30 kg, atrodo kaip kokia mergaitė: šonkauliai styro, kojos plonytės, viena oda. Rodos, pakėlus ant rankų išneštum į orą. Ji dega kaip ugnis. Temperatūra. Nieko nemato, nes ir akys užtino. Mes su Juozu žiūrim į ją, ir klaiki baimė suartina mus, tada apsikabinam ir verkiam.

– Dalia, jeigu mama mirs, aš nusidursiu su situo peiliu, – sako brolis gulėdamas kniūbsčias, ir aš jaučiu, kaip jo ilgas, liesas, nusilpęs kūnas trūkčioja kaip smaugiamas.

Mama jau be sąmonės. Pirmą kartą aš meldžiuosi per šiuos košmaro mėnesius.

– Dieve, palik man motiną, palik man motiną, – sakau apsikabinus bejausmį jos kūną, griaučius ir baisų beformį, ištinusį raudoną veidą.

Kažkas mėgina kastis į mūsų urvą. Įšliaužia ir garsiai sušunka, kad prasidėjo teismas, laukia manęs. Išlendu kartu su Žukiene, kuri eina kaip liudytoja.

– Sudiev, mama, sudiev, mamule, – bučiuoju jos bejausmį kūną, veidą, rankas, kojas.

Mes su Juozu žinom ir suprantam, kas yra. Ji pasmerkė save bado mirčiai ir visą savo davinį padalijus nežymiai pakišdavo mums, o mes, alkani žvėrys, sušalę ir iškankinti kilpos su rąstų kalnu, griebdavom duoną nepaklausę: motin,

ar tu jau valgei? Mes nužudėm savo motiną, mes gyvuliai su tavim, Juozai. Motin, pasaulio didvyriai nyksta mano vaizduotėj prieš tavo jėgą, prieš tavo meilę, prieš tavo herojiškumą. Matrosovas, uždengęs savo kūnu ambrazūrą – pigmėjas prieš tavo širdį, kuria save pasmerkei lėtai, kankinančiai mirčiai. Štai kas yra motinos širdis! Sudiev, mama, kai grįšiu po teismo, tu jau būsi atšalus. Tu būsi laiminga, nematysi, kaip tavo dukterį varys į kalėjimą. Sudiev, mama!.. Žukienė atplėšė mane nuo dar šilto motinos kūno.

Sėdžiu kaltinamųjų suole kartu su kitais penkiais teisiamaisiais. Visus teisia už lentų vogimą iš sandėlio. Priešais, prie raudona gelumbe apdengto stalo, ant kurio dega penkios žvakės, sėdi teisėjas, 18 metų jakutas, iš profesijos – revizorius, bet partija liepia teisėjauti, nes vietiniam teisti lyg ir nepatogu. Iš abiejų jo šonų sėdi dvi sekretorės, kurios fiksuoja kiekvieną žodį. Viena iš jų – braižybos mokytoja, komjaunuolė Novikova iš Leningrado, kita oberkomjaunuolė Mironova. Šita per dienas ir naktis priiminėja viršininkus. Teismo salė – tuščias kaimyninis barakas, kuriame dieną būna siuvimo dirbtuvė. Dvi geležinės krosnelės raudonos, skleidžia šilumą; galvoj chaosas, atskiri vaizdai, veidai, norisi miego. Akys sulimpa. Girdžiu kaip per sapną Riekaus balsą:

– Ne, tai netiesa, pilieti teisėjau, aš nevogiau, aš tą dieną dariau grabą ir tik liekanas namo parsinešiau.

Kam gintis? Kam meluoti, kvailys, ar ne vis tiek kur mirti – kalėjime ar šitam didingam Trofimovsko mirties kombi-

nate. Galva nulinksta ant krūtinės, miegas visiškai suima mane, pilnas barakas žiūrovų, jie kažko gaudžia, kažko ūžia.

– Netiesa, teisėjau, aš neėmiau rąstuko, aš buvau paėmęs, bet kai sutikau Sventickį ir jis suriko, numečiau, namo nei skiedrelės neparnešiau.

Praplėšiu akis. Žilas, baisiom įkritusiom iškankintom šuns akim suomis, apie septyniasdešimties metų senukas. Jo veidas galėtų tikti dailininko teptukui piešiant badą. Po Leningrado blokados, kur gaudavo 125 g pelų ir molio duonos, atvežtas į Trofimovsko mirties fabriką (600 g duonos, šaltis, skorbutas, šiltinė, utėlės ir poliarinė žiema). Prasikaltėlis. Jis nuskriaudė valstybę, parnešė į baisųjį baraką malkų krosnelei pasikurti, kad atlydytų veidą, akis, pradžiovintų drabužius, sustirusius į ledo šarvus.

Priešais, liudytojų suole, sėdi lenkas Sventickis – Juda ir Golovkovas – Trofimovsko kolumbas. Jo sotus snukis su pagurkliu, taukuose paskendusios akys šypsosi. Jis mato grobstomas lentas, žūstantį valstybės turtą, o kad dėl tos valstybės prie kiekvieno barako guli kaip malkos štabelyje nuogų lavonų krūvos, to jis nemato. Jis nemato, kad mes vagiam, jog palaikytume gyvybę. Ne, jis, gyvulys, tai mato, tik nori būti ištikimas šuo ir per mūsų lavonus sau karjerą pasidaryti. Pajuntu savyje norą šokti prie jo, suleisti nagus į tą šlykštų kaklą.

– Aš nepripažįstu kaltinamojo akto, aš neėmiau, lentą mes radom ant upės apledėjusią, kai vežėm malkas su savo brigada, ir parsivežėm į namus. Visa brigada gali paliudyti.

Meluoja, meluoja ir Markevičienė, meluoja visa brigada,

melavo ir meluos per amžius visa Tarybų Sąjunga, vogė, vagia ir vogs. Visi keturi užsigynė. Už savęs girdžiu pritariantį minios šurmulį. Tuoj mano eilė.

Prieš savaitę, parėjus iš mokyklos, barake radau mamą, jau silpną. Visus ji prašė vandens, bet nebuvo nė lašo. Aš apgraibom tamsoj susiieškojau kibirą, jame ant dugno radau kelis ledokšnius iš sutirpdyto vakar sniego. Beveik visi jau nebeatsikelia. Žukienė uždegė balaną ir sako:

– Užkurk, Dalia, krosnelę, parnešk lentų, išlydysim mamai vandens, pati sušilsi, ir aš noriu sriubos, šiandien dar niekas nekūrė, ligoniai be vandens – matai, daugiau nėra kam padaryti, Krikštanienė jau kelias valandas stovi eilėj duonos.

Iššliaužiu iš barako. Lauke tyla, gili tyla, net keista, ne tik pūgos, jokio vėjo nėra, tik šaltis, sukaustęs ledais viską aplinkui – ir upės žiotis, ir tundrą kiaurai, ir mus su visais barakais. Danguje Šiaurės pašvaistė... Šviesu, tai blogai, sunkus bus žygis. Greit nuslenku iki sandėlio, įlendu per tvorą ir čiumpu tris storas, puikias lentas. Girgžda sniegas. Išgirdęs mano žingsnius, artinasi į šuns kailinius įsisupęs sargas ar sargė. Metu lentas ir krentu, spaudžiuosi visu kūnu prie tundros, veidą įkišu į sniegą. Pakeliu galvą. Ilgieji kailiniai tolsta. Greit parodau jiems į nugarą špygą ir grūdu lentas per tvorą. Akimirka – aš jau anoj pusėj ir šliaužiu vilkdama lentas, galus prispaudus po pažastim. Minutės atrodo valandom. Greičiau, greičiau! Štai jau mūsų barakų karaliaus – mūrinio raudono pastato – pradžia. Nebėr jėgų, galva svaigsta, valgyti noriu gyvuliškai. Čiulpiu, kandžioju lūpas, griebiu į burną sniegą, kramtau, bet alkis nemažėja.

O danguj – tikras grožis. Visokiom spalvom pinasi didinga Šiaurės pašvaistė. Viskas didinga: ir tundra beribė, žiauri, bet plati kaip jūra, ir Lenos žiotys, užgriozdintos ledais, ir kelių šimtų metrų pakrančių uolos Stolbuose, ir Šiaurės pašvaistė – tik mes tam fone nedidingi – alkani šunes, apsėsti utėlių ir baigią dvėsti savo lediniuose, prasmirdusiuose, priš... barakuose.

Priešais juda būtybė. Tai ne šio pasaulio padaras – vieni kaulai, tikra giltinė. Ji krapštosi penkto barako mėšlyne ieškodama ko nors valgomo. Idiotė, ką tu rasi? Ką išmes žmones į mėšlyną? Greit savo pirštus valgys išprotėję nuo alkio žmonės.

Jau mūsų barakas. Žaibo greitumu sumetu lentas vidun. Sukapoju, ir krosnelė liepsnoja, greit įkaista. Prisilydom vandens, duodu ligoniams, jie pasisūdo ir geria. Pilu karštą arbatą su šaukštu mamytei į burną. Ji nebeturi jėgų kalbėti. Sunku atskirti – ar tai vyras, ar moteris, kaulai, kaulai, kaulai. Staiga atsiranda Sventickis, Antonovas, užsidega savo žvakę. Krosnelėje trata statybinės lentos, viduryje guli dar krūva sukapotų.

– Kas vogė lentas?

Tyla.

– Kas sukapojo šias lentas? – maloniai klausia visuomet korektiškas, bet klastingas lenkas.

Tyla.

Užkloju mamytę ir nušliaužiu nuo gultų.

– Aš.

– Jūs?

– Aš.

Tik kelios galvos tepakyla nuo savo skudurų. Kitiems jau vis tiek. Jie į nieką jau nereaguoja. Bijau dėl mamos, bet ji jau nesuvokia šio pasaulio reikalų. Surašo aktą. Pasirašo Žukienė ir aš.

– Kaltinamoji piliete, stokit.

Stojuosi. Teisėjas lėtai žvilgteli į mano baisias maišais apvyniotas kojas, vatines apiplyšusias kelnes, vatinuką iš chalato, storas kasas ir savo siauras veriančias akytes nukreipia tiesiai man į akis. Salėj staiga pasidaro tylu. Matau šoniniam suole sėdintį mokyklos direktorių Guliajevą, įmonės direktorių Mavriną ir maisto karalių Travkiną. Jie šnabždasi. Keistai ramu. Žiūriu tiesiai į akis teisėjui. Tai trunka kokią pusę minutės.

– Kiek jums metų?

– Penkiolika.

Skaito kaltinamąjį aktą. Skaito ilgai. Mirkčioja žvakės ant raudono stalo, šešėliai šliaužioja raudonomis plytų sienomis. Čia ledų nėra ant sienų. Skaito, skaito, skaito. Kojos dreba, lyg pūdiniai svarsčiai būtų užkabinti, „kad tik greičiau leistų atsisėsti. Mama turbūt jau mirė. Juozą irgi teis. Jis pradėjo kimšti konservus į burną viršininkų akivaizdoj dar rudenį, kai krovėm. Jis labai kankinasi nuo alkio, jam daug sunkiau negu man. Vakar jis norėjo atsikelti ir prišliaužti prie krosnelės ant kulnų, nes kojų pirštai nušalę, bet trenkėsi kiek ilgas ir apalpo. Tamsoj baltavo jo gražus veidas, o lieknas kūnas buvo visai bejėgis ir leng-

vas. Mama mirė, mirs ir Juozas, jis jau pradėjo viduriuoti su kraujais, o nuo tokios trydos – kelias tik į lavonų štabelį". Staiga prieš akis iškyla mamos veidas, toks, kokį prisiminiau iš vaikystės. Gražus, švelnus, didelės akys, plaukų garbanos krinta ant kaktos, ji man šypsosi. „Mama, mamyte, tavęs jau nėra, tu gal šią minutę stingsti, o aš negaliu tau nė akių užspausti. Juozas bejėgiškai verks, pajutęs, kad tu jau šalta guli jo pašonėj, tokia mažytė ir plonutė kaip vaikas. Kam tu nukankinai save dėl mūsų, ar tam, kad mums tektų ilgiau kankintis badu, lėtai stipti, ar tam, kad ilgiau tyčiotųsi iš mūsų kalėjime, kur ryt etapu išvarys? Tavęs jau nėra, ir man visiškai vis tiek, kas bus rytoj." Kažką man sako. Staiga galvoj dingteli mintis: kaip būtų gerai, jeigu dabar, šiuo momentu, gražiai, iš lėto išsiimtų revolverį ir nušautų mane. Kūnas bejėgis, dvasinių jėgų yra tik tiek, kad dar pajėgiu trokšti mirties, greitos mirties. Greičiau, greičiau.

– Aš jūsų klausiu ir jūs privalot atsakyti, – pagaliau susivokiu, kas sakoma. – Ar jūs sutinkate ir pripažįstate kaltinamąjį aktą teisingu?

– Taip.

Pauzė.

– Ar jūs gerai suprantat rusiškai?

– Taip.

– Ar jūs prisipažįstat kalta?

– Taip.

Teisėjas sumišo. Salėje triukšmas. „Kvaila mergiščia." „Vaikas." „Ginkis."

– Kaltinamoji, atsakinėkite sąmoningai. Ar jūs prisipažįstate, kad vogėte iš sandėlio lentas?

– Taip.

Tyla.

– Ir kapojot?

– Taip.

– Kas jus siuntė?

Žukienė užsimerkia ir blykšta.

– Niekas.

– Jūs pati ėjot?

– Pati.

– Kodėl jūs vogėt?

– Tam, kad jas sudeginčiau.

– Ar žinojot, kad tai valstybės turtas?

– Žinojau.

– Ar buvo jums žinoma, kad už tai baudžiama pagal statutą...

– Buvo žinoma.

– Ar jūs sąmoningai kalbat?

– Sąmoningai.

– Kur jūs dirbat?

– Vežioju rąstus.

– Sako, jūs mokotės.

– Ir mokausi.

– Kurioj klasėj?

– Septintoj.

– Ar jums, kaip mokinei, ne gėda sėdėti šitam suole?

Tylu. Pakartoja klausimą. Salėje visiška tyla. Barako gale

girdžiu tylų verksmą – kažkam pagailo manęs. Tai Lialės Maknytės, vienuolikos metų mergaitės, balsas, ji verkia visa trūkčiodama. Akimirkai pranyksta salė, teisėjas, žmonės, ir švysteli atmintyje paveikslas. Man suėjo keturiolika metų, buvo 1941-ųjų gegužės 28-oji. Skubėjau į teatrą. Bėgu Vytauto parku, jau tuoj leisiuos laiptais, bet staiga pamatau žavų reginį ir sustoju lyg pakerėta. Saulė auksinė, miestas auksinis po mano kojom, kvepia žiedai – pavasariu pirmą kartą sutvinksėjo mano širdis, visu kūnu pajutau savo gyvenimo pavasarį, įkvėpiau oro, užsimerkiau ir pasijutau nepaprastai laiminga. Lūpos ėmė šnabždėti: „Gyvenime, koks tu puikus, jaunyste, štai tu atėjai, kokia tu puiki! Ak, kaip žavu gyventi!“ Plačiai atvertose akyse žibėjo jaunystės džiaugsmo ašaros. Aš pasileidau žemyn visu smarkumu, šaukiama teatro, muzikos, jaunystės džiaugsmo, gyvenimo.

Stoviu pravertomis akimis, bet jose nėra nei džiaugsmo, nei liūdesio ašarų, jos sausos, jos jau negali verkti. Gražus paveikslas Vytauto parke dingsta.

Jaučiu, kad visi įsmeigė į mane smalsias akis, įdėmiai stebi. Ar man gėda? Gėda? Ar dėl to, kad mirštančiai motinai vandens padaviau? Jūs žiūrit į mane, sotūs Mavrinai, Sventickiai ir Travkinai, norit pamatyti atgailą mano akyse? Gėda? Jums gėda, žmogžudžiai, o ne man! Girdžiu kartojant klausimą.

– Ne, man visiškai ne gėda.

– Sėskit.

Krentu. Girdžiu žmonių ūžesį. Balamūtas šnabžda į ausį: „Tu išprotėjai, mergaite, ką tu padarei?“ Žukienė kažką at-

sakinėja. Nugirstu: „Ne, ji pirmą kartą tai padarė, anksčiau niekad nebuvo“.

Cha cha cha, pirmą kartą, Sventicki. Jei sudėtum mano pavogtas lentas, tai uždengtum visus Trofimovsko stogus. Asile tu, nejaugi nesupranti, kad čia tundra, kad nei miškų, nei jokių augalų nėra, o žmogui, net ir pirmykščiam kromanjoniečiui, ugnis buvo reikalinga. Tai kas mums lieka daryti? Vežtis už dešimties kilometrų gulinčius krante upės išmestus rąstus? Kuo juos vežti? Lavonais, kurie guli po gultais? Viduriuojančiais, kurie po savim leidžia, o gal Jasinskiene, kuri rėkia iš skausmo skorbuto suraitytom kojom?

Teismas išeina tartis. Ilgai tariasi. Miegas, nuovargis, nusilpimas apima mane, norisi vieno – kiek nors priglausti galvą ir užmigti. Pabudina smarkus smūgis į šoną:

– Stok, po velniais!

Riekus, Kobra ir dar vienas lietuvis gavo, rodos, po dvejus metus. Mane, kaip prisipažinusią ir nepilnametę, išteisino. Jaučiu, kad tai mokytojos Novikovos užtarimas. Malonė. Pagalvokit, kokia laimė. Lialė bučiuoja mane ir verkia, jau iš džiaugsmo. Graži tavo siela, Lialyte. Bet greit gyvenimas tave pamokys, ir tu mažiau reaguosi į gera ir bloga, tuo labiau dėl kitų.

Rankomis draskau įėjimą į baraką, šliaužiu. Šoku prie gultų. Tyla. Baisi baimė sukausto smegenis. Nesiryžtu nutraukti skudurų. Bet tai tik akimirka. Lipu ant gultų ir atskleidžiu skudurus nuo veido. Kvėpuoja, kvėpuoja, kvėpuo-uo-uo-ja.

Pasilenkiu ir bučiuoju beformę, baisią galvą, rankas, glaudžiuosi prie jos, ir vėl grįžta noras gyventi, kraujas tvinksi tvirčiau. „Mama, tu pasveiksi, aš tikiu, mama, manęs nenuteisė, mama, meilė nugali mirtį, mes gyvensim, girdi, gyvensim, mes, mes gal, gal... grįšim. Mama, dovanok, kad mes tavęs neišsaugojom, leidom nusižudyti.“ Ji be sąmonės, bet aš tikiu, tvirtai tikiu, kad ji pasveiks, tikiu, nors niekas jau nebetiki, tikiu, nors jau lavonų rogės atvažiavo jos paimti. Ji kvėpuoja, kvėpuoja ir kvėpuos.

Parvelku lentų ir kuriu krosnelę. Tą patį vakarą nuteisė Albertą ir Platinską po trejus metus kalėti. Alberto motina jau nebesikelia, jis pats dar paeina, bet siūbuoja kaip girtas. Motina prašė jo duonos. „Mama, iš kur aš paimsiu?“ – „Pavok.“ Naktį jis su Platinsku tyliai išėjo iš barako, įlindo į kepyklą ir paėmė po du kepalus, bet matydami tiek duonos jie apsvaigo ir negalėjo iškęsti, kol išeis iš kepyklos. Jie čia pat pradėjo ryti ją – tuo momentu jiems buvo nebaisu nei sargyba, nei teismas, nei kalėjimas. Sukišo po kepalą duonos kiekvienas ir turbūt būtų mirę nuo persivalgymo. Ir į žemės drebėjimą jie nebūtų reagavę. Sargyba juos užklupo bebaigiančius po kepalą. Kepale – 3 kg. Kol rašė aktą ir varė į areštinę, jie rijo, rijo ir rijo duoną, norėdami nors kartą pasisotinti. Bet kaip Albertas sako, jis vis tiek neprivalgė iki soties, nors skrandis jau nebetalpino. Jo motina taip ir numirė nesulaukusi duonos, praėjus dviem dienoms po Alberto arešto.

Teisė Dziką ir dar vieną lietuvį už talonų padirbimą. Užuot gavę truputį duonos, gavo po trejus metus...

Kitą dieną teisė Borisą Charašą, irgi už lentas. Tai šešiolikmetis nepaprastai gražus žydukas. Jis kartojo mano prisipažinimo taktiką, bet teismui tai ne naujiena, ir jis gavo vienerius metus.

Mūsų barakas – tikra ligoninė. Skorbutas verčia vieną po kito. Serga visi. Ir spjauti galima į veidą kiekvienam, kuris sakys, kad buvo poliarijoj ir nesirgo skorbutu. Jį turi kiekvienas, tik skiriasi stadijos. Prasideda tuo, kad iš dantenų bėga kraujas. Jos ištinsta ir pamėlynuoja, paskui pradeda klibėti ir kristi dantys – lūžta be skausmo, lieka tik šaknys. Kojose atsiveria žaizdos. Jų neskauda ištisus mėnesius, keista, kad nebūna infekcijos – juk purvinos kelnės nuolat prilipusios prie žaizdų – turbūt utėlės visas bakterijas nuo žaizdų nuėda. Skauda sąnarius ir raumenis, dažniausiai kelius ir blauzdas. Vienintelis išsigelbėjimas yra mažiau gulėti, daugiau judėti, vaikščioti. Iš ryto negali atlenkti kelių – jie kaip švininiai. Nušliauži nuo gultų ir pradedi ropoti. Skausmas griebia už širdies. Į blauzdas tarsi kas peilių prismaigstė. Išsivelkam į darbą iš barako kone keturiomis.

Dabar vežam malkas kontorai, kepyklai ir pirčiai, kuri greit pradės veikti. Mūsų brigadoj tik penki žmonės. Tai Krikštanienė, Štarienė, Prapuolenienė, Nausėdienė ir aš. Raginu greičiau išvažiuoti, nes bijau pavėluoti į mokyklą, o vėluoju kasdien. Viena po kitos iššliaužiam iš barako, lėtai dedamės kilpas ant pečių ir slenkam vilkdamos tuščias medines roges. Nusileidžiam nuo kalno lėtai, sulinkusios ir kry-

puodamos, išskėstom kojom, kad blauzdos nesiliestų viena prie kitos. Pirmas kilometras skaudus ir sunkus – kojos per kelius visiškai nelinksta. Dabar aš suprantu močiutę, kai ji nuolat skųsdavosi, kad dėl kojų skausmo negali paeiti. Ji krypuodavo ir eidavo lėtai lėtai, būdavo matyti, kad jai sunkus kiekvienas žingsnis. Mes einam lygiai taip pat, jei ne dar vargingiau. Prieš mus kelių kilometrų platumo sukaustytos ledais Lenos žiotys. Kur neužnešta sniegu, ledas lygus kaip veidrodis. Girdėti duslūs lyg pabūklų dundesiai, ledas dreba. Atsiranda milžiniški plyšiai per visą ledo storį. Sustojam pailsėti, nors žinom, kad po to bus dar sunkiau išjudinti savo absoliučiai nelanksčias, švinines kojas. Sėdamės ant rogių. Mes tik mažutis taškiukas didingos, dusliai dundančios Lenos žiočių fone. Tolumoj matyti krantas, Trofimovskas. Norisi ištiesti skaudančias, atsisakančias šliaužti kojas. Bet jei išsitiesim, kojas gali visiškai sukaustyti – kas mus partemps nors į baraką? Velkamės toliau. Mus aplenkia Staniškio brigada. Jis eina supdamasis, lyg sapnuodamas. Šakalys, ant kurio pamautas žalias Lietuvos karininko apsiaustas. Rankos stingsta pirštinėse, mušu vieną į kitą iki skausmo, bet tai nepadeda. Jeigu užsinorėsiu ko – pūslė peršaldyta – tai leisiu į kelnes, nes jei atsegsiu, tai užsegti negalėsiu. Devyni kilometrai už nugaros, o atrodo, kad 150 km nušliaužėm. Medinės lopetos sunkiai sminga į kietą, gilų sniegą, kur ne kur randam pagalį, kelmą ar rąstuką, išmestą upės. Štarienė skersina pagalius ir pradeda komponuoti etažerę, kurios viduryje galėtų žmogus tupėti. Šono skylę uždengia kelmais. Atrodo apie 2 m^3, o iš tikrųjų ir vieno ne-

bus. Surišam virvėm ir įsikinkom. Nenoriai slysta medinės pavažos iš plačių statybinių lentų. Staniškiui daug lengviau, jis gavo iš Vanago per blatą kaip panevėžietis geležimi kaustytas geras arklines roges.

Lyg ir pradeda švisti tamsi poliarinės nakties diena, šviesiausias momentas – tai pieniška prieblanda. Bet ir tai malonu, kai mėnesių mėnesiais būni tamsoj. Žingsnis po žingsnio lėtai ir sunkiai slenka į priekį tarsi laidotuvių procesija išsidriekusios kelių kilometrų atstumu apie penkiolika rogių su pakinkytais „arkliais“ – lietuviškais ir suomiškais vergais.

Įtempę paskutines jėgas, prilinkę prie žemės, kone keturiom šliaužiam į priekį. Rogės nenori slinkti, ir kiekvienas žingsnis verčia iki paskutiniųjų įtempti jėgas. Jei ne kilpa, ant kurios kabu įsikinkius, turbūt krisčiau. Kojos ir rankos šąla. Šlykšti skara, dengianti visą veidą, nuo kvėpavimo sušalo į ragą ir nepraleidžia oro. Nieko nematyti – blakstienos sukaustytos. Kokie mes juokingi ir menki šiam didingam Arkties ledynų fone. Repino „burliokai“.

Tai himnas žmogaus darbui, palyginus su šiais sniegynais, su lyg utėlės šliaužiančiais įkinkytais žmonėmis. Atrodo, kad mes niekad nepasieksim Trofimovsko, nors jis, atrodo, čia pat, ranka pasiekiamas. Tai lyg pasityčiojimui gamtos triukas. Arktikoj visada taip – slenka valandos lyg metai, lyg amžinybė. Rodos, nuo pat gimimo velku ir velku šį prakeiktą vežimą, ir vis vietoj.

Prisimenu Repino paveikslą „Burliokai“. Kas nesutiktų iš mūsų mainytis su jais? Traukti Volgoj baržas būtų Rivjeros

kurortas po Trofimovsko poliarinės žiemos. Kažkas buvo pataręs ką nors galvoti ar svajoti, ar prisiminti, kad greičiau praeitų laikas betraukiant malkų vežimą iki Trofimovsko. Bet tai galima tik Repino burliokams, kurių vargas – tik pasivaikščiojimas, palyginus su mūsų stimpančių kuinų kavalkada. Aš dažnai Kaune žiūrėdavau į kuinus, nepavelkančius savo vežimo, ir mėgindavau įspėti, ką jie galvoja. Dabar aš praktiškai įsitikinau, kad negalvoja nieko. Galvoj nėra jokios minties, eini mašinaliai, nes jei sustosi – krisi ir daugiau gali nebepaeiti. Jaučiu, kaip pamažu pavirstu į gyvulį, stimpantį ant ledo, pakinkytą į vežimą ne pagal jo jėgas. Arklio galvoj jokios minties. Atvažiavę galėsim suėsti savo davinį ir duonos gabalą, kuris kaip magnetas traukia mus prie Trofimovsko. Kad priėmėjas neįtartų, pataisom jau skylėm žėruojančią viduje tuščią etažerę. Kalnas – tai Golgota. Tai Kalvarijos kančių kalnas. Klumpam, slystam, pakibusios savo pakinktuose, virvė spaudžia krūtinės ląstą, tarpais rodos, kad kraujas išsiverš pro burną. Pirmą kartą, kiek atsimenu, šitam kalne pajutau fizinį širdies skausmą, lyg kas replėmis ją gniaužytų. Jauna nesubrendusio organizmo širdis protestuodavo prieš tą apkrovimą, aš blykšdavau ir kartais atrodydavo, kad neteksiu sąmonės. Trofimovsko kalnelis su lavonų krūva man jokio įspūdžio ir baimės nekėlė, palyginus su šia Golgota. Pirmieji šlykščiausi, rinktiniai keiksmai išsiveržė iš mano krūtinės šiame prakeiktame kalne, kiekvieną kartą į jį bejėgiškai trūkčiodamos savo vežimą, mes virsdavom įsiutusiais gyvuliais, gatavos buvom sudraskyti kiekvieną, kas sotus ir nedirba. Bet... sukandam

dantis – ir šiaip taip mes jau kalno viršuje. Stebiu Vanagą, kuris matuoja vežimą. Už kiekvieną nusuktą centimetrą mes gatavos trenkti jam į snukį. Jam, nežinančiam, kad kiekvienas pagalys atvežtas krauju ir gyvenimo galiom.

Kai mama serga, duoną perku aš, bet stovėti negaliu, nes eilė jau lauke ilgiausia, o direktorius vėl barsis. Grįžtu į baraką, imu knygas, rašalinę ir tuščiais viduriais lėtai einu į mokyklą. Jau antra pamoka. Įeinu į klasę, nesuspėjus nei apšalusios skarelės nusirišti, nei ledų nuo veido atkrapštyti.

– Kodėl jūs visą laiką vėluojatės? – klausia Guliajevas.

– Aš tik dabar malkas atvežiau. Aš iš darbo.

– Aš daugiau negaliu šito pakęsti – arba dirbkit, arba mokykitės. Jei toliau taip tęsis, teks jums palikti mokyklą.

Tyliu.

– Dalia, ar tu tiesiai iš darbo? – klausia Pticeva.

– ...

– Ar pietavai?

– Ne, Naste, aš nespėjau, eilė buvo didelė, bijojau pavėluoti.

Jaučiu, kaip traukia po krūtine – antra para nieko burnoj neturėjau. Sėdžiu suole. Per pertrauką neturiu jėgų atsikelti ir nueiti prie krosnelės. Malkos visas žarnas man ištampė, jaučiuosi lyg kokia aštuoniasdešimtmetė senė. Kojos – medžio gabalai. Sėdžiu pasirėmus, ir staiga dabartis su klasės triukšmu kažkur dingsta. Jaučiu, lyg sėdėčiau gimnazijos klasėj, matau brangius R., Z., B. veidus. Gimnazija, Lietuva, namai, vaikystė... Aš turėjau namus? Aš turėjau tėvus? Nejaugi buvo žmonės, kurie rūpindavosi manimi, kuriems rū-

pėjo, kad aš be kaliošų neišeičiau į gatvę ar be buterbrodo į gimnaziją? Užuodžiu iki pasiutimo erzinantį duonos kvapą. Kažkas paliečia mano ranką. Pticeva kiša į mano suolą kažką suvyniotą laikraštyje – turbūt duonos gabaliuką. Žinau, ji ne alkana. Jos tėvas – žvejys.

– Imk, man nereikia.

Kraujas muša į galvą. Gėda. Išmalda. Iš klasės draugės! Apima pasiutęs išdidumas:

– Imk, aš turiu.

Matau jos siaurose akyse maldavimą paimti ir gilią užuojautą. Štai kaip aš... kiekvienam atrodau pasigailėjimo verta būtybė. Geriau matyti neapykantą akyse, bet jokiu būdu ne pasigailėjimą. O ne, geriau smūgį gauti, geriau dar tris paras nevalgyti, tik nematyti to pasigailėjimo akyse. Tai smeigia skaudžiau už alkį.

Užsirėmiau ant suolo – ašaros be verksmo plūsta iš akių. Gerklę spaudžia norintis išsiveržti riksmas. Šlampa sąsiuvinis, ašaros bėga suolu. Dėl ko jos bėga – nežinau. Jaučiu, dar minutė, ir nesuvaldysiu riksmo, ištrūks jis iš mano krūtinės, pradėsiu verkti balsu. Klasėj tyla. Mes – suaugę žmonės, nors mums tik po penkiolika metų. Pticeva glaudžiasi prie manęs. Ji viską viską supranta.

Mes klasėj tik penki. Semionovas išėjo žvejoti už 150 km. Kekonenas šiandien apsivogė, ir Guliajevas jį pašalino iš mokyklos. O pats produktus – duoną, sviestą, cukrų – velka į namus. Jis tik išvertė baltas kaip kukulius akis ir griebęs Kekoneną už apykaklės sviedė į duris.

– Man vagių nereikia!

Tas atsisuka ir atsako:

– Tu... tu... direktoriau, tu pats vagis!

Ir sprunka pro duris. Tautvilas nemoka rusų kalbos, ir jį nukelia į šeštą klasę. Mūsų tik trys.

– Septintą klasę aš uždarau. Man neapsimoka dėl trijų mokėti mokytojams. Galite būti laisvi.

Akyse aptemsta, tarsi būčiau gavus smūgį į tarpuakį.

Mirė nuo viduriavimo profesorius Vilkaitis ir Staniškis. Vilkaitis buvo Konstantinovkoj sargas. Prieš kelias dienas Steponavičius Zigmas, buvęs Vilkaičio studentas iš Dotnuvos akademijos laikų, ėjo per barakus prašydamas saujos ryžių savo profesoriui. Kas galėjo duoti, kad patys viduriuoja. Galima duoti tik tai, ką turi – rodos, taip taikliai yra pasakyta. Zigmas prašė Travkino 200 g ryžių, bet argi jis duos?! Viduriavimas – paskutinė skorbuto stadija. Žmogus nepraranda apetito ir būtinai prašo valgyti, sakydamas, kad jį kankinąs alkis ir kad jis badu numirsiąs... Daktarė griežtai uždraudė ką nors valgyti viduriuojantiems. Jie gaudavo savo davinį baltesne duona ir susidžiovinę ją grauždavo. Bet greit vienas po kito mirdavo. Išgyti galima tik vienu būdu: staiga pavalgyti kiek galima riebiau ir maistingiau. Neatsimenu, kokiam barake ir kas taip padarė. Matydamas, kad vis tiek mirs, nes visi nuo viduriavimo mirdavo – kito kelio nebuvo, jis panoro nors kartą prieš mirtį pavalgyti. Tikriau sakant, čia buvo tik alkis iš papratimo, arba alkių alkis, viduriuojantys alkio jau nebejaučia. Jam atnešė jo sviestą, 500 g

cukraus ir amerikoniško pašteto. Jis suvalgė sviestą su cukrum, suvalgė konservus ir dar duonos dienos normą. Visi alkanomis akimis sekė kiekvieną jo kąsnį ir manė jį pradėsiant merdėti, bet atsitiko stebuklas – viduriavimas pasibaigė. Jis iš tikro pradėjo valgyti ir šiaip taip išsikapstė. Mūsų barake taip buvo mano broliui ir Grockiui.

Abromaičio ir Tamulevičiaus brigada veža lavonus į kalnelį. Be paliovos jie kursuoja tarp barakų ir kalnelio susidėję ant rogių krūvą lavonų. Dauguma nuogi, kiti susukti į paklodes. Kalnelyje jų niekas nespėja laidoti. Jie guli suversti į krūvą, sušalę kaip malkos. Baltosios lapės, neturėdamos maisto, pamažu graužia juos. Misevičienė L., gimnazijos direktoriaus žmona, kiekvieną naktį eina į kapines ir ten ištampytus lavonus vėl sutempia į krūvą. <...>

Septintame žydų barake mirė Gamzienė. Ji graži, kokių keturiasdešimties metų žydė. Buvę fabrikantai. Altajaus krašte gyvenom kartu vienam barake. Tai simpatiška ir širdinga moteris, be galo mylinti sūnų Nolią – aukštą, liesą, nepaprastai gabų ir protingą aštuoniolikmetį vyruką. Kiekvieną vakarą mes sėdėdavom glausdamiesi prie krosnelės. Seniau dar nebuvom alkani ir gyvenom greito grįžimo namo iliuzija. Jis užmerkdavo akis ir dainuodavo krūtininiu balsu. <...>

Tamulevičius su savo brigada įeina į septintą baraką paimti jos. Šalia guli sūnus. Jis serga, be to, gulėdamas nušalo kojų pirštus, jos pradeda gangrenuoti. Utėlės šliaužia per jos veidą, krūtinę ir bėga ant sūnaus ir kaimyno iš dešinės. Tamulevičius pastebėjo ant krūtinės, užantyje, tarp skudu-

rų mirštančiosios paslėptą gabalą duonos. Per jį irgi ropojo pulkas utėlių. Tamulevičius ištiesia ranką ir žaibo greitumu ištraukia duoną, greitai nužeria utėles – ir gabalas dingsta jo burnoje. Gamzienės skarmalai prišalę prie apledėjusios mūrinės sienos. <...>

Sunki eilinė kankinančio darbo diena baigėsi. Sėdžiu prie krosnelės. Po senovei pleška vogtos lentos. Teismas teismu, o vogti reikia, tad ir vagiam iš eilės, tik einam dviese, kad vienas saugotų. Tik Nausėdienė niekad neina, ji negali, jos visa esybė tam prieštarauja, ji nėra ir valdiško skuduro paėmus. Tokia ji ir pasiliko. Mes iš pradžių stebėjomės ir žiūrėjom į ją kaip į baltą varną, paskui tas jos sąžiningumas ėmė nervinti – mes gatavos buvom stogą nuo Sventickio namų nuplėšti. Ji nesipiktina, bet principingai sako: „Patikėkit, aš negaliu to daryti". Tad paliekam ją ramybėje, jau vien dėl to, kad ji yra nepaprastas žmogus.

Pirmą Kalėdų dieną, dar nespėjus pasiekti malkų kitam upės krante, pakilo pūga. Grįžti tuščiom negalima, gaila. Grįžimas atgal buvo ištisas košmaras – kelią užnešė, visur šviežio, minkšto, klampaus sniego kalnai ir kalniukai. Mus verčia nuo kojų, supamės ir griūvam savo pakinktuose, vėjas duoda į šoną, neša malkų vežimą, plėšia pagalius, tie švilpdami ir kaukdami skrieja tolyn. Išsimušam iš kelio. Nusileido visiška poliarinės nakties naktis. Vienas kito pažinti negalėjom – buvom tiesiog ledo ir sniego statulos. Sniegas pirštinėse, už kaklo, kelnėse. Totoraitytė nušalo kojų pirštus – jos veltiniai išplyšę, seni. Virvė supasi, ji jau negali traukti, pati vos eina. Norėjom mesti viską ir skirstytis kas

sau – vis geriau negu žūti visiems. Gal kam Kalėdų naktį pasiseks išsigelbėti. Bet Krikštanienė – ši puiki, vyriškai drąsi moteris, niekad nepametanti šalto proto, liepia dar laukti. Atsimušam į Konstantinovką ir pasisukusios veidu į vėją slenkam į Trofimovską. Pūga keliskart verčia mus su rogėm, bet kalnas – mūsų Golgota – buvo įveiktas. Vanagas pamatavo iš akies ir liepė vežti į mokyklą. Paskutiniai 200 metrų iki mokyklos buvo ypač kankinantys. Sustojom ir porą minučių nusilpusios vadavomės iš kilpų. Visos penkios, tylomis, nesikalbėdamos.

Vanagas seniai įlindo į savo būdą. Ar mes išversim čia, ar ne – niekas nematys. O paskui tegu įrodo. Akimirka, ir rogės judinasi – važiuojam su visu vežimu prie barako. Nausėdienės širdis turbūt piktinasi, bet po velnių – juk ir jai bus malonu per Kalėdas pasišildyti prie įkaitusios statinės. Sutinkam susisupusį į kailinius direktorių Mavriną, jis turbūt mano, kad mes vežam į ligoninę. Po penkių minučių tuščios rogės apverstos, malkos suneštos į vidų. Krosnelė karšta. Ir trys rubliai uždarbio, ir nuosavos malkos.

O tame ledinių šarvų barake vėl suklupau tiesiai ant... Šlykštūs garai... smirda šlapimu.

Apšalom, ant veidų – didelės baltos dėmės. Trinam sniegu. Ant liemens – žaizdos.

Krikštanis noriai imasi kapoti malkas.

– Barniškien, pasiimk vaiką, man reikia kapoti malkas.

Už manęs – drūtgalys, ant kurio kapojam, bet ant jo kažkas baltuoja. Prieinu ir pasilenkus užčiuopiu mažučio vaiko lavonėlį. Vadinasi, Barniškiukas šiandien mirė.

– Aš neturiu kur jo dėti.

– Kišk po gultais.

Baltuojantis vaiko kūnas akimirkai šmėkšteli ir dingsta. Į baraką įslenka Albertas. Jis atėjo atsisveikinti. Paduoda visiems ranką. Aš sėdžiu prie ugnies. Jis irgi atsisėda ir užsirūko, duoda man tabako, ir aš sukuosi suktinę. Tylim.

– Aš, Dalia, džiaugiuosi, kad ištrūkstu iš šito pragaro. Stolbų lageryje nebus blogiau, tikrai nebus blogiau. Motinos vis tiek jau nėra. Trejus metus iškentėsiu. Paskui grįšiu į gyvenimą. Paskui, Dalia, mes gyvensim gražiai. Aš iškentėsiu viską. Niekad nemaniau, kad gyventi taip pasiutiškai norėtųs.

Ir prikišęs veidą visai prie manojo, įtikinamai priduria:

– Mes jauni, mes gyvensim, mes būtinai išgyvensim.

Prieš važiuodama malkų, išlendu iš barako ir sustoju ant stogo. Jis lygus su aplinkiniais sniegynais. Barakas giliai po sniegu. Neaiškus oras. Neša pažeme sniegą, bet pūgos nėra. Nuo kranto leidžiasi grupė nuteistųjų, apie 30 žmonių. Tarp jų daug lietuvių. Matau Dziką, Riekų, keletą moterų, Borisą Charašą. Juos varo su šautuvu Petrikas, irgi lietuvis, pats pasisiūlęs šiam nemaloniam darbui. Pamatau liekną Alberto figūrą plonyčiu mėlynu rudeniniu paltu. Dieve, argi tai ne beprotystė – jis nekaltas. Jie nenueis tokiu oru. Tai lygiai tas pats, kaip įkišti ranką į verdantį vandenį ir nenusiplikinti... Jis atsisuka, pamojuoja. Kyla vėjas ir sniegą neša vis smarkiau. Visa grupė greitai dingsta bekylančios pūgos sūkury. Nesimato ne tik tolimo Stolbų kalno ir kranto priešingoj pusėj, bet ir kalnelio. Sudiev, dar kartą sudiev, bet vėjas

užkaukia, užgriaudžia, užneša viską. Ir viskas pamažu pradeda maišytis.

Naktį sapnuoju Albertą. Jis eina per pievą, pilną puikių gėlių, ir skina jas. Staiga prieš pat mano veidą – jo veidas, akys, puikios, žydros akys. Jos liūdnos, šviesius plaukus kedena vėjas. „Baigta", – sako jis ir visas sudreba, užsimerkia. Pašokstu ir sušunku. Atsiliepia tik baisus staugimas. Dangus maišosi su žeme. Dreba mūsų barakas, lubų plyšiuose sūkurys šoka pasiutusį šokį, verpetais sniegas leidžiasi ant susiglaudusių, drebančių po skudurais žmonių. Poliarijoj stichija, ji šluoja, stingdo ir žudo visa kas gyva. Kurtinantis staugimas susilieja į vieną drebinantį ūžesį. Laukinė stichija reikalauja aukų.

Jie Stolbų nepasiekė. Dieve, žiaurus Dieve, kur tu, kur tavo malonės? Tu bejėgis prieš šitą beprotišką jėgą. Tavęs nėra. Tu molinė statula. Albertai...

Pamažu baisus staugimas tyla. Tarsi dūstantis gyvulys pūga pamažėl rimsta.

Grįžo tik Borisas Charašas ir Riekus. Kai prasidėjo pūga, jie tebuvo nuėję penkis kilometrus. Net nesuspėjo pereiti į kitą Lenos krantą. Nebesusivokė, kurioj pusėj Stolbai, kurioj Trofimovskas. Reikėjo grįžti, bet kiekvienam Trofimovskas atrodė kitoj pusėj. Visi išsisklaidė kas sau, kiekvienas manydamas, kad jis vienas nujaučia tikrąją kryptį. Borisas su Riekum vos ne vos atsimušė į rąstus. Paršliaužė į barakus. Borisas nušalo ranką, ji ėmė gangrenuoti. Pajuodo. Jis guli septintajame barake, pajuodus, nebegyva kairioji ranka atmesta į šalį. Vaikiškas penkiolikmečio berniuko veidas

tamposi iš skausmo. Jis kramto lūpas, ryja ašaras. Nenori pasiduoti, tai iš visų jėgų dainuoja arijas. Tarpais arijos nutrūksta, tada jis ima baisiai rėkti.

Nuostabiai gražių bruožų, bet sulysusi žydukė tyliai glaudžiasi prie jo, trūkčioja visu kūnu. Barako tamsoj klaikiai skamba „Juokis, pajace...“ Nutilo. „Dieve, Dieve, – rėkia Borisas, – aš ta ranka dar nieko neglamonėjau, kodėl tu man ją atėmei?“ Jis netenka sąmonės.

Riekus nušalo kojas, bet gal negangrenuos. Daugiau niekas negrįžo. Jų lavonų nė vienos šunų nartos nėra aptikusios. Išsisklaidė ir žuvo Trofimovsko pusės tundroj arba Lenos protakų labirintuose, o gal Sardacho uolose, kurių ledinės viršūnės žvilgėdavo saulėj. Kol dar nebuvo poliarinės nakties, Petriko ir Dziko lavonai buvo atrasti atsitiktinai. Rado jakutas, važiavęs su šunimis. Sakosi, kad užkasė. Sako. Sudiev, Albertai.

„Mes gyvensime, Dalia. Aš tarsi nujaučiu – mes viską pergyvensim, viską...“ Sudiev, Albertai.

Borisas Charašas ligoninėj. Kiekviena diena, valanda – tai sekinanti kova su mirtimi, su baisiomis ledinėmis Šiaurės letenomis, kur kiekviename žingsnyje ledynai ir sniegai šaukia: „Mirk, mirk, sustingsi, žūsi, būsi mūsų grobis“. Mes atbukom, mus mažai kas jaudina. Lavonai, šiltinė, skorbutas – viskas vis tiek. Nematyti žmonių Trofimovske, tik kasdien didėja nuogų į ragą sušalusių lavonų ant kalnelio. Kada mūsų eilė? Žiūrim vienas į kitą. Šlykščiausia, kad aiškiai matyti kandidatas į kalnelį: jo akyse kažkokia bė-

giojanti ugnelė žiba, akys didelės, tik jos vienos sunykusiame veide.

Kiekvieną dieną, jau prieš tris valandas, kai Zagurskienė atidaro krautuvę, iš barakų poliarinės nakties prieblandoj ima slinkti krautuvės link sulinkusios būtybės. Rodos, duotų kas dalgį į rankas – visiškos giltinės. Šaltis spirgina. Palei žemę neša sniegą. Glaudžiamės prie vienas kito. Kiekvienas stengiasi patekti arčiau durų. Šalta. Slenka vis nauji suomiai, lietuviai, žydai. Priešais stovi jaunas suomiukas, jo krūtinė nuoga. Tik su vatinuku. Akys beprasmiškos, veidas išbalęs, pageltęs, kažką man sako, lūpos juda, bet balso negirdėti. Siūlo pirkti dienos duonos davinį. Lėtai slenka minutės, valandos. Parkrito ir mirė stovėdamas eilėj tas suomis, akys atmerktos. Jį atitraukia nuošaliau. Nusilpęs toks gana augalotas lietuvis iš vatinuko kišenės ištraukia jo duonos kortelę. Nors šiandien gaus papildomai 300 g. Krautuvės atidaryti nesiskubina. Pusę valandos pavėlavo. Vienas kitą stumdami lipa per slenkstį. Stipriau stovintieji nustumia griūvančius.

Atveža duoną. Ji šviežia, svaiginamai kvepia. Prieš mane stovi lietuvis, matyt, kaimietis, per jo kaklą, vatinuko nugarą lipa utėlės. Lėtai, didingai. Perlipa pas mane. Turbūt dėmėtąja šiltine užkrės. Neturiu jėgų atsitraukti nuo jo nugaros, – kažkas remiasi į mane. Eilė. Kasdien eilė, tai prikankina antra tiek, kiek malkų vežimas per visą darbo dieną. „Ar Lietuvoj aš galėdavau valgyti kiek noriu? Kodėl aš tada taip mažai valgiau? Nejaugi bus kada laikas, kai duonos turėsiu kiek noriu?“ Silpna, smilkiniuose tvinksi, akyse temsta.

Jaučiu, kad alpstu. Spaudžiu rankoj korteles. Atsipeikėju. Guliu prie krautuvės. Sniege. Sniego pripustyta į burną, už atsegtos kepurės į ausis. Vėl stoju į eilę. Vėlai vakare gaunu duoną. Darbo diena baigėsi. Krikštanis stovi už krautuvės durų ir ryja duoną. Jis gi apėda savo žmoną.

Mama jau slankioja laikydamasi už gultų, jos kojos dreba, trūkčioja. Krikštanis žiūri į ją alkanomis akimis, stebi. Jo žvilgsnyje beribis nustebimas, tarsi vaikas matytų nuostabų žaisliuką. „Kaip ji atsikėlė, kaip ji dar pašliaužia", – kalba jo akys, kuriose matyti pasipiktinimas tokiu žmogaus nenorėjimu stipti. Jaučiu, kad turiu karščio. Bijau gulti, nes kas suserga ir paguli dieną arba dvi, sutraukia kojas. Paskui jų jau neatlenksi. Štai Jasinskienė parėjo iš darbo skaudančiomis kojomis, o kitą dieną vis tiek reikėjo šliaužti nuo gultų, būtų jos atsilenkusios po truputį. Bet rytą ji pasakė, kad negali eiti į darbą, kad jai viskas. Ir nesikėlė. Dabar dejuoja. Rėkia kiekvieną kartą, kai Daliutė prisiliečia prie jos kojų. Užtektų poros svogūnų, poros žalių bulvių, ir skorbuto sukaustytos kojos atsilenktų.

Borisą išvežė šunimis į Tiksį – ranką amputuos. Daktarė abejoja, ar suspės, nes ranka visiškai apimta gangrenos. Sventickis kiekviena proga kartoja: „Budete znat', čto značit vorovat' gosudarstvenoje imuščestvo. U nas cena za dosku – ruka"*. O kai ilgai siaučia pūga ir mes viršininkams negalime atvežti

* Žinosite, ką reiškia vogti valstybinį turtą. Pas mus lentos kaina – ranka. *(Rus.)*

malkų, liepia atnešti lentų. Bijo šalčio savo rąstiniame bute. Tai mane siutina: aš vagiu lentas po senovei, su savotišku įtūžiu, Sventickio, nužudžiusio Borisą, pykčiui. Dažnai pūgai siaučiant aš neinu vogti į sandėlį, o šliaužiu tiesiai prie jo namo ir džiaunu jau gatavą kurą; jei prikapota lentų – velku lentas, jei rąstų gabalai – irgi. Mes tokie patys padarai, Sventicki, mes irgi norėtume pasėdėti prie šiltos krosnelės pūgai siaučiant, mums jau nusibodo stipti kaip šunims nuo šalčio, drebėti ir jausti, kad tu pasikūreni sočiai, Šiaurės Kolumbe.

Aš jaučiu nežmonišką neapykantą jam. Jis sotus, jo žmona – krautuvės vedėja. Į duoną net žiūrėti nenori. Ėda iki soties amerikoniškus konservus ir kondensuotą pieną, kurio nematė išmirę vaikai. Nespėjam atsisėsti dirbdamos prie rąstų, o jis savo lengvute, negirdima tigro eisena jau čia ir liepia stoti. Mėnesio pradžioje gaunam korteles. Jei suriečia skorbutas ar žmogus nusilpęs nebegali vežti malkų tokį tolį, jis sulaiko krautuvėj kortelę, neduoda duonos, priverčia tapti išlaikytiniu, o tada jau tik pusė davinio. Jis, gyvatė, įvedė penkioliktą mėnesio dieną kortelių registravimą, kad neatėjusiems į darbą galėtų atimti duonos davinį. Tą davinį, nuo kurio „prabangumo" žmogus būna ištinęs, nusilpęs ir nepavelka kojų, o tai kaip tik ir yra priežastis, dėl kurios neatėjo į darbą. Juk pravaikšta – tai skorbuto išdava, ir žmogus tol šliaužia į darbą, kol gali. Visi tai suprato, ir tik jis, Sventickis, neįstengia. Sėdėdamas už stalo kontoroj su dvigubu pagurkliu, su šunų kailių marškiniais ir kenčais* aukščiau kelių,

* Kenčai – šiltas apavas.

jis klausia nustebęs: „Badas? Kur badas? Jokio bado nėra. Jūs gaunat užtektinai ir maistingą maistą...“ Man akys aptemo, turėjau valdytis, kad netrenkčiau iš visų jėgų rašaline į snukį ir nesuleisčiau dantų į jo kaklą. Juda Golovliovas – pigmėjas prieš šį gyvulį. Po teismo jis mane visuomet maloniai sveikina. Primerkia savo šlykščias akytes: „Nu kak, podsudimaja, a? Cha cha cha. Eto vsio radi tvojevo že blaga, čto s maloletstva otučit' vorovat'. Eto že socializm. Brat' gosudarstvenoje nelzia. Che“*. Žiūriu į jį įsmeigus nejudinčias akis. „Ar Borisui ranką nupjovė irgi dėl socializmo? Gyvatė tu, Sventicki.“

Pastatė pirtį. Dabar paeiliui varo visus barakus. Atėjo ir mūsų eilė. Drabužius nešam į kamerą, kur šutina ir sumaišo utėles, kad būtų geresnė veislė. Jų neužmuša karščiu, o tik pašildo. Vyrai turi praustis atskirai, bet čia viskas susimaišė: moterys prausiasi su vyrais. Kokia gali būti gėda, jei vieni kitus matom barake visokiomis pozomis, atliekančius įvairius gamtos reikalus. Ar su drabužiais, ar be jų vis tiek utėle jauties. Koks gali būti įdomumas žiūrėti į paliegusia geltona oda aptrauktus kaulus, atsikišusius šonkaulius. Krikštanienė prausia vyrą, sunkiai bepastovintį, ir sako Grockiui:

– Jei tu turėtum paskolinti bulvių, duonos, tai mane domintum, o dabar...

Malonu nusirengti nuogai ir po pusės metų pirmą kartą sušilti, visiškai nuplauti purvą nuo utėlių išėsto kūno. Krū-

* Na kaip, teisiamoji, a? Visa tai dėl tavo gerovės, kad nuo mažumės atgrėstume vogti. Juk socializmas. Valdiško imti negalima. *(Rus.)*

tinė, pažastys spuoguotos, nudraskytos. Tai niekam nekelia nei įdomumo, nei gėdos.

Po pirties atgaunam savo skudurus su svetimom utėlėm. Kiekvienas pažįsta savo utėles, o čia – kitokios. Noreikienė nusikeikus sako, kad jai pakliuvo Žukienės utėlės su sparniukais. Ji tvirtina, jog mačius – Žukienės tikrai tokios, su sparniukais. Noreikienė meta jas ant grindų ir rengiasi. Pirties rezultatai liūdni. Į mūsų baraką įsimetė šiltinė. Aišku, kad tos utėlės mus ir užkrėtė. Šita pirtis – tai utėlių kergimo punktas, sako Kazlauskas. Po pirties Žukienė pastebėjo, kad pavogti jos miltai. Prieš kelias dienas ji iškeitė auksinį laikrodį į 8 cnt miltų. Iš ryto dalį miltų rado nupilta. Ji klykė verkdama. Mes gulėjom visi ir nemiegojom, girdėjom, kad kažkas kuičiasi, bet barako tamsoj neįžiūrėjom ir nematėm, kad tai samsto Žukienės miltus. Krata balanų šviesoj buvo be rezultatų. Visi išėjom į pirtį. Juozas gulėjo atšalusiom kojom ant gultų ir matė, kaip Grockis, savo dešimtmetį Vytutį pastatęs saugoti, dar kartą įlindo į Žukienės miltus. Tuo pat metu „saldžioji Genutė“, pamaldžioji Štarienė, sunaikino Prapuolenienės konservus. Grockis ramiausiai guli, prisivalgęs Žukienės miltų tyrės, ir dejuoja, kas dešimt minučių lipa triesti ant puodo, o tas tris dienas neišneštas dvokia kaip išmatų duobė. Jo niekas neįtaria. Prapuolenienė rodo Štarienei tuščią konservų dėžutę ir garsiai piktinasi. Ji žvairuoja į Juozą ir šnabždasi su „saldžiąja“. Juozas neišjudinamas, jam vis tiek, kad jį įtaria, kad klykia Žukienė. Jis tyli. Krikštanienė nori atidaryti savo konservų dėžutę, bet toji tuštutėlė stovi ant lentynos. Krikštanienė verkia, o jos vyras –

„imperatorius“ ginasi, kad jis neėmė konservų, kad kas nors kitas suėdė. Noreikienė Miliutė lažinasi girdėjusi, kaip naktį jos pašonėj čekšėjo Krikštanio žiaunos. Ji taip pat iš ryto nerado savo puodynės, kurioj Altajaus krašte laikė pieną, o čia į ją su Daliuku šlapinosi. Krikštanis, naktį prileidęs savo indus, trydos pagautas norėjo pasinaudoti Milės naktipuodžiu, bet sėsdamas sutrynė jį. Milė pasišvietė iš ryto su balana ir pamatė, kad iš puodo – tik šukės.

Miliutės vyras buvo Varšuvos konsulato tarnautojas, o ji pati – elegantiška ir graži ponia. Turi daug fotografijų iš anų laikų. Dabar flirtuoja su direktorium Mavrinu. Per savo flirtą ji įtaisė vedėja į kortelių biurą Nausėdienę. Jos draugė gyvena, kaip ir „saldžioji“ su Prapuoleniene. Mavrinas senas, jam jau šešiasdešimt metų. Milė man pasakė, jog ji tekės už Mavrino, nes jai patinka, kad jo pavardė prasideda raide M, o gauti tokį vyrą, kurio pavardė iš M raidės, buvusi jos gyvenimo svajonė. Eidama į pasimatymą ji rūpestingai utėlėjasi ir nusiprausia sniegu iš po gultų. Po to ateina su balana prie manęs ir klausia, ar akys žiba. Visa, sakau, žiba. Ji žavingai nusišypso.

– Daliuk, – sako sūnui, – jei susitiksim tėvelį, niekada jam nepasakok, kur aš eidavau. Aš tau atnešiu duonytės, gal kakavytės.

Jis nesupranta, kad mama eina rendez-vous, bet žodis „duonytė“ taip jį paveikia, kad jis ima rėkti po skudurais bosu: „Greičiau!“ Noreikienė išsliaužia pilvu pro užpustytas duris ir ilgą urvą, kuris pasidarė nuo nuolatinių pūgų, užnešusių iki stogo visą mūrinį pastatą. Dalius niekad neiš-

lenda iš po skudurų. Jis amžinai šąla, amžinai badauja. Kartą Juozas liepė jam pasidėti iš vakaro po pagalve gabaliuką duonos, girdi, per naktį jis išaugs į kepalą. Peralkęs žmogiukas turėjo tiek milžiniškos valios, kad mažiuką gabaliuką iš savo dienos davinio pasidėjo po pagalve. Naktį Milė netikėtai užčiuopė ir suvalgė duoną.

Daliukas isteriškai verkė ir jautėsi Juozo apgautas. Negalima, Juozai, juokauti su alkanu vaiku. Jis taip pat kenčia kaip ir tu. Motina jo neskriaudžia, dalijasi viskuo. Po pasimatymų visada jam ką nors parneša. Iširus flirtui su Mavrinu, pradėjo su mokyklos direktorium Guliajevu, paskui su radijo stoties viršininku, paskui su Grigorjevu, Sventickiu ir t. t. Tai nėra pasileidusi moteris, tik ji mėgsta flirtą. Ir aš negaliu tvirtinti, kad ji būtų buvusi jų meilužė, nors jie tikriausiai to reikalavo. „Sunku, Dalia, labai sunku flirtuoti, šypsotis, sukti galvą, kai esi be sijono, o vatinių kelnių klynas išplyšęs, vatos gabalai karo ant užpakalio, nuolat reikia jį dengti su skara, kad nesimatytų skylės, o per nugarą eina geram bute atšilusios utėlės. Norisi prisispausti prie sienos ir sutrinti jas, pasikasyti, o čia reik šypsotis, nors pilve kurkia. Sunku, Dalele, flirtuoti Užpoliarėj."

Ją visi mėgsta, nes yra geros širdies, linksma ir juokinga. Ji myli Nausėdienę ir vadina ją Aldute. Tamsiomis, klaikiomis poliarinės nakties naktimis pūgai siaučiant, šėlstant jos guli susiglaudusios po skudurais ir prisimena savo gyvenimą Lietuvoje, studentavimo laikus, balius, pirmosios meilės laiškus, užsienį. Jos vienmetės. Abiem lygiai po trisdešimt metų. Miliutės akys žiba tamsoj, girdžiu – jos šnabždasi.

Pasakoja viena kitai viską viską, pačius intymiausius dalykus. Kalba lyg užkerėtos, žiūri į tamsą lyg nematydamos barako, viso to košmaro, jos pamiršta jį, gyvena praeitimi. Aš sužinau apie jas viską ir man truputį nesmagu nuo tų intymių smulkmenų.

Kiekvienas skęsta savo atsiminimuose. Aš apie viską galiu galvoti: apie namus, gimnaziją, tėtę, drauges, mokytojus, Palangą, jūrą. Laimingos vaikystės vaizdai tarsi filmas slenka mano atmintyje. Tik galvoti apie teatrą negaliu. Užtenka prisiminti raudono pliušo uždangą, orkestrą, pirmus „Traviatos" garsus, ir kažkas suspaudžia gerklę, gniaužia krūtinę. Man rodos – aš netenku sąmonės. Traukiu skudurus ant galvos, ir sūrios ašaros pradeda byrėti iš akių. „To nebuvo, to nebuvo, – kartoju, negalėdama susivokti, ar tai buvo, ar tai tik sapnas, mano haliucinacija. Vaizduotė nusilpus, protas lyg po kontūzijos. – Ne, greičiausiai aš klystu, tai mano vaizduotės padarinys, to nebuvo."

Per daug aštrus alkio skausmas viduriuose, per daug realus ir klaikus šis baisus pastatas – kalėjimas, tvirtovė niūrioj, ledynų sukaustytoj tundroj, per daug gilios žaizdos petyje nuo vežimo kilpos.

Bijau aštrių minčių, kai praeities vaizdai kyla mano atmintyje, jos skaudesnės už karštos geležies svilinimą, jos mane draskyte drasko. Bet jos padarė ir gerą darbą. Uždegė manyje pašėlišką norą gyventi, perkentėti viską, kovoti, nors ir šimtą kartų daugiau reiktų ištverti: gyventi, gyventi, gyventi, grįžti, po velnių, į gyvenimą.

Kaimyniniame barake gyvena ta mergaitė, su kuria aš Zajarske prie laužo kalbėjau. Tai Liuda iš Šiaulių. Šiomis dienomis mirė jos brolis karininkas ir motina, kuri dievino Liudą ir prašė ją globoti. Ji visa šita papasakojo man.

Liudos draugės – suaugusios moterys. Černeckaitė išvežta iš Šiaulių su savo meilužiu. Dabar ji gyvena su rusu Justovu Konstantinovkoj ir nejaučia nei maisto stokos, nei šalčio, nei dirbti reikia. Taip pat ir Paulauskienė, ji gyvena su Ufimcevu – katerio seniūnu. Saulevičienė, mokytoja, susimetė su kazachu Tuminu, dvimetriniu dičkium. Visi lietuviai, ypač moterys, jas baisiai smerkia, vadina kurvom. Mūsų barake ypač piktinasi „saldžioji", o pati glamonėjasi su traktoristu Balamūtu. Piktintis nėra ko. Kiekviena daro taip kaip nori, gelbsti gyvybę kaip kas gali. Ištvirkimu apkaltinti negalima, nes temperamento liaukos nuo bado atrofavęsi. O jeigu ir taip, argi baisu, žmogaus gyvenimas trumpas, ir tai visai natūralu, jei pati gamta liepia.

Per kalėdinę pūgą žuvo Baltrukonienė. Ji dirbo kepykloje šlavėja ir turbūt vienintelė buvo soti. Ėjo į darbą, į kepyklą. Iš viso penki metrai nuo jos medinio barako iki kepyklos, bet šėlstanti pakvaitusi pūga ją, matyt, nunešė pro kepyklos šoną – juk kepyklos nuo barako nematyti per pūgą. Ir nebegrįžo. Jaunutį, ketverių metų vaiką, norėjo paimti Zagurskis, bet Stalauskienė nedavė, pati paėmė. O Baltrukonienės kūno nerado, matyt, pametus bet kokią orientaciją, bėgo pūgos nešama tolyn į tundrą.

Atvežė šunimis į ligoninę mechaniką. Rado jį už 30 km nuo Trofimovsko surištą gulintį ant ledo. Pasirodo, jo žmona pabėgo su kažkokiu kaliniu nartom. Jis šoko į kitas ir puolė vytis. Dvi šunų nartos ėmė lenktyniauti. Pirmieji sustojo, palaukė, kol jis privažiavo, ir surišę pametė ant ledo. Jis šliaužė, bet pamažu jį apėmė miegas, ėmė stingti. Dabar vieną koją reikia nupjauti iki pat šakumo. Griko – mūsų daktarė – atėjo pas mus skolintis jodo. Milė dar iš Lietuvos turėjo buteliuką. Iš Ulevičiaus ji paėmė staliaus pjūklą, siaurą pjūklelį ir pradėjo operuoti. Narkozės – jokios. Mechanikas alpo keliskart, o Griko vis zirino jam koją kaip rąstą, neturėdama jokių instrumentų. Mirė žmogus nesulaukęs amputacijos. Griko niekad negalima prisišaukti į baraką, ji bijo šiltinės, prie tokio ligonio niekad neis artyn, tik iš tolo.

Kai mama sirgo, Juozas, nuėjęs jos kviesti, pasakė, kad jei ji neateis – pasmaugsiąs. Tas paveikė. Balta nuo išgąsčio įėjo į baraką ir valandėlę bijojo pajudėti mūsų ištaigingame bute. Pritrenkta smarvės, užsidengė nosinėle veidą ir ėmė kažką be sąryšio burbėti. Turbūt jau labai jai patiko stimpančių žmonių vaizdas tryliktame barake*. Įsmeigtos į ją pasiutusios Juozo akys tarsi magnetas pritraukė prie gultų. Apžiūrėjo mamą akinančioj iliuminacijoj: degė dvi balanos ir žvakė, mano pavogta iš kontoros. „Inkstų uždegimas“, – pasakė idiotė. Žmogus nuo bado ištinęs. Inkstų uždegimas. Kad tu pati gautum tokį uždegimą. Iš visų kampų mirštantys ir

* „Atsiminimuose“ kalbama apie tryliktą baraką. Tekste „Lietuviai prie Laptevų jūros“ nurodomas barakas Nr. 10. *(Red. past.)*

dar sergantys ėmė kviesti ją, bet ji atbula, su neapsakoma išgąsčio išraiška ėmė trauktis prie durų. Net prie netoliese gulinčios Atkočaitienės ji atsisakė prieiti. Ir gerai padarė: Atkočaitienė surado kelią į aną pasaulį ir be Griko. Krikštanis, sėdėjęs su Oldu Totoraičiu ir Kazlausku prie krosnelės ir visą laiką stebėjęs, nusikvatojo jai tiesiai į akis ir paleido ilgą ciniškų keiksmų seriją.

Frania Glušina, jos padėjėja – jauna mergaitė, gal devyniolikos metų baltarusė. Aukšta, liekna, juodomis akimis ir juodais garbanotais plaukais – nepaprastai reto grožio mergaitė. Dar nepaprasčiau tai, kad ji buvo ir be galo rimta. Nieko nebijojo, matė žmones kenčiant, mirštant nuo bado ir ligų. Ji būdavo visur, o mažiausiai namuose, kur galėtų sau ramiai su Griko lošti puikiam bute tūkstantį. Nebūdavo dienos, kad ji neateitų į baraką. Visus pažinojo, ir ją visi. Tai buvo saulės spindulys mūsų klaikiose merdinčiose lavoninėse. O Griko reikalaudavo, kad ligoniai patys eitų į ambulatoriją, kur ji sėdėdama už stalo trijų metrų atstumu juos priimdavo. Ligoniai šliaužtavo į ambulatoriją ir mirdavo pakelyje, tuo palengvindami darbą lavonų vežiotojams, kuriems nereikėdavo plėšti jų nuo gultų ir per užpustytas duris traukti už kojų su virve. Frania pati ateidavo, neleisdavo ligoniams keltis, jei jie ir pajėgdavo. Ji buvo humaniška. Būdama komjaunuolė, tikrai mus visus užjautė, ir aš aiškiai mačiau – ji gyvybės nepagailėtų, kad galėtų padėti šiems svetimiems jai lietuviams ir suomiams. Kartą aš sumelavau jai, kad viduriuoju su kraujais, norėdama, kad nors dvi dienas atleistų nuo darbo. Ji pakėlė savo puikias juodas akis,

prieš kurias kiekvienas vyras atsiklauptų, o jose buvo matyti tokia didi užuojauta.

– Ty, Dalia, očen' stradaješ naverno?*

Pirmą kartą man pasidarė gėda.

– Aš jums melavau, aš nekraujuoju.

Ji supratus nuleido akis ir tylėdama išrašė atleidimą trims dienoms.

Mavrinas, Zagurskis, Sventickis, Griko, Travkinas prisikišo lagaminus lietuviškų daiktų veltui. Griko nupirko iš mamos paltą su lapės apykakle. Dabar turi du paltus, puikių suknelių, gal 35 poras užsieninių batų, o šilkinių pižamų, kitų brangių daiktų – suskaičiuot negalima. Pirkti viršininkai gali. Sventickis nustato uždarbį mūsų katorginiam darbui, kuris mums įveikiamas gyvybės ir kraujo kaina. Jo kaina – 1–3 rubliai už dieną. Ir už tris rublius mes visą dieną tempiam rąstus. Dviem rubliais įkainota 20 km kelionė su malkų vežimu per sniegynus. Du rubliai už Golgotos kalną, du rubliai už žaizdas petyje! Du rubliai. Tai baisiausia eksploatacija, baisiausias pasityčiojimas, tai tylus, apskaičiuotas, sąmoningas žudymas. Mes pardavinėjam korteles, kai nėra ką parduoti, kad galėtume išpirkti tą nelaimingą daviną. Travkinas galėtų gauti iš Jakutsko kokio nors maisto papildomai, bet jis to nedaro. Konstantinovkoj pūna žuvis, o mes mirštam iš bado, nes direktorius Mavrinas jos neleidžia mums duoti, geriau pavasarį išmes kaip sugedusią. Sasyla-

* Tu turbūt labai kenti, Dalia? *(Rus.)*

cho ir Bobrovsko požemiuose sugedo ir supuvo 500 tonų žuvų, o mums nedavė. Štai tikroji dvikojo gyvulio kaina, o jį kažkodėl Tarybų Sąjungoj žmogumi vadina. Tai tik todėl, kad sugrobtų visą turtą, visus lietuviško bagažo likučius, kurie Altajuj dar nebuvo išmainyti į bulves. Jie visi apsivertė liuksusiniais daiktais, o krūvos lavonų vis augo – tarsi paminklas. Šioj žmogžudžių galerijoj tu viena, Frania, didingai iškyli. Ir aš galvoju: jei būčiau skulptorė, padaryčiau didžiulę statulą – sulinkusi su pūga kovojanti moteris, po kailinukais nešanti vaistus ir skubanti į merdinčias mūsų katakombas.

Ir vėliau, kai teko skaityti apie Danko, apie jo širdį, man visada prieš akis iškildavo tavo paveikslas.

Stoviu eilėje duonos. Be eilės kompoto, pieno konservų, kiaušinių miltelių, apelsinų nuo skorbuto ima direktorius, jo tarnaitė ir Mavrino žmona.

Pardavėja Zagurskienė sverdama skundžiasi Mavrino žmonai, kad ji neturinti apetito, viskas jai nusibodę. Ši pataria jai išsikepti ryžių apkepą su razinom ir džiovintais abrikosais. Mes stovim ledais apšalusiais snukiais ir it avinai spoksom į jas. Neturi, matai, apetito. Niekaip negaliu įsivaizduoti, kad Trofimovsko valdovai kiekvienas turi šiltą dviejų kambarių butą rąstiniuose namuose, mūsų rankomis pastatytuose, kad jie turi žvakių, kad pas juos butuose šviesu, kad jie turi valgyti ko tik nori. Jeigu karas – visi turi kęsti, bet jie karo nejaučia. Paskui, po karo, kalbės: visus sunkumus ant savo pečių išnešėm, kovėmės tolimoj žemėj – užfrontėj,

pasakos, kaip jie uždegė mases kovai su poliarijos stichija tėvynės labui. Jie gaus apdovanojimus, o duobė su šimtais lietuvių ir suomių lavonų jiems bus tik jų pastangų paliudijimas.

Prie prekystalio stovi Oldas, jis ima visą Totoraičių šeimos duoną. Paduoda korteles Zagurskiui, tas iškerpa, liepia žmonai atsverti dvi normas šimtosios sekundės dalelės greitumu. Oldas pasiima savo talonus nuo prekystalio. Zagurskis mano įdėjęs juos į dėžutę. Totoraičiai šiandien valgys dvigubą porciją. Oldas man nusišypso. Jis padorus, geras šeimai, motinai. Kerpa mano korteles. Tuo laiku Zagurskienė sveria duoną Markevičienei. Toji kartu su savąja duona paima ir nedidelį, apie 50 g sveriant likusį gabaliuką. Zagurskio akys išvirsta, venos kaktoj pučiasi, jis griebia konservų dėžę ir trenkia Markevičienei į veidą. Kraujas paplūdo iš tarpuakio, užpylė veidą. Ji iššliaužė.

– Lietuviai – gyvuliai, su jais kitaip negalima.

Jo tiesa, mes – gyvuliai, alkani, dvesiantys gyvuliai. Trofimovske, tik mums atvažiavus, Markevičienė Genė, džiovininkė, su kuria traukinyje vargom suspaustos, neteko mažyčio sūnelio, vyro ir trijų dukterų. Vakar paskutinę palaidojo. Šiandien štai Zagurskis ją pasveikino. Jis krautuvėj jaučiasi karaliumi. Minia į jį žiūri kaip į dievaitį. Nuolatinis mūsų ginčas: ar Zagurskis sotus. Žinom, kad jis – produktų karalius, bet mūsų protas negali suvokti, kaip galima būti sočiam, t. y. nenorėti valgyti daugiau. Tai yra neaprėpiama peralkusiai mūsų vaizduotei. Nežinau, ar tu, Zagurski, prieš dvejus metus būtum pabandęs prieš Markevičienę ranką

pakelti. Kažin ar neteis jo. Jau kadai kas dėl to jam reikėtų kalėti. Bet šiandien, mato Dievas, jis tyčiojasi, niekina mus. Mato mumyse tik vergus, griūvančius, vos pasivelkančius nuo bado ir skorbuto, kiekviena proga duoda pajusti, kad mes žemesni padarai, plebėjai. Jūs nekultūringi, jūs nešvarūs, į jūsų barakus įeiti negalima. Niekad nemaniau, kad lietuviai mėgsta utėles ir mėšluotus butus.

– Jūs Lietuvoj irgi taip gyvenat? – klausia jis.

Aš nusisukus laikaus už lentinio barjero ir jaučiu: keliai dreba. Gyvuly, gyvuly tu. Tyčiokis dabar, tyčiokis. Gulintį mušti nesunku.

O Totoraičiai valgo dvigubą duonos porciją. Birutė vis viduriuoja, Totoraitienė nepasikelia nuo gultų, irgi skorbutas. Jos sūnelis Auksas neturi jokių rūbų. Tai žvitrus dešimtmetis vaikėzas. Vyriausias sūnus Vytautas atsidalijo nuo šeimos, gyvena kitam barake. Motina jį labai myli. O Birutė buvo studentė, humanitarė. Gabi ir iškalbi dvidešimties metų mergina. Ją buvo įsimylėjęs pas juos gyvenęs karininkas enkavėdistas, totorius. Kai jis sužinojo, kad Birutė iš Vilniaus paimta ir jau ešelone, puolė vytis, bet buvo jau per vėlu. Nusišovė birželio 14 d. tuščiame Totoraičių bute. Paliko raštelį: „Mirštu dėl neteisybės“. Birutė kas 15 minučių lipa pusnuogė nuo gultų ir sėdasi ant išmatų kibiro. Jos plaukai, kadaise auksiniai, dabar pilki, susivėlę. Krūtinė nuoga, sudžiūvusi. Akys baisios, veido nėra, tik skūlės. Ji niekaip negali atsistoti nuo kibiro. Krikštanis žiūri į visą procedūrą ir sako: „Jeigu jis dabar pamatytų jos krūtinę, tai nesišautų, o stengtųsi trydą sustabdyti, kas teoriškai neįmanoma. Jauna,

o greit mirs“. Man šlykštu. Jis karkia apie kitų mirtį, o į jį patį žiūrėti baisu. Kartą radau sugriuvusį su atsegtom kelnėm ir vos ne vos padėjau atsikelti.

Mes išmainėm tėtės durtinį ir gavom 3 kg miltų. Kasdien verdam srėbalą iš dviejų šaukštų miltų. Juozas stebisi, kodėl mes Lietuvoj nevirdavom kukulienės. Jeigu išliksiąs gyvas, jis ją nuolat virsiąs Lietuvoj. Kas vakarą nesibaigiančios kalbos apie valgį. Kiekvienas pasakoja, ką mėgdavęs, kaip gamindavęs. Ta tema neišsemiama, nuolatinė. Kitiems nuo to lengviau, o aš matau prieš save valgį, konservus, ryju seiles ir jaučiu silpnumą visame kūne. Dar mane viskas erzina, ištisai erzina. Bet nėra kur pabėgti nuo tų kalbų, jos lenda į sąmonę prieš mano norą. Prisimenu, kai neturėdama kur dėti plutelių, kartą visą jų maišą išverčiau Perkūno alėjos slėnyje. Tos plutelės man sapnuojasi, vaidenasi nemiegant, tarsi keršija už tai, kad išmečiau. Prisimenu, kiek būdavo skandalų dėl valgio, kiek prašymų prie stalo. Mes su Juozu kartą valgėm Pieno centro užkandinėj blynelius su uogiene. Suvalgę po pusę porcijos, palaukėm, kol padavėja nueis, ir šokom bėgti iš užkandinės, manydami, kad mus vejasi, nes mes neįstengėm daugiau suvalgyti. Mūsų tėtė, tikėdamas Suvorino kalbom, retkarčiais badaudavo, tai Kazlauskas, pakėlęs akis į dangų, šaukėsi dievų, piktindamasis tokiu piktadariškumu – pačiam badauti, kai visko yra.

Dvidešimt suomių vyrų dar šiek tiek vilkosi, tad pasiekę pajūrį ir pradėję žvejoti tuoj atsigavo, užsidirbo produktų.

Po jų išėjo kita vyrų partija. Atvažiavęs šunimis jakutas pranešė, kad visi jie sušalo už 30 km nuo Trofimovsko. Jų lavonus aptiko vienoj krūvoj visai prie pat jurtos, kurios specialiai jakutų keleiviams ir šunų nartų kajūnams sušilti pastatytos visur maždaug 30–40 km atstumu viena nuo kitos. Buvo pūga, jie ieškojo tos jurtos, bet nebepajėgdami paeiti krito į sniegą ir užmigo amžinai, pūgai siaučiant nepastebėję, kad išsigelbėjimas – tik ranką ištiesti. Ten žuvo ir keletas lietuvių, tik pavardžių nežinau. Vis tiek čia būtų iš bado nustipę, gal jiems net geriau, kad ten užmigo. Tik palaidoti nebuvo kam iki pavasario...

Tyliai, tarsi sunkiam sapne slinko laikas baisiam Trofimovsko kape. Poliarinė naktis ten iš tikro panaši į didžiulį baisų kapą. Vis mažiau žmonių iššliaužia iš barakų, vis dažniau slenka Abromaičio brigada su savo prikrautu vežimu. Klaiki tyla viešpatauja visuose barakuose. Mirtis ir ligos įsisiautėjo ledinėse katakombose. Jau tik aš su Krikštaniu kiekvieną dieną šliaužiu iš barako. Nebesigirdi kalbų, net apie valgį. Artinasi finalas. Greit visi persikelsime į kalnelį, kur nuo barakų matyti styranti lavonų krūva lyg Eifelio bokštas.

Tyla baigėsi. Tarsi bombos sprogimas trenkė pirmutiniai pūgos kauksmai. Subraškėjo, sutraškėjo visi namai ir barakai lyg degtukų dėžutės. Prasidėjo tradicinė pūga prieš saulės pasirodymą, pati smarkiausia, pasiutiškiausia ir ilgiausia. Susimaišė dangus su žeme, diena su naktimi, sapnas su tikrove, vaizduotė su realybe į vieną košmarą, į vieną tamsų klaikų sapną. O poliarijos tundroj mūsų Trofimovskas tik taškutis.

Kiek laiko praėjo nuo pūgos pradžios? Kada ji baigsis? Atrodo, jau amžinybė praėjo nuo to laiko, kai nutrūko bet koks ryšys su išoriniu pasauliu. Dvylikta para mes tarsi gyvi palaidoti. Jei pūga ir nustos, iššliaužti negalėsim, nes mūsų ilgas kaip žarna urvas, kurį buvom išsikasę, kad galėtume iššliaužti į lauką, visiškai pritrombuotas. Durys, išlaužtos iš vyrių, guli pamestos po gultais. Jos ir anksčiau niekad neužsidarydavo, nes būdavo apledėjusios. Ant jų dabar miega Totoraitis. Pro durų skylę į vidų prinešta kalnas sniego. Tai labai gerai, nes nėra jokio plyšio įsisukti viesului. Mūrinis pastatas giliai po sniegu. Plokščias stogas lygus su sniego paviršiumi. Lentos lubose prasiskyrusios, jos dusliai trata, kai pro plyšius vėjas švilpdamas neša ant mūsų galvų, ant gultų sniego dulkes.

Jau išplėšėm grindis, nutašėm sijas prie lubų iki plonumo, sukapojom suoliukus, lentas, skyrusias vienos šeimos gultus nuo kitos. Keltis nėra ko, o ir jėgų nebėra. Penkias paras jokio maisto niekas neturėjo, nuo to laiko, kai kažkas per mūsų krosnelės kaminą įmetė tris kepaliukus juodos duonos. Tą dieną duslus beprotiškas gaudimas buvo lyg ir susilpnėjęs, ne taip viskas drebėjo. Kas išdrįs išdalyti tą taip sunkiai mus pasiekusią duoną? Matau – Krikštanienė keliasi iš snieguoto ledinio patalo. Aš irgi velkuosi vatinuku. Sergantiems ir merdintiems nebereikia duonos, bet ir jie gavo savo dalį. Mes su Krikštaniene mirštančiųjų neskriaudėm. Ji tiesi moteris ir pasiutusiai atkakli. Matyt, velnias dar neišgalvojo tokių sąlygų, kurios ją nugalabytų. Ji išgyvens, aš matau, nes nori išgyventi ir deda nežmoniškas pastangas.

Tą dieną bado mirtis buvo nustumta kelioms paroms. Suvorinas klydo su savo bado teorijom – tik penkias dienas prie mūsų akių silpstantieji egzistavo. Tądien paskutinį kartą degė grindų likučiai ir tirpo konservų skardinėje sniegas, susimaišęs su viduriuojančiųjų išmatom. Jas, ištirpus sniegui, nupildavom nuo paviršiaus. Tada paskutinį kartą ligoniai gavo gerti. O troškulys kankina. Dabar kiekvienas ranka pasiekia nuo savo skudurų sniego gniūžtę ir čiulpia. Gulim susiglaudę vienas šalia kito. Barako viduj tamsu. Susimetėm ant savęs visa, ką turim, o ant viršaus – dar sniego klodas. Jis šildo. Sniegas ant pagalvių, ant plaukų – visur. Iškiši galvą iš po skudurų, paskui vėl ją įtrauki ir kvėpuoji – darosi šilta, sniegas tirpsta ant plaukų, paskui sušąla į ledą. Štai ir turiu žieminę kepurę. Tyla. Tamsa... Tik sniegas baltuoja.

Štai aš šiame ledo urve kartu su padarais, kurie kadaise vadinosi žmonėmis, kurie kadaise juokėsi, flirtavo, eidavo į svečius ir pas save kviesdavosi, rūpindavosi, kur praleisti vasarą, pavargę po žiemos darbų mieste, kitiems nusivylimą teikdavo blogai pasiūtas rūbas, dviejų kambarių butas buvo per ankštas. Jie dabar tyli. Betgi jų jau nėra. Tokių, kokie jie buvo, jau seniai nėra. Jie mirė birželio keturioliktą, o dabar čia, tryliktame barake, guli tik merdinčios būtybės. Čia tik tokios kategorijos: 1) lavonai, 2) merdintys, 3) ligoniai, kurie gal dar pasveiks. Tie, kurie išliks, galės paliudyti kitiems žmonėms, nepatyrusiems tokių velniškų išbandymų. Bet tai jau bus kito tipo žmonės.

Dreba plytų sienos. Nuo lubų viena po kitos nuskrenda nuplėštos lentos, palikdamos vis didesnius plyšius. Pro juos

į vidų įsisuka pūga. Geležinė statinė, mūsų krosnelė, ima šokinėti aukštyn žemyn skardžiai rėkdama be jokio perstojimo. Mes tylim lyg nusikaltėliai, kvėpuojam po savo apklotais. Tylim, nes kalbėti nėra jėgų, kalbėti nėra ko, kalbėti negalima, nes vis tiek niekas tavęs neišgirs per pūgos staugimą. Nebeturime jokios vilties. Beprasmiška. Man atrodo, kad tai paskutinės mūsų gyvenimo komedijos. Mirtis man baisi. Baisus kalnelis su amžina įšalo tundra. Juk net vasarą gulėsi leduose tundros gilumoj. Nesupūsi, nes labai šalta. O man norisi šilumos. Norisi tik šilumos. Alkio pradedu nebejausti. Duonos vaizdas jaukinamai nebeerzina. Noriu tik šilumos. Pūga, matyt, niekados nesibaigs. „Comedia finita est", – švysteli paskutinė mintis galvoj, ir visa susilieja į vieną sapną, košmarą, į vieną staugimą, nebėra ribų tarp pojūčių, tarp ano ir šio pasaulio.

Tyla. Sunku susivaldyti. Dar kartą iškišu galvą. Tyla. Nejaugi? Įsiklausau – ritmiškas lopetų dzingsėjimas artėja. Pūga baigėsi! Ar tai tiesa?! Baisu patikėti. Atrodo, vėl staigiu trenksmu ji pradės klaikiai staugti, vėl ims maišytis dangus su žeme. Vėl prasidės tas košmaras, kol pagaliau mes išeisim iš proto. Kažkas pilvu įšliaužia pro skylę.

– Ar čia yra gyvų?

Tyla.

– Žmonės, kalbėkit, atsiliepkit.

Pakeliu galvą, sukaupiu visas jėgas ir atsisėdu.

– Yra, yra... čia...-č-čia gyvų... – jaučiu, kad mikčioju, balsą kažkas užspaudė, keliai, kojos virpa, galva lošiasi atgal, silpnumas užlieja kūną, iš akių bėgte bėga ašaros.

Per tą pūgą mes pametėm visos šeimos korteles. Bado mirtis aiškiai žvelgia į akis.

Kazokų nuo Astrachanės brigada, vadovaujama Saulevičienės vyro Tumino, tris paras be perstojimo kala kalnelyje duobę. Darbas sunkus. Kirtikliai nuo ledų ir grunto nuolat šimpa. Kazokai keikiasi rinktiniais matais. Įmonės vadovybė gavo žinią, kad atskrenda sanitarinė komisija. Lygina savo rūpestingo vadovavimo pėdsakus. Duobė solidi – 20x15 metrų ir 2 metrai gilumo. Kazokai skuba. Jei laiku suspės sukišti į duobę visą štabelį styrančių lavonų, gaus po 30 rublių už parą. Tai laimikis. Grūsti į duobę lavonus lengviau, nei malkas vežti. Pagaliau iškala. Lavonai švilpdami skrenda į duobę. Švytruoja rankos, kojos, liesi kūnai. Rankos šlykščiai styro. Alkanų baltųjų lapių apgraužtos kojos, rankos, veidai be nosių. Lavonai balti, kiaurai peršalę, taukši kaip pagaliai. Kai kurie stovi atsirėmę į gulinčius krūvoj. Pianistas Ah., Lėjos Charašaitės sužieduotinis, stovi nuogas, atsirėmęs į kažkieno plikas kojas. Klingmanienei pragraužtas pilvas, matyti sušalusios žarnos, bet baltosioms lapėms apetito ji aiškiai nesukėlė. Jos rankos išskėstos į šalis, akys išverstos, blizga mėnulio šviesoje. Kazokai nebeverčia urmu, nes neužteks vietos. Lavonai sušalę, jie nesusiglaudžia, tad ima rišti pundais juostom. Mikliai rikiuoja vieną prie kito nuogų lavonų liemenis. Netrūksta ir ciniškų pastabų. Paskutiniai ledo ir sušalusio grunto gabalai uždengia šiuos įvairių tautybių, įvairių profesijų, įvairios praeities žmones. Savotiškos mintys kyla mano galvoje. Visi šie trys šimtai gyveno

nepažinodami vienas kito, turėjo planų ateičiai, dirbo, statė, kūrė. Likimas rūpestingai juos surankiojo ir sukišo į vieną brolių kapą, amžinai surišo.

1942 metų produkcija... Greitai ir tvarkingai suštabeliuota. Tuminas už šios užduoties atlikimą gavo Mavrino padėką.

Saulė pasirodo tik po penkias minutes, bet jau kasdien didėja horizonte saulės kraščiukas ir ilgėja jos pasirodymo trukmė. Penkias, aštuonias, dešimt, dvylika minučių ji apšviečia beribiuose Lenos žiočių ledynuose prisiglaudusį tylų Trofimovską, ir vėl jis skęsta tamsumoje. Bet saulę mato tik maža dalelė vargšų. Į užneštą iki stogų baraką joks spindulys nepatenka. Grįžtam iš darbo, sėdim prie krosnelės. Aš turiu garbingiausią vietą – sėdžiu prie atdarų durelių; man to uždraust niekas negali, nes dega mano vogtos malkos. Ugnis šildo kūną, skauda juodom didelėm dėmėm nušalęs veidas. Priešais rankom apsikabinęs šiltą statinės vamzdį sėdi skeletas – Adolis Ašmantas. Jo pamotė su trimis netikrais jo broliais ir seserim numirė, jis liko. Bet pūslė pagadinta, tad kiaurai dvokia šlapimu. Kai jo drabužiai sušyla, stačiai bėgt iš barako norisi. Jo tėvas buvo Šiauliuose garvežio mašinistas. Niekaip nesusivokia, už ką juos išvežė. Bet tokių daug. Jis sėdi kaip statula, retkarčiais atitraukdamas ranką nuo vamzdžio, kad nužertų utėles nuo drabužių. Jos spirgsta ant karštos statinės, – Adolis patenkintas juokiasi. Jis daro nevykėlio paauglio įspūdį. Nausėdienė tyli. Ji labai mažai kalba. Aš jaučiu jai nepaprastą pagarbą. Per visą sunkų ištrėmimo laiką iš jos neteko girdėti nė vienos dejonės. Ji

kažkaip aukščiau visos realybės. Pasižiūrėjęs į jos gražią, trapią, miniatiūrinę figūrėlę, niekad nepatikėtum, kad ji gali turėti tiek dvasinės jėgos. Liguistai ambicinga. Kas mažiau ją pažįsta, mano, kad ji vaizduojasi kažin kas esanti. Jai visada buvo sunkiau negu kitiems – pasiliko be daiktų, net užsivilkti neturi kuo. Sunkiai pakėlė badą, bet niekada niekas taip tyliai, išdidžiai nemokėjo jo kęsti. Jos veidas man gražus, jis įdvasintas. Iš jo gali matyti, kad tai daug kentėjęs ir mokantis kentėti žmogus. Jokios niekšybės, jokie vaidai jos nelietė. Ji nebuvo kokia moralistė, skaitanti pamokslus. Net tada, kai Krikštanis skundė ją viršininkui penkerius metus tarnavus Lietuvos žvalgyboj, pavydėdamas, kad ji dirbo kortelių biure, ji nieko jam neprikaišiojo. Iš tikrųjų ji dirbo tiktai anglų kalbos žinove Saugumo departamento spaudos skyriuj.

Pajuntu norą būti tokia kaip ji. Kovoti tyliai, išdidžiai, didingai, nesitepti smulkmenomis, niekšybėmis, nebūti smulkmeniška. Aš stengiuosi būti tokia. Noriu, kad ji mane gerbtų. Aš to pasieksiu. Aš save stebėsiu ir tobulinsiuosi.

Įšliaužia dvi būtybės. Du vyrai.

– Sveikinu Arktikos nugalėtojus, – tarsi pasityčiojimas nuskrenda per baraką žvalus stiprus balsas.

Uždega žvakę. Valandėlę stovi pritrenkti vargano barako vaizdo. Abu kailiniuoti nuo galvos iki kojų. Klausia ligonių.

– Visi ligoniai.

– Tokiu atveju žiūrėsim visus, – atsako vyrukai. – Jaunuoli, laikykite žvakę, pereisim per visus gultus.

Aš su kelnėm ir šimtasiūle – jie palaikė mane vyruku. Lėtai slenkam palei gultus. Jie klausinėja visko, liepia pasakoti viską. Ligonių daug neklausinėja, tik kojas visų atidengia – tikrina skorbuto laipsnį, pašviečia kiekvienam į veidą. Visiems tas pat. Baisios, įdubusios akys, žaizdotos, juodos, sutrauktos kojos, ištinę keliai ir visi sąnariai. Deformuotos galūnės, styrantys šonkauliai.

Vienas – žydas. Tipinga nosis ir kliša figūra. Rengiasi išeiti.

– Nepraraskite vilties, pataisysim padėtį.

Man palieka žvakės galą. Laimikis. Jaunuoli...

Tai buvo daktaras Samodurovas. Kitą dieną kažkas prakasė skylę – susilenkus jau galima išeiti iš barako. Išvežė sniegą su išmatom. Kai kas net apsiverkė iš graudulio. Parvažiavę po darbo su malkom sužinojom, kad buvo Stepanovienė, surašinėjo visus ligonius, net matavo temperatūrą. Vakare mus galutinai pritrenkė – atnešė iš konservų dėžutės padarytą lempelę ir pakabino palubėj. Dabar bent siluetus vienas kito matysim, nebesusidursim tamsoj. Ir į naktipuodžius neįlipsi. Lempelė mirksi ir baisiai rūksta, virš jos nuo lubų tirpsta sniegas. Žiūrim į ją visi. Liustra mūsų valgomajame mizerija prieš šią lempelę. Svarbu, kad kažkas mumis rūpinasi. Iš prigimties kiekvienas optimistas, tikimės, kad eis geryn. Šį kartą neklydom. Kitą dieną išvežė sunkiuosius ligonius, sergančius skorbutu, į vieną ligoninę, kitus, kurie sirgo šiltine, į kitą. Pirmuosius įkurdino vienam barake. Vakar iš jo iškėlė paskutinius gyvus į kitus barakus. Purvą šiek tiek apvalė, išdezinfekavo. Bet tai lašas jūroje – į jį nesutelpa net silpniausieji.

Stepanovienė – žydė, daktaro nuo Alytaus žmona. Ji privalėjo imti Jasinskienę Stefaniją, kuri jau viduriuoja kraujais, bet pareikalavo, kad ta veltui atiduotų jai vaiko kortelę. Jasinskienė atsisakė. Ji geriau mirsianti, bet Dalės kortelės žydelkai neduos. Stepanovienė gavo Birutės kortelę duonai. Ir Birutė išvažiavo į ligoninę. Ji negrįš. Tai matyti. Per daug jau ji pratrydus, visos žarnos ligos apimtos. Vincė Daunorienė daugiau triedžia, bet ji irgi iš principo nedavė kortelės ir pasiliko merdėti šalia Grockio ir Jasinskienės. Be to, atėjo ta graži šiaulietė Liuda ir kiekvienam davė po 50 g daigintų žirnių. Teko ir sveikiems. Ir taip kiekvieną dieną. Ligoniai gauna dar tablečių nuo skorbuto. Vis naujus veža į ligoninę. Tik Jasinskienės neima. Žydė pikta ant jos. Jasinskienė negerėja. Nepadeda nei dvigubos žirnių porcijos, nei tabletės. Mes liepiam jai stotis, įtikinėjam, kad jei atsistos, kojos išsijudins. Ji nenori. Vos prisiliečiam prie kojų, rėkia baisiu balsu. Skausminga labai. Paliekam ramybėj jos suriestas kojas. Gavom po kilogramą sūdytų laukinių svogūnų ir padidintą porciją kruopų. Padėtis kasdien vis gerėja, ligoniai pradėjo sveikti. Birutė grįžo iš ligoninės. Pasveiko ir Vincė. Samodurovas liepė duoti Jasinskienei didelę dėžę tablečių – ir jos kojos ėmė atsileisti. Jau galima buvo jas paliesti.

Atėjo diena, kai ji paprašė nukelti nuo gultų ir pastatyti ant grindų. Apsukom kojas skudurais, nukėlėm, pastatėm. Stovi išsižergusi. Bijom paleisti – kojos lyg medinės. Paleidžiam. Stebuklas. Ji stovi. Ligoniai, sveiki – visi žiūri į ją ir šypsosi. Jasinskienė stovi ir taip pat šypsosi, nedrąsiai, tarsi

darytų nusikaltimą. Išsižergusios kojos laiko, bet visa dreba. Nori žengti žingsnį – ir griūva, mes ją sugaunam ir paguldom. Ji bučiuoja, glaudžia Dalę ir nuolat čiupinėja savo kojas, lyg jos jai padovanotos būtų.

Dar vienas žmogus grįžta į gyvenimą.

Tebūnie garbė žydui daktarui, nes jis jos vertas. Jis išgelbėjo iš mirties daugelį mūsų. Jei ne jis, vargu kas būtų likęs.

Jakutai už žuvį gavo produktų ir dabar maino juos su mumis į daiktus. Jau dauguma gyvena ne iš davinio. Ateina jakutai ir siūlo miltus, kruopas, sviestą, cukrų mainyti į vyriškus kostiumus, laikrodžius. Nors daiktų beveik nėra, bet šį tą pasiseka išmainyti. Mūsų krosnelė jau pristatyta puodų. Badas jau praėjo, yra tik pusbadis.

Saulė šviečia, tik nešildo. Atskrido lėktuvas. Išlipo viršininkas ir Borisas Charašas. Tuščią rankovę supa vėjas. Visi sveikinasi. Borisas paduoda ranką Mavrinui, šis šypsosi ir kažką sako Borisui. Borisas irgi šypsosi savo dieviškai gražiu veidu. Šlykštu. Manau, jog tai tik komedija, jog akimirka – ir Borisas smogs likusia ranka Sventickiui į veidą, kad šis susverdės ir supras, ką jis Borisui padarė. Bet ne. Jie jau kalbasi su Sventickiu. Man darosi šlykštu. Apsisuku ir bėgu per tundrą klimpdama į sniegą gyvenvietės link. O gal Borisas teisus? Gal Sventickis teisus? Ne, ne, šimtą kartų ne. Aš neklystu. Mes ne gyvuliai, mes žmonės, tik elgiasi su mumis kaip su gyvuliais – žudo, žaloja, tyčiojasi, marina gyvus. Mes teisūs. Ir mes neturime pamiršti to, neturim pamiršti visų

nuoskaudų, mes teisūs, mes... Nusikaltėliai jie. Borisas man jau nėra gražus. Jis tik šlykštus padlaižys. Žmogus, kuris negerbia savęs, o būdamas teisus žeminasi prieš niekšą, yra tik pasigailėjimo ir pasišlykštėjimo vertas.

Man patinka žmoniškumas, dvasios gražumas, – toks žmogus man visada gražus, bet neįdvasintas, apoloniškas grožis man šlykštus. Tai įgimtas mano grožio supratimas. Borisas Charašas man negražus, nevykęs jaunuolis. Samodurovas, kuris, daugumos nuomone, yra pabaisa dėl nenormaliai didelės kreivos figūros, man gražus, nes jis humaniškas.

Vis daugiau stovinčių ant kojų. Grockis jau pasveiko. Jis kiekvieną dieną veža vandenį į valgyklą, kurią įkūrė Travkinas Samodurovo reikalavimu. Atsirado ir lėšų. Kiekvieną dieną mama stovi eilėj ir moliniu puoduku atneša pietums žirnienės. Grockis įsikinkęs vienas patempia statinę su vandeniu. Stebiuosi, kaip jis pajėgia. Pasirodo, virėjas suomis Viljamas slapta jį pašeria. Bet Grockis ginasi, sako nieko negaunąs. Marytė, kuri irgi dirba valgykloj, sako, kad pirmą dieną jis suvalgė 15 porcijų tirštos žirnių sriubos, po to voliojosi virtuvėj nuo skausmų viduriuose. Vos tik skausmai aprimo, jis vėl paprašė valgyti. Antrom rogėm veža vandenį Digrevičienė. Tai aukšta, stipri moteris. Rusai kalba, kad ji hermofroditė. Labai vyriška. Eisena kaip jūrininko – linguoja į šalis, rankos amžinai kišenėse, kepurė ant pakaušio. Stačiokė. Vaikšto jau ir Prapuolenienė. Šiandien į mūsų brigadą vėl atėjo Jasinskienė Stefanija, Juozas. Krikštanienė nenori priimti vyrų į brigadą, nes

jie silpnesni už vaikus. Grigas, Mikas, Juozas siūbuoja vėjo pučiami, apie darbą kalbėti – nėra ko. Moterys badui atsparesnės. Noreikienės Krikštanienė nepriėmė į brigadą, tai ji pati pasiskelbė brigadininke susitarus dar su keturiais simuliantais. Pamažu į jos brigadą pradėjo šliaužti visi nepaeinantieji, kurie jau mirė, bet nenumirė per apsirikimą. Grynų lavonų ir simuliantų brigada išaugo iki dvidešimties. Milė pati nedirba, o ir brigados neragina, tik flirtuoja su Grigorjevu, Sventickiu. Noreikienė ir jos brigados nariai net daugiau už mus uždirba.

Kas gyvas liko, visi dirba prie rąstų. Malkų daugiau nereikia vežti. Du arkliai, kuriuos turi įmonė, atveža tiek pat, kiek dešimt brigadų dvikojų stimpančių nuo bado arklių. Dabar kasam sniegą nuo rąstų štabelių, kuriuos rudenį sukrovėm. Pakrantėj po giliu kietu sniegu guli keli šimtai tūkstančių rąstų. Juos reikia iškelti į krantą, nes Lena su ledais juos nuneš. Mes su viltim laukiame vasaros, tikimės, kad tuoj baigsis mūsų šiaurės ekspedicija. Visi įsitikinę, kad pirmu karavanu mus išveš. Kad nors nuvežtų ten, kur yra miškų, kur žolė, o ne gryna tundra ir ledynai. Ten nors žolės pagrauši ir malkų turėsi. Grockis sako, kad jeigu mūsų nevežtų su karavanu, tai reikėtų visiems kabintis į baržas, garlaivius ir vis tiek jėga iš čia ištrūkti.

Antros žiemos čia mes neišgyvensime, – tokia yra absoliučiai vieninga visų gyvų Trofimovsko tremtinių nuomonė. Bet pažiūri į milžiniškus rąstų štabelius, nuo kurių jau nukastas dviejų metrų sniego sluoksnis, ir į visą pakrantę iki pat Konstantinovkos – šimtai tūkstančių rąstų... Juk jie at-

vežti statybai. Vadinasi, plėsis įmonė, o mes juk darbo jėga, tai kaip mus išleis, juk ir atvežė „osvojit' Sever"* – kaip sako Sventickis. Bet mintis apie dar vieną žiemą, dar vieną poliarinę naktį tokia klaiki ir absurdiška, kad aš irgi linkus tikėti, jog jokiu būdu mes čia daugiau neperžiemosim.

Viena po kitos ledine Golgota traukia brigados, veždamos rąstus į viršų. O jiems galo nėra. Dvi kazokų brigados kaltuoja iš ledo rudenį įšalusius sielius. Tempti rąstus dabar lengviau – virvė ne taip skaudžiai įsirėžia, nes petys surambėjo, o randą vis mažiau skauda. Į darbo galą, o dirbam po 14 valandų, jau man rodosi, kad žaizda petyje vėl išdraskyta. Kaip Repino burliokas deduosi virvę per krūtinę ir abi rankas prispaudžiu prie kūno. Bet ir taip blogai. Spaudžia širdies srity ir smilkiniuose, visur tvinksi kaip kūjais kraujas gyslose. Jaučiu, kaip išvirsta kakle gyslos ir duoda, duoda, duoda. Akyse tuoj tamsu pasidaro, liežuvis išlenda, o kvėpavimas tankus tankus. Taip susilieja dienos, savaitės, mėnesiai. Kai aš mėginu dar ką nors prisiminti, tai nieko neišeina: matau tik Golgotą, rąstus, sniegą, nešamą po kojom, ir virvę, virvę, virvę ir virvę... Vieną mintį, vieną troškimą teturiu: kaip nors užvežti tik šitą rąstą. Užvežti. Tik šitą, tik šitą, tik šitą.

O, Golgota! Mano gyvenimo pavasario Golgota. Ją, matyt, visą gyvenimą su mažais protarpiais reiks nešti. Tu pirmoji pradėjai formuoti mano charakterį. Čia užgimė atkaklumas. Čia išmokau tyliai kentėti, žingsnis po žingsnio, sunkiai, skausmingai artėti prie savo viršūnės, o ją pasiekus jausti

* Įsisavinti Šiaurės. *(Rus.)*

džiaugsmą ir pasitikėjimą savo jėgom. Ta Golgota man buvo pirmas gyvenimo mokytojas. Žiaurus, negailestingas. Jis mokė kovoti ir nugalėti. Jis kankino ir mokė kentėti sučiauptomis lūpomis, kad dejonė ar riksmas neprasiveržtų iš krūtinės. To mane išmokė gyvenimas. Ir čia, kai su amžina kilpa ant pečių, nuo nepatraukiamų rąstų sunkumo palinkus prie žemės taip, kad keturiomis į tave ropojau, Golgota, aš pajutau nebylią neapykantą ir kerštą viskam, kas žemina žmogų, paverčia jį gyvuliu.

Prie gretimo štabelio dirbo keturių vyrų kalinių brigada. Jie gerai aprengti. Visi su vatiniais kostiumais ir šiltu apavu. Su kailinėm pirštinėm. Per juosmenį, kaip ir kazokai, jie nešioja raudonus kušakus*. Tai plačiai užvyniotas 10 metrų ilgio raudonos medžiagos gabalas. Kušakus pastebėjau nešiojant krovikus visose Lenos prieplaukose. Jais susiveržia pilvą ir juosmenį, kad nepatrūktų. Kalinių veidai raudoni, pilni. Jie sotūs. Mes aštuoniese nepadarom tiek, kiek jie keturiese. Vienas, nepaprastai miklus, atkasa štabelio gabalą, du iškelia rankomis iš gilios duobės rąstą, ir žaibo greitumu jis skriste nuskrenda ant rogių. Ketvirtas prilaiko, paskui dviese rogutėmis veža, uždėję tik jų galus. Dar sekundė, ir jie jau bėgte bėga lediniu takeliu apie 500 metrų, jau pradeda tempti į kalną. O mes dar vargstam aštuoniese, niekaip neiškeldami rąsto.

Netoli kalno mus aplenkia kaliniai, darydami antrą reisą.

* Kušak – diržas, juosta. *(Rus.)*

– Mažai košės valgėt, mergytės! – rėkia jie mums.

Vienas iš jų labai gražus, primena man Albertą. Šviesūs plaukai ir malonios, švelnios, ryškiai mėlynos akys. Savo laisvumu ir grakštumu pranoksta kitus. Sužinojau, kad tai ne kalinys, tai suomis, vardu Reino. Jis niekad nesistumdo, o kai kiti šlykščiai ciniškai keikiasi, tik liūdnai žiūri. Daro tikrai švarios dvasios jaunuolio įspūdį. Kaip jis man patinka! Kartą jis stovėjo eilėj už manęs. Staiga pasilenkė ir paklausė, kiek man metų.

– Penkiolika, – atsakiau.

– Jums labai sunku, aš tai matau...

Jis nutilo, paskui staiga pakėlė puikias mėlynas akis ir paklausė:

– O ką jūs darysit, kai grįšit į Lietuvą?

Mes abu nusijuokėm ir žvilgtelėjom į viens kitą taip, lyg puikiai viens kitą suprastume. Jis norėjo, vargšas, tuo paguosti mane parodydamas, kad tiki, jog mes gyvi ir sveiki grįšim ir vėl gyvensim Lietuvoje.

Tai pirmas žmogus, kuris norėjo paguosti ir pasilenkė prie manęs.

Gal ir visi, o gal tik dalis jų grįš į Suomiją, mes – į Lietuvą. Darbininkų, tipiškų suomių – kultūringų, draugiškų, švarių ir trokštančių grįžti į Suomiją, yra tik apie dešimtį. Visi kiti aprusėję, garbina tarybinę santvarką, buvusį gyvenimą Leningrade ar jo srities kolchozuose. Suomijos jie nėra matę, jų kalba taip pat jau nebe suomiška. Išsigimę, nes nuo seno, bene nuo pat Petro I laikų, sukasi apie Peterburgą. Tai žemos kultūros žmonės. Jie mums, mes jiems esam antipatiški.

Dirbam prie vadinamųjų vartų. Į kalną lygiagrečiai pakloti rąstai, kurie sudaro kelią. Viršuj įtvirtintas medžio gabalas, į kurį įleisti du sukryžiuoti ploni rąstukai. Mūsų brigadoj šešiolika žmonių – po keturis prie kiekvieno rąstuko galo. Eidami aplink ratu, mes per visą dieną sukam tuos rąstukus. Apačioj prikabina 8–10 rąstų, mes pradedam eiti ratu, ir storas lynas vyniojasi apie medžio gabalą – rąstai mediniu keliu keliauja į viršų. Virvių jau nebereikia.

Kai dar veždavom rąstus, Štarienė, būdavo, taip veža, kad jos virvė tik tik ištempta. Jos pečiai žaizdoti. O nuolat reikalavo, kad mane išmestų iš brigados, nes aš dar vaikas ir dirbti tiek kiek jie negalėsiu. Juntu savo menkavertiškumą. Tas kankina mane. Stebiu Aldoną Nausėdienę. Ji didžiai didinga, nes ji žmogus. Jaučiu, kad ji greičiau mirs iš bado, nei paims ką iš kito ar lenksis prašydama. Greičiau išleis lašas po lašo kvapą, nei padarys ką žeminančio žmogui. Sėdžiu šalia jos ir suprantu, kad dabar visa tai, kas buvo dirbtina, kas buvo tik tuščias mandagumas ir miesčioniškas padorumas, visa nukrito nuo mūsų kaip svetimi skudurai.

Žūtbūtinėj kovoj už gyvenimą, mirties akivaizdoje kiekvienas pasiliko toks, koks jis yra iš tikrųjų.

Simpatingasis pašto viršininkas vagia miltus iš badaujančio šalia gulinčio nelaimės draugo.

„Saldžioji“, mandagumo paveikslas, simpatingoji ir pamaldžioji Genutė apėda savo draugę Stasę, kuri nusilpus visiškai. Genė dalija duoną. Perpjauna ir laikydama abudu gabalus už nugaros – aš juos puikiai matau – liepia Staselei

rinktis. Jei ši sako „dešinę“, o dešinėj didesnis, Štarienė mikliai sukeičia. Aš tyliu. Ir taip kasdien. Niekad neišdrįsau sakyti to Prapuolenienei, nes ji dievina Tartiufą.

Žaizdos užgijo. Nuo dabartinio darbo sustiprėjo rankų raumenys. Šešiolika valandų einam ir einam ratu. Man tuomet sukasi viskas, svaigsta galva. Kai primingam barake po 3–4 valandas per parą, tai vis tiek sapne tęsiam savo amžiną ėjimą ratu. Vienuoliktą vakaro pikti, nekalbūs, išvargę suvirstam į baraką ir tuojau užmiegam sunkiu miegu. Naktį sapnuojam tą patį ratą – vėl jį sukam, sukam, sukam sapne. Ir kai po 4 valandų miego keliamės eiti į darbą, tai jaučiam, kad nei kojų, nei rankų raumenys neatsileido. O galva sunki nuo to paties sapno, to ėjimo ratu. Nuolatinis ėjimas per šešiolika darbo valandų neleidžia įsigalėti skorbutui – kojos apsaugotos, užtat veidai vėjų nugairinti, šiurkštūs, nuolatos spjaudom dantimis, kurie lūžta ir kliba. Iš dantenų bėga kraujas, ir rydama seiles jaučiu kraujo skonį. Dienos šviesios ir vogti jau nebeįmanoma.

Pirmą laisvą dieną, kurią davė po dviejų mėnesių darbo prie rąstų, važiuojam parsivežti malkų.

Iš kiekvienos šeimos važiuoja po vieną. Turiu temperatūros, nors nedaug – 37,5 laipsnio.

– Kas iš Grinkevičių šeimos važiuoja?

Juozas tyli. Jis nori šiandien pailsėti. Man pikta ir skaudu. Mama prašo važiuoti Juozą, bet jis tik piktai išverčia akis:

– Tegul bobos važiuoja, joms lengviau dirbti gaunant vienodą davinį.

Paimu virvę ir einu. Balandžio mėnuo. Saulė jau šviečia per visą dieną. Šiandien pirmą kartą nepanorau užsirišti veido iki pat akių. Veidą čaižo vėjo gūsiai, daužo kepurės ausis – jas tyčia atsisegiau. Milė vadina mane beprote, bet ir pati jau jaučiu, kad veidai nejautrūs, vadinasi, pabalo, atšalo. Tada trinu su pirštine iš visų jėgų, ir jie vėl degte dega. Vakarop grįžtam iš Erė Hajos – dvylika kilometrų turėsim partempti didelį rąstą. Mus aplenkia arklys. Jis, pasukęs galvą, žiūri į savo kolegas.

Šiandien Velykos. Ir nors visus sekmadienius dirbam, bet šiandien nieks į darbą neina. Iš vakaro Borisas, kuris dirba pas Sventickį tabelininku ir viena ranka matuoja išvežtus rąstus, patarė mums eiti į darbą, nes būsią blogai.

Baudžiauninku pasidarei, Borisai.

Į darbą neišėjo nė vienas rusas, nė vienas suomis, lietuvis, kazachas, kazokas ir t. t. Ir susitarimo jokio nebuvo, taip išėjo stichiškai, vieningai. Paskui Sventickis gyrėsi, kad jis leidęs nedirbti.

Važiuojam atsivežti malkų sau. Žėri galingų Lenos žiočių ledai, žėri ledynas priešingoj pusėj, žėri tundra nuo blizgančio sniego. Tarp ledynų įspraustas aiškiai matyti Stolbų kalnas. Atrodo, kad jis užverstas ant mūsų kelio iš čia.

Sustojam ir grožimės didingu, žiauriu Arktikos grožiu.

– Gražu, Dalia, a? – klausia Krikštanienė.

– Gražu, – atsakau linksma.

Man malonu, kad ji kreipiasi į mane lyg į suaugusią, lyg į

sau lygią. Ir tai tiesa... Jaučiu, kad po poliarinės nakties pasikeitė visų požiūris į mane. Buvau paauglė, į kurią nekreipdavo dėmesio. O dabar skaitosi ir, man rodosi, net gerbia mane. Gal dėl to, kad dirbu lygiai su jais.

Net Nausėdienė kažkaip kitaip žiūri į mane, nors jos žvilgsnyje daug ironijos, nuo kurios aš bąlu kiekvieną kartą.

Dirbam naktį. Trumpesnis darbo laikas. Dieną – 16 valandų, naktį – 12. Bet naktį daug sunkiau dirbti, ima miegas. Netoliese pirtis. Joje vienas kambarėlis skirtas kirpyklai. Jame dirba ir gyvena kirpėja Pusvaškienė – mažytė, juodukė, gal trisdešimties metų moteris su dukryte Gražute. Kiekvieną naktį Gražutė sėdi ant rąstų ir žiūri, kaip mes sunkiai, nesustodamos sukam ratą. Nesuprantam, ko ji čia. Šiąnakt ketvirtą valandą pamatėm, kaip į kirpyklą atžingsniuoja direktoriaus pavaduotojas Sereda – gražus, aukštas vyras. Pusvaškienė viena suknele išbėgo jo pasitikti. Jis tylėdamas paėmė ją ant rankų kaip mažą vaiką ir negreitindamas žingsnio nusinešė į kirpyklą. Visi smerkia ją, o ji šypsosi rodydama baltus dantis ir flirtuoja su visais viršininkais.

Šiandien gegužės pirma. Darbo diena. Anot Sventickio, šiandien visa Tarybų Sąjunga dirbs dvigubai našiau. Kviečia ir mus padaryti dvi normas. Ta intencija gaunam šventės siurprizą – po 200 g baltos duonos. Septintą ryto jau visas gyvas Trofimovsko kontingentas išėjo dirbti prie rąstų.

Išėjo net ir Sventickis, ir Duktovas. Irgi prisideda, kad pakeltų entuziazmą. Po pusės valandos – ponų nė vieno. Juk pernelyg sunku jų aristokratiškai prigimčiai risti rąstus

į kalną. O čia dar sniegas muša į akis. Apie dešimtą užstaugė pūga. Nematom nei rąstų, nei vienas kito. Verčia nuo kojų, dirbti nebeįmanoma.

– Pats Dievas liepia per tokį orą šventę švęsti, – sako Irena Jankauskytė, aštraus liežuvio graži mergaitė.

Eiti be leidimo atgal į barakus bijom, – štai kokie mes jau disciplinuoti. Sukritom viens ant kito į duobę ant šitų rąstų. Vis užvėja. Gulim. Prisimenu pirmą ir paskutinę Gegužės 1-ąją Kaune 1941 metais. Oras jau buvo šiltokas. Stovėjom šalia teatro kolektyvo. Turbūt išsproginom į artistus savo kukulius, nes K. Petrauskas kažką pasakė Kardelienei ir nusijuokęs mums nusilenkė.

Kūnų krūvą pradeda užnešti. Girdžiu Krikštanienės balsą. Turbūt galima eiti. Judinamės namo. Pūga muša į veidą, laužia per nugarą atgal, traukia, mėto į šonus. Einam visi kartu, kad nepasiklystume ir nenueitume į tundrą – iš ten ir pats Alachas neras kelio per šitokį orą. Bet šiandien nors kartą išsimiegosim iki valios.

Pūga turbūt bus neilga, siaučia kažkokiais impulsais. Tai sustaugia pasiutusiai, maišo viską, nieko nematyti, tai tarsi sudejuoja ir atleidžia. Ji jau nebeturi kvapo, išsisėmė per devynis žiemos mėnesius. Tais protarpiais pamatom namų kontūrą, kuris už poros metrų, ir taip artyn, artyn, artyn prie savo „palocių“. Pamiegojom 4 valandas ir vėl išvarė atgal. Tyliai vyniojamės autus, keiksmai sukasi ant liežuvio, bet nesikeikiam. Gerai suprantu sąvoką „reikia“.

<...>

Šiandien mūsų barakas eina į pirtį, todėl paleido anksčiau. Dirbom tik 12 valandų. Aš išsiprausiau ir grįžau pirmutinė. Grįžus padariau siurprizą mūsų barakui – atkasiau visą langą. Dviejų metrų gylio duobę iškasiau, kol pasiekiau langą. Kai įėjau vidun, nukratė pasišlykštėjimas. Dienos šviesoj barakas dar baisesnis, klaikesnis. Kad nors greičiau jį vėl užneštų sniegas. Skudurai, vienas prie kito gulintys žmonės, grindys... Nereikia dienos šviesos!.. Veidai geltoni, baisūs, įdubusios akys, kūnai tik vos aptraukti oda. Krikštanis jau mėnuo viduriuoja. Jis lipa ir lipa ant puodo.

Virš gultų pasidarom lentynėlę, ją apkabinam skudurais. Jau net ir Krikštanis sėdi po lentynėle – kaip po baldakimu.

– „Imperatorius" po baldakimu, – šaiposi Milė, žiūrėdama į jį.

Krikštanis vaikščiot jau nebeturi jėgų.

Guliu ant gultų. Į baraką įbėga šuo, turbūt atsiplėšęs nuo jakutų nartų. Jis daužosi staugdamas po baraką.

– Gaudykit šunį, riškit jį, – šaukia Krikštanis, o jo giliai prasmegusios akys blizga, vartosi.

– Jis apsėstas, baisu.

Dreba visos, o jis rėkia:

– Riškit, riškit jį, tuoj aš padėsiu, smaukit, smaukit, kepsim, riebalai... mėsa...

Jis išvertė akis ir paskutinėm jėgom mėgina nuslinkt nuo gultų. Bet krinta ant grindų, keliasi, siūbuoja, krinta... Šuo išsigandęs cypia, daužosi. Keliam Krikštanį į jo guolį. Staiga nurimo, kažką burba. Sėdi didingai po baldakimu, kaip ir pridera trylikto barako „imperatoriui". Paskui ima gargaliuoti, trūkčioti.

Prieinu prie jo, atsisėdu šalia. Žmona iš pirties dar negrįžus. Jis jau be sąmonės, kažką vapalioja... Pamažu visi grįžta iš pirties. Kuriam krosnelę. Verdam kasdieninę duonsriubę.

Praeina dvi valandos. Krikštanis dar merdi. Jis kartais daužosi, gargaliuoja. Akys išsiverčia ant kaktos. Dar vakar naktį girdėjau, kaip Krikštanis ramino žmoną:

– Mes jau sulaukėm pavasario, Broniuk, greit prasidės žvejyba, mes su tavim dviese valtimi žvejosim. Pavalgysim iki sočiai, iki sočiai tai jau tikrai.

Kartoja „iki sočiai", bet matyti, kad jau pati prasmė to „iki sočiai" jam nebeaiški.

– Mekena kaip avinas, be be be, – mėgdžioja mirštantį Grockis, viena ranka maišydamas sriubą. – Sriuba bus tiršta, Vytuk. Ei, duok žirnių saują įdėsiu, bus ideali sriuba.

– Bedievis mat, tai dūšia nuo kūno ilgai negali atsiskirti, užtat ir kriokia, – smailiažodžiauja Milė, vis dar tikėdamasi, kad mirties minutę Krikštanis atsigręš į Dievą.

– Bet jis juk jau turi jausti aną pasaulį, pats laikas grįžti prie tikėjimo.

– Komunistas, nė velnio jis neįtikės.

Krikštanis seniai jau septyniom eilėm prakeikė tarybų valdžią, bet jo evakuacija iš Lietuvos neduoda ramybės, piktina visus ir yra amžinas pajuokos šaltinis. Krikštanienė verkia ir nuolat kartoja:

– Tėveli, kodėl palieki mus čionai vienus, o nepalik mūsų.

Matydama galą, ji šaukia Alį, kad jis atsimintų šią minutę. Alis rėkia: „Bijau jo! Bijau jo!" ir lenda po gultais kitam barako gale.

Krikštanis neištarė Dievo vardo, nors to daug kas laukė. Jis tik akimirką atgavo sąmonę ir surikęs „Broniuk!“ įsikabino į ją rankomis, tarsi bijodamas palikti. Sunki buvo jo mirtis. Niekaip negalėjo numirti, jo kriokimas, gargaliavimas ir daužymasis susimaišė su puodų tarškėjimu ir kalbomis apie blynus. Visi buvo užsiėmę savais reikalais. Kas miršta, kas ant puodo tupi, kas valgo, kas šnekučiuojasi.

Krikštanio kūnas sudrebėjo konvulsijų purtomas. Mirtis. Ėmė bėgti išmatos su kraujais ir kažkoks skystimas. Smarvė baisi. Varva jau net ant grindų. Dienos šviesa krenta ant jo nuogo lavono.

Visos kalbos nutrūko. Minutę visi tyli. Dar viena auka.

– Kur jį dėti nakčiai? – klausia Krikštanienė. Negali ji su lavonu gulėti, kai taip ankšta.

– Kišk po gultais, – suskumba su savo aštriu liežuviu Jasinskienė, primindama Krikštanio pasielgimą su Barniškienės vaiku. Krikštanio lavonas nakvojo ant grindų.

– „Imperatorius“ nuvainikuotas, – sako Milė, ląsdama po skudurais.

Mes sugyvulėjom, galvoju aš, visiškai sugyvulėjom. „Kas kas, Broniuk, o mes su tavim išliksim, mes jauni...“ – tarsi girdžiu šnabždant Krikštanį.

Tryliktas barakas miega.

Prie mūsų galerų rato kasdien ateina gražus, simpatiškas vyrukas gimnazisto uniforma. Jo viena koja storai aprišta kabo. Atsisėda ant rąstų ir nejudėdamas sėdi, valandų valandas žiūrėdamas į plačias Lenos protakas, kalnus hori-

zonte, į Stolbų akmenį, užvertusį mums kelią atgal, į bekraštę nuogą tundrą. Kiekvieną kartą, kai stumdami traškantį sunkiai besisukantį ratą prieinam prie jo, mes godžiai įbedam akis į jo švarų veidą ir tarsi naują mėlyną gimnazisto kostiumą. Kaip jį išlaikė nepravalgęs? Jis gauna 800 g duonos, nedirba, ir mes jam beveik pavydim.

Tąkart jis žvejojo su Grockiu. Tikrindamas tinklus, Mindaugas įkišo koją į eketę. Jeigu būtų tuojau bėgęs į namus, koja nebūtų spėjus nušalti, tik apšalus būtų. Bet Grockis drūčiai nusikeikė ir flegmatiškai kaip visuomet sako:

– Hm, koja neprapuls, o eketės užšals, hm, reiktų patikrinti iki galo.

Ir jie tikrino.

Po žvejybos Mindaugas jau vilkdamas koją parėjo į baraką. Pusė pėdos nušalo, pradėjo gangrenuoti. Susitarė su jakutais, kad nuveš į Tiksį amputuoti, bet tie, pavežę už Trofimovsko, išmetė iš nartų. Visą žiemą pragulėjo barake. Koja toliau negangrenavo, tik nušalusios mėsos iškrito ir kaulai susistūmė po padu. Skorbutą, kuris jį buvo sutraukęs, nugalėjo ir sulaukė pavasario. Daug metų praėjus teko su Mindaugu ne kartą šokti, tik koją jis kažkaip per fokstrotą vilkdavo, kauliukas taip ir liko po padu.

Šiandien, gegužės 14-ą, išėjo nauja partija į pajūrį – į Bobrovską, už 150 kilometrų. Iš mūsų barako eina Vincė Sidaravičiūtė, arba Daunorienė, kaip ji save vadina. Kaune ji gyveno su policininku, dirbo klinikose virtuvėj. Kai vežė Daunorą, mylėdama jį pati išvažiavo, manydama būsianti

kartu. Tai paprasta, nuoširdi 25 metų mergina. Jos meilė ir jos pasielgimas teikia jai daugiau teisės vadintis Daunoriene, negu kad prie altoriaus juos būtų sutuokę. Mes po šimtą kartų prašydavom jos pasakoti, kaip klinikose maitindavo ligonius, o kai ji prieidavo iki tos vietos, kur likučius nuo ligonių versdavo į išmatų duobes, mes kiekvieną kartą tarsi viena krūtine aiktelėdavom ir piktai keikdavomės. O kad prileistų mus dabar prie tokių mėšlynų, mes jau mokėtume pasisotinti. Vincė kelionėj gyveno su Žukiene, bet kai suviduriavo, susirgusi susiteršė iki ausų, Žukienė išvarė ją iš bendro patalo. Bet tai nieko negelbėjo, nes smarvė ir utėlės pašonėj ją vis tiek persekiojo.

Bet Vincė nemirė, nors šimtas žmonių iš šimto neabejojo, kad mirs. Ji prisikėlė iš numirusių Samodurovo dėka, kuris jai sušėrė daug vitaminų. Kai ji sutiko eiti į Bobrovską žvejoti, mes manėm, kad išsikraustė iš proto. Vos pasivelkantis šešėlis nori pėsčias sukarti tokį kelią. Eiti reikės per sniegynus, kapstytis per aštrias sniego užtvaras, kur nėra jokio kelio, tik retkarčiais pasitaikys šunų pėdos. O jeigu ji atsiliks, juk nerizikuos mirti dėl jos kiti, kur ją paliks? Bet Vincė nutarė eiti.

– Bent pavalgysiu sočiai žuvies. O jeigu pakelyje nustipsiu, tai nieko nepralošiu, nes ir čia bus galas.

Prieš tokią geležinę logiką mes tylim.

– O jeigu ji nueis, atsivalgys žuvies, kasdien bus soti... eršketą riebų išsikeps... – garsiai protauja Grockis, o mes visi sutartinai ryjam seiles. Na, įdomu, kaip čia bus.

Išėjo apie dvidešimt žmonių. Pats Samodurovas, penki ka-

zokai. Priekyje – dvi šunų nartos veža daiktus. Lėtai juda išvargęs žmonių karavanas. Raudonas Vincės gobtuvas greit pranyksta. Netikiu jos jėgomis. Arktika pripažįsta tik stipruolius, o ne gyvus lavonus. Tą naktį sapnuoju Vincę tarp gėlių pievoj.

Gegužės 15-ą pakilo paskutinė pūga. Vincės žūtim neabejoja niekas.

Trofimovske jau tirpsta sniegas. Gegužės pabaiga. Šiandien jau prasideda ankstyvas pavasaris. Kai kurie rusai, kurie Arktikoj nuo 1930 metų bastosi, sako, kad jie nematę tokio ankstyvo pavasario. Trofimovskas virsta ištisu mėšlynu, kokį sunku ir įsivaizduoti. Visų metų mėšlas, sąšlavos, skudurai didžiausiom krūvom supa barakus, kasdien jų vis daugiau išlenda iš po sniego. Toks įspūdis, kad mes patys gyvenam mėšlo krūvose, nes pro jas praeit neįmanoma. Kaip mes visi neišstipom nuo šiltinės? Visa tai bėga į ežerą, iš kurio semiam vandenį, rudą nuo š...

– Aš prieinu prie išvados, kad medicina klysta tvirtindama, jog mikrobai kenksmingi organizmui, nes mes seniai visas žarnas būtume ištriedę, – sako Grockis.

Direktorius Mavrinas eina per barakus gėdint žmonių:

– Aš visokių žmonių mačiau, bet tokių kiaulių – tai neteko dar. Kinai, ir tie už jus švaresni.

Jis nori, kad mes neštuvais nuneštume mėšlus į pakrantę. Sutinkam, tik reikalaujam, kad užmokėtų. Mavrinas atsisako. Gyvulys, jam gaila valdiškų kapeikų. Po darbo su neštuvais, kirtikliais einam prie mėšlo krūvų. Šūdeliaujam, kaip

sako Milė. Dirbam lėtai, nenoriai, simuliuojam iš paskutiniųjų. Matydami, kad krūvos nemažėja, kitą dieną atsiunčia penkias brigadas, kurios dirbs už užmokestį.

Grockis velkasi namo kažkokią antklodę. Rado mėšlyne, turbūt nuo lavono.

– Išskalbsim, ir bus gerai. Ir tikrai – antklodė pasirodė visai nebloga, matyt, nuo kokios suomės, bet kol Grockis išskalbė ją, galima buvo susivemt.

Šiandien mano gimimo diena. Baigėm vilkti rąstus, ir įmonės vadovybė davė pirmą laisvą dieną pailsėt. Sėdim visi apie mūsų krosnį, šlapi iki paskutinio siūlelio. Nuo vakar vakaro lyja smarkus lietus. Kaip žiemą pro lubas nešdavo sniegą, taip dabar be jokios paliovos pilte pilasi vanduo. Skudurai, vadinamoji patalynė, plaukte plaukia ant gultų. Ant grindų virš kauliukų liūliuoja vanduo. Aš visada didžiuodavausi, kad mano gimimo diena būna gražiausiu metų laiku – gegužės 28-ą. Visada žydi sodai, oras kvepia. Džiaugsmingai sutikdavau kiekvienas metines, o vakare, kai mano draugės išeidavo, aš ilgai stovėdavau prie atdaro lango, negalėdama atsidžiaugti grožiu. Tada pamilau gyvenimą, tai, kas gražu jame, ir ta meilė liko iki dabar.

Puikiai prisimenu 1940 metų savo gimimo dieną. Buvo tik keturios draugės. Mamytė paruošė stalą. Netrūko nieko – nei tortų, nei saldumynų. Bet visos kuklinosi. Mamytė vis siūlė, o jos:

– Ne, dėkui, nenoriu. Ačiū.

Vos tik spėjo mama išeiti į kitą kambarį, vazose liko tik

popieriukai nuo saldainių, tortai nyko sekundėmis. Kai mamytė grįžo, stalas buvo apytuštis, o visų smakrai kremuoti, lūpos šokoladuotos. Nereikėjo daug prašyti. Kai pasilikau viena, į mano kambarį tyliai įėjo tėtukas, pabučiavo ir apsikabinęs mane stovėjo prie atviro lango. Prisimenu, jis tada man sakė:

– Gyvenimas, Dalia, nėra vien tik malonumų serija. Gyvenimas – kova. Ruoškis jai, kad nepasirodytum lepšė. Viena noriu tau pasakyti, mano mergaite, – pridūrė jis patylėjęs, – neprekiauk savo sąžine.

Pakėliau akis, – paskutiniai saulės spinduliai apšvietė jo veidą, – akys buvo drėgnos, lūpos virpėjo. Matyt, jis norėjo dar kažką man pasakyti. Visas pasaulis kvepėjo žiedais, glamonėjo mus. „Ne, gyvenimas gražus, o ne sunkus, jis ir toliau bus kaip puikus sapnas“, – galvojau tada. Atrodė, kad jis visada bus toks pasakiškas.

Lietus plauna veidą, plaukus, teka per nugarą, pilvą. Vanduo, vanduo, vanduo! Tundroj tirpsta paskutinis sniegas. Raudonas plytinis barakas jau išlipo iš savo snieginio grabo. Lietaus plakimas, vėjo siautimas retkarčiais sumyšta su pralekiančio laukinių žąsų karavano klykavimu. Jakutai medžioja tundroj. Vakar vienas jų grįžęs iš medžioklės pasakė, kad matė moters lavoną. Iš pasakojimo atrodė, ar tik ne Baltrukonienė. Šiandien išėjo aštuoni lietuviai su neštuvais parsinešti jos. Regina Stalauskaitė kvietė ir mane, bet aš išsisukau, nes bijojau. Mirusio nebijau, bet sušalusio – man baisu. Vakarop pasirodė lėta procesija. Ant pečių neštuvai,

juose guli ji. Nešikai išbalę, vos pavelka kojas, skundžiasi, kad ji nežmoniškai sunki. Rado už 5 kilometrų kniūbsčią, kojinės buvo nusmauktos. Kai atvertė ant nugaros, iš nosies pradėjo bėgti kraujas, tarsi ji būtų ką tik mirusi. Veidai raudoni, jokio gedimo. Lygiai penkis mėnesius išgulėjo sniego užnešta sušalus į kaulą, ir jei ne jakutas, gulėtų iki supūtų, kaip guli Albertas, Dzikas ir dar šimtas kalinių ir žvejų, kurie šią žiemą rado kapus nežinomoj bekraštėj tundroj. Auksinio laikroduko ir kryželio prie jos nerado. Suplėšytos ir nusmauktos kojinės, atsegti juodi kailinukai davė pagrindą kai kam sakyti, kad ją apiplėšė. Koks tai absurdas! Ji bėgo penkis kilometrus vėjo nešama, o juk pačią pirmą minutę suprato, kad kepyklą praėjo, kad klaidžioji pūga neša į ledinę tundrą. Ką ji galvojo per tą laiką, koks riksmas jai veržėsi iš krūtinės, kai aiškia sąmone ėjo į ledinį kapą, o barake liko drebantis ketverių metų Jaunutis? Ką jautė motinos širdis, kai jau rankos ir kojos sušalo, o širdis ėmė stoti. Sako, žmogus, paklaidintas pūgos, išprotėja: jam darosi karšta, mato haliucinacijas, numeta pirštines, šaliką, kepurę. Matyt, draskė nuo savęs drabužius ir Baltrukonienė. Jaunučiui parodė motiną ligoninės lavoninėj. Daktarė pasisavino Baltrukonienės kailinukus, su kuriais ji penkis mėnesius išgulėjo lediniame kape. Kuo blogesnė Misiūnienė? Ji iš bado vogė nuo lavonų paklodes, o Griko dėl ko – juk turėjo penkiolika pilnų lagaminų su lietuvių daiktais.

Grėsė potvynio pavojus, nes Trofimovskas stovi nedidelėj saloj Lenos žiotyse. Iš visų pusių pratakos ir pratakėlės.

Viršininkai perblyškę laksto po krantą, o Lena jau veržiasi iš krantų. Įsako mums naktį nemiegoti. Dėl ko? Juk vis tiek laivų nėra žmonėms gelbėti. Neką padėtų ir laivai. Juk Trofimovskas – nedidelė salutė Lenos žiotyse. Kai milžiniški ledų kalnai grūsis į Laptevų jūrą, mūsų salutės nė kaminų nesimatys, viską sumals į skiedras. Naktį atsibundu nuo pasiutiško ūžesio, trinksėjimo – ledai grūdasi. Matyt, vanduo kyla ir semia mūsų salutę, nes gongą muša be paliovos. Niekas net nesijudina. Visiškas abejingumas net mirčiai. Jeigu lemta bus mirti – mirsiu. Tai ne nuo mūsų priklauso. Viršininkams, matyt, nesinori mirti, jie panikuoja.

Pakeliu galvą ir staiga negalėdama susilaikyti imu kvatoti. Milė sėdi ant gultų, atsirėmus į sieną. Jos plaukai gražiai sušukuoti, o plaukuose du kaspinai – raudoni raudoni. Lūpos padažytos.

– Noreikiene, jūs turbūt pakvaišot?

– Aš noriu bent prieš mirtį gražiai atrodyti. Jeigu skęsti, tai su kaspinėliais.

Ak ta Miliutė, tas flirto maišelis, ta mūsų elegantiškoji Varšuvos konsulato sekretoriaus žmona, ji niekada nenusimena, ji juokiasi ir juokina kitus net mirties akivaizdoj.

Ledai jau prie pat barako durų, dar akimirka – ir mūsų plytinis architektūros šedevras kaip degtukų dėžutė bus sutraiškytas ledų kalnų. Bet mirti nelemta. Pradeda atslūgti. Ant kranto ties baraku liko susigrūdusių ledo gabalų, sulig pusės barako. Violetinės spalvos krištolas. Mes skaldom juos su kirviais ir turim švaraus vandens.

Septynias paras eina ledų kalnai, lytys. Ledai lipa, griozdi-

nasi triuškindami viens kitą, net ausys apkurto nuo tos muzikos. Praplaukia lytis, ant jos matyti išmėtyti daiktai, antklodė ir keli lavonai. Gal tai Albertas su savo draugais, bet ar mažai aukų pasiėmė Šiaurė šią žiemą?

Dar du kartus iškilmingai pradefiliavo pro mus lytys su lavonais. Ant vienos lojo šuo. Kiek lavonų išnešė Lena į Atlanto vandenyną, jeigu mūsų protaka – viena iš tūkstančių, išeinančių į Laptevų jūrą!

Du kartus apalpau berisdama rąstus, iš nosies bėgo kraujas. Galva nuolat svaigsta. Samodurovas apžiūrėjęs pasakė, kad sergu tuberkulioze. Neleido dirbti visiškai. Kasdien jaučiuosi vis blogiau. Nejaugi teks mirti? Daktaras liepė eiti į komisiją, kad leistų išvažiuoti į Jakutską.

Trofimovske didelis sujudimas. Prasidėjo navigacija, greitai turi ateiti pirmas karavanas – vadinasi, jau žvejybos sezonas. Apie tai, kad išleis išvažiuoti iš poliarinės srities bent kiek anksčiau – nėra jokios kalbos. Visus, kas liko gyvas, kas po žiemos dar pavilko kojas – į žvejybą. Kas visiškai netinka žvejybai – invalidai – į žuvies apdirbimą. Bobrovske (Saskylache), Tumate yra šimtai tonų šaldytos žuvies, ją reikia apdoroti. Pavasarį susikūrė lietuvių ir suomių žvejų kolchozai – artelės. Stankevičius su Steponavičiene vaikščiojo po barakus ir agitavo lietuvius stoti į juos. Jeigu yra žuvies, kolchozninkai gauna prekių ir pinigų už žuvį, gali karališkai gyventi. O jei jos nėra – badas. Stojantieji gavo po 20 kg miltų avanso – tai buvo tokia vilionė vis dar pusbadžiams, kad daugelis stojo tik dėl to. Iš mūsų barako

beveik niekas nestojo, išskyrus Totoraičius ir Barniškienę. Kolchozninkai šaipėsi, sakė, kad mes gailėsimės. Aš jau buvau besvyruojanti, bet brolis paleido kolektyvo adresu šešių aukštų matą ir kategoriškai atsisakė. Kolchozuose susidarė brigados, jas paskirstė į ruožus, ir pirmi kateriai išvežiojo po žvejybos vietas. Aš baigiau apskaitininkų kursus ir buvau paskirta į Bobrovską apskaitininke. Juozas – į valstybinę žvejybą, į kazokų brigadą. Jie gauna 220 rb algą. O už žuvį – mažai. Bet gauna korteles. Vadinasi, jeigu žuvies nebus, jie bado vis tiek nejaus. O žuvies ėjimo atveju daug neuždirbs. Brigadininkas ten – Tuminas, Saulevičienės vyras.

Žvejoja jie penkiese nedideliu, 300 metrų ilgumo, tinklu. Užmeta 8–12 kartų, dirba po 16–20 valandų, po to 20 kilometrų važiuoja į Trofimovską – pristato žuvį. Tuminas skuba pas Saulevičienę ir visą kelią ragina brigadą, nes žmona jo labai pasiilgusi. Juozas juokiasi žiūrėdamas į jo orangutango išvaizdą. Tuminas sakosi, kad jis pilietiniame kare ne vienam galvą kaip kopūstą numovė.

Susitikau Kespaiko. Jis buvo produktų sandėlių viršininkas. Iš Estijos, būdamas komunistas, bėgo į Tartu, žinoma, greit atsigavo nuo idėjų spaudimo, bet per vėlai. Kelio atgal jau nebuvo. Taip ir trankosi su žmona Vera Pavlovna nuo 1922 m. po Tarybų Sąjungos miestus, aukso kasyklas. Šią žiemą, kovo mėnesį, aš dirbau pas jį kooperatyve. Iš kartoninių amerikoniškų dėžių nuo konservų dariau aplankus. Klijams Kespaiko duodavo miltų. Nusivedęs į sandėlį pripildavo apie 3 kg miltų ir sakydavo į ausį: „Neškis namo“. Klijams įpildavo atskirai. Aplankus aš nekokius padarydavau –

negražius, šleivus ir kreivus, darydavau negreit, bet jis manęs neišvijo, leido stumti laiką šiltoj kontoroj ir valgyti blynus. Kartą jis sakė man: „Aš duočiau maišą miltų, bet tuo bado nesulaikysi, o jūsų žmonės plepūs, tuoj mane pasodintų".

Neseniai, sutikęs mane, sakė, kad sandėlį perdavė kitam ir važiuoja į Bobrovską ruožo viršininku. Nori, kad darbininkai būtų lietuviai, tai renka juos pats. Taip ir mane paskyrė į Bobrovską. Gražią popietę, kai Lena buvo nuostabiai tyli – kaip veidrodis, kateris „Komsomolec", traukdamas mūsų baržą, prikrautą produktų, tinklų, druskos, pilną žmonių ir žvejų valčių, paliko Trofimovską.

Lėtai paskutinį kartą praplaukia milžinas – plytinis barakas, mediniai barakai, žeminės, pasiliko ir baisusis kalnelis, prarijęs kelis šimtus lavonų. Liuda, kuri palaidojo brolį ir motiną, pradėjo verkti. Pamačiau, kad beveik visi verkia, tyliom akim palydėdami tas baisias kapines, tą „rankom nesukuriamą paminklą". Man gi darėsi lengva, kai tas pragaras tolo, o aš gyva, mamytė irgi sėdi šalia manęs.

Badas liko praeityje. Plaukiam valgyti žuvies. Mes plaukiam geresnėn ateitin.

Antra para monotoniškai dunda kateris, iš paskos supasi barža, pro šalį slenka salos ir salelės, ant kurių niekad žmogaus koja nėra buvusi. Stebiuosi, kaip vietinis jakutas, katerio vairininkas, gali rasti kelią. Protakai artėjant prie jūros, vis daugiau jos atšakų, jų šimtai, tūkstančiai. Salų pakrantėse daugybė malkų, metai iš metų vanduo vis atneša iš tų vietų, kur auga miškai. Kartais praplaukia briedžių kaimenė.

Jų ragai kyšo virš vandens kaip bokštai. Tuščioje, nykioje tundroje dar styro kur ne kur nesuspėję ištirpti ledų kalnai, nors jau liepos mėnuo. Galima mėnesį plaukti šitais vandenimis ir nesutikti nė gyvos dvasios. Staiga katerio motoras nustoja dirbęs, ir srovė ima nešti baržą ir žvejų valteles. Paskui pradedam suktis ratu. Vienoj plačioj protakoj, kur nei krantų nematyti, inkaras sustabdo mūsų valsą. Katerio pataisyti negalima. Žvejai lietuviai atsikabina nuo mūsų ir rizikuodami paklysti savom jėgom iriasi į Bobrovską, vedami vieno jakuto, kuris uostydamas orą orientuojasi, kur jūra šioj beribėj. Vienas laivelis plaukia atgal prieš srovę į Trofimovską pranešti apie nelaimę. Vienodai slenka laikas. Dabar poliarinė diena, kai visą parą šviesu, ir mes nesiorientuojam, kiek dienų praslinko. Vieni sako sekmadienis, kiti – ketvirtadienis.

Jau seniai siaučia štormas, daužo, supa, suka baržą, bangos ritasi per plokščią jos denį be bortų ir maudo mus sūriu ir juodu Laptevų jūros vandeniu. Šalta neapsakomai. Drebam kaip šunes, vėjas, rodos, nuplėš mus nuo baržos, nudraskys drabužius. Retkarčiais lyja lietus. Neturim jokios užvėjos, jokios uždangos – po atviru dangum. Jaučiasi jūros artumas.

Duona jau baigėsi. Alkis kankina mus. Kada atplauks kitas kateris – „Tichij“. O juk ir jis vos vos pūškuoja, amžinai genda. Ne veltui vienas jakutas sakė direktoriui Mavrinui: „Tvoj kater tol'ko pokojnikov srat' vozit'“.* Žuvies apdirbi-

* Tavo kateris tik numirėliams šikt vežiot. *(Rus.)*

mo įmonė su penkiolika 200–300 km atstumu pajūryje išmėtytų ruožų, turi tik du aplūžusius katerius. O gal luotas paklydo ir žinia apie mus nepasiekė Trofimovsko? Kespaiko savo atsakomybe išduoda žmogui po kilogramą miltų ir konservų dėžutę. Konservus tuoj suvalgom. Su miltais prasčiau – valgom žalią tešlą, nes nėra kur išsikepti. Rodos, štormas niekad nesibaigs, kateris niekad neatplauks, ir mes čia išstipsim, sustirę ant atviros baržos juoduose Šiaurės jūros vandenyse. Frania važiuoja su mumis pas ligonį į Bobrovską. Ji kenčia sukandus dantis ir nesiskundžia. Šalia mūsų guli jakutė. Ji važiavo kaip stovi, tik su šimtasiūle. Dabar ji juodai žalia nuo šalčio. Užmetu ant jos savo raudoną žieminį paltuką. Ji kažką sako man, turbūt dėkoja. O dabar įkišo mamai į ranką didelį gabalą cukraus. Kieno valia, kokios aplinkybės suvarė mus iš skirtingų kontinentų, suartino mūsų likimus, privertė susitikti vidury jūros? Gračiovas išsiyrė ieškoti žemės. Išplaukiau ir aš su juo. Už trijų ar penkių kilometrų išlipom saloje. Už poros šimtų metrų nuo kranto pamatėm medinį paminklą, du kryžius. Galima perskaityti: 1905 ar 1895 m., Barantolis. Tai čia, pasirodo, rado kapą švedų keliautojas, Šiaurės tyrinėtojas Barantolis. Vienas karstas buvo sukapotas – matyt, kokio likimo čia atidanginto žmogaus. Matėsi laužo liekanos. Griaučiai voliojosi kiek atokiau.

Malkų aplinkui nebuvo. Radom keliolika laukinių žąsų kiaušinių ir parsiyrėm atgal. Sunku ir įsivaizduoti, kad Lietuvoj žmonės vaikšto be paltų, kad šviečia ir šildo saulė, kad kažkur yra vasara, šiluma, nekaukia Ledinuotojo van-

denyno bangos, nestingdo kraujo gyslose, kad kažkur yra gyvenimas.

Rodos, jau mėnesiai praėjo. Pagaliau horizonte pasirodė dūmai. Tai „Tichij". Jis artėja. Matyti Ernesto Vanago figūra. Jis moja ranka.

Jau mėnuo, kai gyvenam Bobrovske. Čia yra vienas nedidelis namukas iš rąstų – tai krautuvė. Jame gyvena Miša Butakovas, pardavėjas. Dabar pas jį gyvena ir Kespaiko. Stovi mažutė jurtukė – tai kontora. Už poros šimtų metrų – dar dvi jurtos. Ten gyvena darbininkai. Vienoj – suomiai, kitoj – mes, lietuviai. Tai ir visi Bobrovsko pastatai. Dirbam dviem pamainom po 12 valandų. Mūsų jurtukė nors maža, bet telpam visi: Regina, Liuda (ta gražėja kiekvieną dieną, iš jos akių matyti, jog ji jaučia savo vertę, supranta savo žavumą), Dovydaitienė su dukryte, Balčiuvienė su dviem mergytėm, kubilius Rimas Rimkevičiukas ir Steponavičienė. Jurta kvadratinė. Sienos iš stačių, truputį įleistų į žemę perskeltų rąstų. Jos apdėtos velėnomis. Pro plyšius ant galvų byra smėlis. Bet tai nėra jau taip nemalonu. Lietų lubos mažumėlę sulaiko, tik smarkų praleidžia. Bet turim stalą. Tai teikia mums daug džiaugsmo, nes stalo niekur neturėjom. Maišant blynus ar kepant žuvį, yra kur pasidėti indus. Be to, ir valgyti galime prie stalo. Jurtoj yra du langiukai. Mes labai patenkinti. Bet svarbiausia, kad esam sotūs!!! Rūsyje apie 300 tonų šaldytų žuvų, sugautų šią žiemą. Kokie gi vėplos iškalė rūsį baloj! Dabar jį užpylė vanduo, ir žuvis tenka daužyti su kapliu ir gabalais mesti į viršų, kad ati-

tirptų. Jas darinėti šlykštu. Smirda, kai kurios pageltusios ir labai šaltos, kitos visai supuvusios, net pirštai lenda į jų mėsą, kaulai styro, bet direktorius liepia sūdyti. Sūdom, o kas mums. Niekas nesirūpina, kas ją galės valgyti. Patekusios į pakenčiamų žuvų statinę, jos pagreitina ir tų puvimą. Pro pusiau gatavą – susūdytą produkciją neįmanoma praeiti neužsiėmus nosies. Bet greit priprantam. Kai įsisūdo, prieš konservavimą reikia išplauti sūryme ir išrūšiavus dėti jau gatavai į statines. Pripresuojam atsakančiai, ir kubiliai uždaro statines.

Daugumas jų leidžia vandenį, net naujos, tik iš tresto dirbtuvių atvežtos, ir tos kaip rėčiai. Visur baisus aplaidumas. Juk ten meistrai prižiūrėjo gamybą, paskui komisija tikrino, kai jas atvežė į Trofimovską, mūsų vyresnybė priėmė, paskui Bobrovske, o statinės – paskutinis šlamštas.

– Vidiš li, – sako man gudragalvis jakutas, Rimkevičiaus padėjėjas, – každyj bjot na količestvo, a kačestvo... kačestvo – vešč vtorostepenaja...* – gudriai mirksi akytėmis ir juokiasi.

Tie jakutai – gudrūs žmonės, ir man keista, kad kiti juos vadina laukiniais.

Pirmą kartą pasūdytos žuvys jau būna su kvapu, o būdamos kiaurose statinėse, kurios neužlaiko sūrymo, jos visiškai supūva. Rūsyje dar šimtai tonų, ir jas reikia apdoroti, be to, yra šviežių – tos negali stovėti, tad taip sistemingai ir pūdoma visų metų produkcija. Čia pat visa vyresnybė, bet

* Matai, kiekvienas stengiasi kuo daugiau padaryti, o kokybė... kokybė – antraeilis dalykas. *(Rus.)*

niekas ypatingai nesijaudina. Daugiausia rūpinasi Grunia – ji sūdymo meistrė, tik žiemą laikinai buvo pardavėja. Ta gera. Kai mes nešamės namo riebias žarnas ir vėgėlių kepenis, iš kurių prisilydom taukų, ji dedasi nematanti, nors privalo surinkti atitinkamą procentą žuvies taukų. Kartą Mavrinas atėjęs pasižiūrėjo į apytuštę taukų statinaitę, paklausė, kur taukai? Grunia sumišo – ji taip nemoka meluoti – ir prastenėjo raudonuodama:

– Žuvis kažkokia neriebi...

– Žuvis žieminė riebi, jūs klystate, – pro dantis, kuriuose rūko juodas kandiklis, iškošė Mavrinas.

O taukų iš tiesų būdavo, galėjom gerte gerti. Kartą išgėriau pusę litro – ir pilvas ištvėrė. Kiekvieną dieną kelnėse arba rankovėse parsinešdavom po žuvį. Bijodavo vogti tik Siručių Marytė. Už tai motina jai nuolat priekaištaudavo. Balčiuvienė ir aš nešdavomės po didelę sterlę dukart per dieną – pietums ir po darbo. Ji, eidama į pakrantę neva gamtiniais reikalais, po kraujuota ir žarnuota prijuoste pasikišdavo žuvį, o pakalnėje įleisdavo į kelnių kišką. Aš paskutiniu momentu į vatinio rankovę įsikišdavau taip, kad sterlės arba omulio žiotys remtųsi į delną. Po to pergalingai žingsniuodavom savo jurtų link. Eina suomiai, eina lietuviai, eina rusės, ir visos išneša po 2–3 žuvis. Dažnai tenka praeiti pro visus viršininkus, jie labai įtariamai apžiūri mūsų figūras, bet mes taip skurdžiai ir nedailiai apsirengusios, vatiniai kostiumai kaip maišai kabo ant mūsų, tad nieko negali įžiūrėti.

Šaldytą žuvį geriau nešti – jos žvynai sušalę, o šviežios – glitūs. Kai ištrauki iš rankovės, ranka kaip apskrepliuota.

Balčiuvienė dejuoja, kad kol pasiekia jurtą, kiekvieną kartą kai ką nušąla. Tai būna juoko! Kartais net springstam riebiais kąsniais, prisimindamos visas detales. Iš karto atrodė, kad mes niekad nepasisotinsim. Dideliausią, taukuose plaukiančią žuvį sunaikinam kiekviena iš karto. Kepyklos čia nėra. Davinys – miltais. Tad mūsų blynai verdami taukuose – išeina spurgos. Tai mūsų medaus mėnuo. Per jį kiekvienas pasikeitė. Mano tuberkuliozė kažkur dingo; norėdami paerzinti, kartais vadindavo mane džiovininke. Raumenys pasidarė kieti, su kiekviena diena jaučiau, kad jėgos atsiranda. Mamytė suapvalėjo, palinksmėjo. Dovydaitienė, amžinai sulinkusi, iš karto tiesėsi, žandai paraudo, akys užsidegė. Buvom lyg hermofroditai, o dabar moterys tapo moterimis, vyrai – vyrais, o ne iškamšom.

Kespaiko po darbo dažnai ateidavo į mūsų jurtą. Jis, būdamas estas, mėgo lietuvius. Iš karto mes saugodavomės jo ir iš toli pamatę ateinant slėpdavom čirškančias keptuves su žuvim po gultais. Kartą jis kaip tik tokiu momentu perlipo per slenkstį į jurtą. Paklausė, kaip gyvenam. Gerai, sakom.

– Nelabai turbūt. Reikia maitintis geriau, jūs nusilpę. Jūsų rankos sutrūkinėjusios, riebalais reikia tepti.

Dovydaitienė traukia keptuvę iš po gultų ir deda ant krosnelės, joje tirpina riebalus.

– Aš turiu riebalų.

– Reikia ir žuvies, – sako Kespaiko.

– Neturim už ką pirkt.

– Žuvies pilnas rūsys, naudokitės.

Keptuvės pamažu vėl sulipa ant statinės ir linksmai čiršką, skleisdamos gardų kepamų sterlių kvapą.

Kespaiko šypsosi. Tai vienintelis žmogus, kuris po mūsų skudurais pamatė žmones, kuris nesielgia su mumis kaip su gyvuliais ar vergais. Jis puikiai supranta viską ir žiūri į mus liūdnai linguodamas galvą:

– Vo što vas prevratili*...

Jis nekenčia mūsų idiotų viršininkų, nes geriau už mus matė visą sistemingą naikinimą pereitą žiemą ir kankinosi, negalėdamas sustabdyti tos žmonių malimo mašinėlės.

– Etot Sventickij, bog Trofimovska, on izdevajetsa nad vami, on choluj ot prirody, a takije liudi, kogda imejut vlast' – tirany. Potomu, što im zavidno, što žyli vy kogda-to inače**.

Kespaiko kiekvieną kartą prašo padainuoti lietuviškai. Ypatingai jam patinka „Graži tu, mano brangi tėvyne". Tada jo galva nulinksta, kad mes nematytume ašarų, sėdi ilgai ilgai, o mes dainuojam liūdnas, gražias tolimos tėvynės dainas. Ne viena ašara suvilgo skruostus ir mums.

– Man taip jos primena Estiją, – sako jis, žiūrėdamas pro langelį į nesibaigiančius tundros plotus. – Jau dvidešimt metų. Kada aš ją vėl pamatysiu?

Jis tyliai išeina susilenkdamas pro žemas mūsų duris. Tolsta pamažu, bet ne namo, o brenda į tundros gilumą tarsi išvarytas.

* Kuo jus pavertė... *(Rus.)*

** Šitas Sventickis, Trofimovsko dievas, jis tyčiojasi iš jūsų, jis palaižūnas iš prigimties, o tokie žmonės, kai turi valdžią, – tironai. Todėl, kad jiems pavydu, jog jūs anksčiau kitaip gyvenote. *(Rus.)*

Sūdo žuvis ir Vincė. Ji nežuvo, kaip mes manėm, nors sunki ta kelionė buvo.

Taip pavargo, jog pusiaukelėj jau vilkosi keturiomis, sako, kojų visai nebejautė iš nuovargio. Nusilpusi buvo. Krito ir daugiau nebesikėlė. Šėlo šlapia pūga, nors šaltis jau nedidelis – buvo gegužės 16 d. Paliko ją. Bobrovskas už 50 kilometrų. Dvylika valandų ji gulėjo ant ledo pūgos užnešama. Sakosi sapnavusi baraką, kad mes jai siūlėm arbatos. Keista, visi šąlantys mato haliucinacijas – kad geria karštą kavą. O jų grupė atėjo į Bobrovską, Samodurovas, kuris ėjo pas ligonį, pats būdamas mirtinai išvargęs, pareikalavo nartų ir su šunimis išvažiavo paimti Vincės. Porą valandų ieškojo paliktoje vietoje, bet jos nesimatė. Manė, kad atsikėlė ir pasiklydo tundroj. Bet rado ją užneštą sniegu. Daktaras įpylė jai į burną spirito ir čiupo už kojų, būdamas tikras, kad reiks amputuoti. Bet ji absoliučiai nieko nebuvo nušalusi. Parvežė į Bobrovską šunimis. To įvykio laimingas finalas visus mus nustebino – kaip koks anekdotas buvo pasakojamas visai įmonei. „Karšta boba", – stebėjosi rusai. Bobrovske Vincė atsivalgė, pasitaisė ir ištekėjo, tiksliau – susinešė, kaip čia sakoma, su kazoku Gorbunovu. Jis senas, negražus, tinginys, reik pasakyti – ir protu nepasižymi, bet Vincei jis patinka. Visiems norėjosi šiuo atveju ką nors pasakyti. Žukienė pareiškė, kad Vincė parsidavė už duonos plutą, kiti, kad, girdi, iš pasileidusios mergos nėra ko ir laukti (turėjo omenyje jos „nelegalią" santuoką su Daunoru), treti, matydami ją, dirbančią kartu su mumis druskos praėstais drabužiais ir žaizdotom rankom,

stebėjosi ir klausė atvirai: „Vince, kam tu tekėjai, kad dirbtum dieną ir naktį?“ Kiti tylėjo, gerbdami žmogų, kuris elgiasi kaip tinkamas.

Labiausiai mane siutindavo, kad Digrevičienė, kuri žvejojo kartu su jakutu Afonia ir gyveno dviese už 20 kilometrų nuo Bobrovsko jurtelėj, tik jau ne rožančių kalbėjo, ir ta skaitė moralą Vincei. Kai Zigmas Steponavičius ją erzindavo, tik trukteldavo pečiais ir įžūliai šypsodamasi sakydavo stovėdama savo mėgstama poza – rankos kelnių kišenėse, kepurė ant šono: „Tu, Zigmai, už kojų nelaikei, įrodyk, kad aš su juo gyvenu?“

Po tokių argumentų visi nutildavo, nors aišku buvo kaip dieną. Afonia išmoko lietuviškai, o Digrė – jakutiškai. O Vincė? Vincė tylėdavo, ji atsikirsti negalėjo, jos bėda buvo ta, kad ji atvirai, o ne paslapčiom gyveno. Kartą jai nusibodo tylėti ir po vienos patyčios, paleistos jos adresu, trenkė žuvį, kurią plovė, į statinę su sūrymu ir drebančiu balsu pasakė: „Ko jūs norit iš manęs, jūs – kurvos, nes jūs paslapčiom tai darot, o aš atvirai, nes aš jį myliu. Aš jį myliu, jis geras. Galų gale tai yra mano geras, kam noriu, tam ir duodu. Ir jūsų nesiklausiu“.

Po to visi nuščiuvo. Ji jauna, ji žmogus, ji turi teisę mylėti ką nori. Tai ne Saulevičienė ir ne kitos, kurios tikrai parsidavė už miltus, nes bijojo bado, bijojo vargo. Vincė tada, prisimenu, rėžė, kai mes sakėm, kad ir ji ištekės: „Aš už kilą miltų neparsiduodu“. Ji sunkiai badavo, krauju viduriavo, keliaklupsčia ėjo į Bobrovską, o kai pasitaisė, fiziologiškai vėl tapo moterim, ko čia stebėtis, kad pamilo? Jeigu ji jį

myli, jis jai ir gražus, ir mielas. Ir iš viso per daug mes kišamės į kitų asmeninius reikalus, jokios teisės neturėdami.

Bobrovske vasarą žuvies beveik nebūna. Žvejoti dideliu tinklu – be reikalo eikvoti jėgas. Tinka tik 25 metrų tinklai. Juos kasdien reikia tikrinti, pakliūva vienos sterlės, nors, tiesa, nedaug ir jų. Atėjo kateris iš Trofimovsko, atvažiavo viršininkai, tarp jų ir lietuvių kolchozo pirmininkas Stankevičius. Tumate eina žuvis. Vienu kartu ištraukia 2–2,5 tonos. Lietuvių kolchozninkų brigados užsidirbo jau tonas miltų ir centnerius cukraus. Beveik visi žvejai permetami į Tumatą, kol ten dar eina žuvis. Lieka tik penkios valtys po du žvejus. Kasdien jie pristato apie 60 kg žuvies. Mes jau sotūs, mums norisi šviežios žuvies. Tad vagiam šviežią. Vieni ima, kol ji dar ant neštuvų ir slepia čia pat tarp statinių, kiti nuo stalų, kai jau žarnas išvalė, treti, kai jau ji ir nuplauta. Ketvirti pasiima, kai ji pas sūdytojus atkeliauja, o penkti – jau pasūdytą išsitraukia iš statinės ir su druska velka namo. Steponavičienė tai nesismulkina. Naktį paima maišą ir išeina į medžioklę. Grįžta su puspilniu maišu. Zigmas, jos sūnus, sugavęs priduoda, gauna pinigus ir talonus produktams, o naktį motina viską atgal parvelka, druską išplauna ir rūko savo rūkyklėlėj. Ji parsineša viską, ką gali, viską, kas negerai padėta: ir senas keptuves, ir suplyšusius maišus, ir virves, ir vinis – žodžiu, viską. Pamatėm, kad iš virvių ji daro vyžas. Tada ir mes pradėjom jas vogti. Sandėliukas be spynos – tad ir velkam virves, mezgam vyžas. Vis apavas. Greit vyresnybė pamatė, kad sandėliuke virvių – nė kvapo, o visi lietuviai kaip baudžiavos laikais

vyžom klampoja purvą. Keikiasi, bet už rankos nepagavo, tai tyli. Kartą atvežė Justovas su Černeckaite gražių sterlių – visų akys sužibo. Po darbo visi nešėsi po sterlę, aš įsigrūdau už anties, ranką įsikišus į vatinio kišenę prilaikau žiotis. Einant susitikau Smelcovą. Net karštis perėjo per širdį, ji retai ir dusliai ėmė mušti.

– Sveika, Dalia.

– Sveiki, Konstantinai Pavlovičiau.

Staiga žemė iš po kojų pradėjo slysti: pro atsisegusį vatinuką ties kaklu tarsi vėduoklė mataškavosi didelė, mėsinga eršketo uodega. Bet per stebuklą Smelcovas nepastebėjo, nes tuo momentu jį pašaukė Sonia – sąskaitininkė. Kulkos greitumu dūmiau jurtų link. Už pirmos jurtos išsitraukiau laimikį ir mečiau už žabarų. Storas riebus erškėtas buvo apie metrą ilgumo, pusė jo vilkosi žeme. Jis buvo gyvas, nors viduriai seniai išpjauti. Jo ir gabalai šokinėja, o širdis išimta apie 5 minutes viena pulsuoja. Pavijau Dovydaitienę ir kritom ant žemės iš juoko. Vaizdas baisiai žavintis. Ji įsikišo į kelnes gyvą erškėtą, tas pradėjo judėti, o ji rangėsi kaip žaltys, griebdamasi tai už priekio, tai už užpakalio. Galop pasiekėm namus. Jadzytė ėjo tarsi pilnom kelnėm. Tą dieną pas mus buvo balius. Erškėtai čirškėjo tirpdami į taukus. Manasis svėrė 8 kg. Bekepdamos nupylėm 2,5 litro taukų. Virėm spurgas. Gėrėm kavą su kondensuotu pienu ir šokoladu. Visa tai mums pagal įsakymą išduodavo Butakovas.

Anot Sirutienės, gyvenimas kitoks pavalgius. Kai jurtoj šalta, siaučia audra, ant galvos lyja lietus, šlapi šakaliai ne-

dega, ji tvirtina, kad mes niekad negrįšim, kad mirtis – vienintelė mūsų ateitis. Reikia tik, kad pleškėtų ugnis, raudonuotų nuo karščio statinė, keptuvėse čirškėtų žuvis, pilvas būtų pilnas, jos žvilgsnis, mestas ateitin, būdavo kur kas optimistiškesnis: o gal ir grįšim, gal išgyvensim. Taip būdavo nuolat. Slinko poliarinė diena su dieną naktį šviečiančia saule, maišančia mums dienas ir savaites.

Paskui ramų mūsų gyvenimą tarsi šūvis sudrumstė. Kespaiko buvo išvažiavęs į Trofimovską. Vieną naktį jis grįžo su Vera Chorinova. Kitą rytą, pašaukęs Rimkevičių, liepė padaryti dvi statines, kad nepraleistų nė lašo vandens. Jis jau seniai ruošėsi ekspedicijon, tikėdamasis aptikti žuvingų vietų už 30 kilometrų nuo Bobrovsko. Pakeliui ruošėsi ir pamedžioti. Visą dieną krautuvėj buvo girdėti smūgiai – trupino šviną šoviniams. Aš pajutau kažką. Nujautimas man aiškiai sakė, kad Kespaiko ruošiasi grandioziniam pabėgimui. Po pietų pertraukos Liuda jau nėjo į darbą. Ji rinkosi daiktus ir rengėsi išeiti iš mūsų. Dovydaitienė, Balčiuvienė ir aš ilsėjomės, nes naktį dirbom. Mes puolėm klausti, kur ji einanti.

– Aš išteku už Erhardo Modestovičiaus Kespaiko.

– Liuda, juk jis turi žmoną.

– Tas nieko nereiškia. Ji ten, o aš čia.

Susidėjo daiktus ir valandėlę lyg sustojo, nesiryždama išsinešti daiktų ir išeiti. Ji žiūrėjo į Reginą Stalauskaitę, bet ta šypsojosi viską žinančio žmogaus šypsena. Tada mano motina švelniai, lėtai, įtikinamai kreipėsi į Liudą:

– Liuda, tu gerai pagalvok prieš darydama ką nors labai svarbaus. Žinok, motinos tu neturi, brolio irgi, tu turi galvoti apie savo likimą, o aš manau, dovanok, kad reiškiu savo nuomonę apie tavo asmeninius reikalus, aš manau, kad tu klysti. Jis su žmona gyveno aštuoniolika metų ir jie juk neišsiskyrė. Jis grįš pas ją, o tu būsi pajuokta. Liuda, pagalvok, vardan savo motinos pagalvok prieš žengdama tokį žingsnį.

O po valandėlės pridūrė:

– Nedaryk, Liuda, nedaryk šito.

Liudos akys degė kažkokia nauja ugnim, krūtinė kilnojosi, – tokia graži buvo šiuo momentu, grakšti, laibutė. Ji tylom pasiėmė daiktus ir išėjo iš jurtos. Kai mūsų naktinė pamaina pradėjo dirbti, krautuvėj buvo pats vestuvių įkarštis. Retkarčiais pasirodydavo balta kaip drobė Liuda. Ji vemdavo taip smarkiai, jog sunku buvo žiūrėti. Grįžus, matyt, vėl gerdavo, nes ją tąsydavo iš naujo. Kai kurie pavydėjo, manydami ją būsiant laimingą.

Apie pirmą valandą nakties visi vyrai buvo girti. Tik lietuvių Kespaiko nekvietė.

Prieš pat pietų pertrauką, apie antrą nakties, Kespaiko atėjo į pakrantę, kur mes dorojom nežmoniškai dvokiančias supuvusias žuvis, stovėdamos iki kulkšnių purve, sumišusiame su krauju, druska ir žvynais. O ką jau kalbėti apie rankas, kurios buvo kiaurai persisūdžiusios; jas skaudėjo ir gėlė.

Mes su Siručių Maryte atsiraičiusios iki alkūnių vatinio rankoves rankom graibom iš didelio kubilo žarnas, atmatas ir dedam į kibirus, kad paskui nuneštume į pakrantę. Tai labai šlykštu – žarnos tįsta, mus pykina kiekvieną kartą, kai

tik panardinam rankas į kubilą. Mes žiaukčiojam ir vemiam. Bet vis dėlto tai geriau, negu kišti žaizdotas, druskos praėstas rankas į sūrymą. Tai kančia. Aš sutikčiau kasdien gauti po 50 rykščių, nei dvyliką valandų mirkyti žaizdas sūryme.

Kespaiko ilgai žiūrėjo į mus.

– Man gaila jūsų jaunystės.

Paskui, lyg ką prisiminęs, pasakė:

– Šiandien mano gimimo diena – trisdešimt aštuoneri. Likimas!!! Ar tuoj jūs pietausit?

– Tuoj!

Ir nuėjo. Žarnogaliai man iškrito iš rankų. Aš viską supratau. Vakar buvau krautuvėj pirkti miltų. Priklausė keturi kilogramai.

– Miltų yra? – klausiu.

– Kiek nori?

– Kiek priklauso...

– Gali imti kiek nori, – sako ir atsveria dešimt kilogramų.

– Gal nori šokolado?

Paėmiau. Kespaiko, stovėjęs čia pat, pasiūlė:

– Dalia, imk ryžių.

– Bet mano kortelės išpirktos.

– Nieko, imk maišą.

– Bet aš ir nepaneščiau.

– Imk, aš tau parnešiu.

Laimė, aš nepasidaviau gobšumo jausmui ir atsisakiau. Jie man pridėjo konservuoto šokolado, pieno miltelių. Išėjau su sunkiu jausmu, kad darosi kažkas negera. O Regina parsinešė krūvą talonų, naują vatinį kostiumą.

Kai jis paklausė, kada eisim pietauti, viskas man tapo aišku. Visiems išėjus, aš pasislėpiau tarp statinių ir įsmeigiau akis į krautuvės duris. Neapsirikau. Išėjo Kespaiko ir Michailas. Per pečius – šautuvai. Ir eina į mano pusę. Nušaus, kai pamatys. Staiga girdžiu – kažkas sušlamėjo už manęs. Iki šiol maniau viena esanti. Bet už manęs tupėjo Nina. Mūsų žvilgsniai susitiko. Supratom viena kitą. Turim matyti ir nematyti (tvardytis).

<...>

Jie priėjo prie palapinės, kur buvo produktų sandėlis. Kespaiko išsitraukė kinžalą. Valandėlę laikė iškeltą ranką lyg nesiryždamas. Dar minutė – ir palapinė perpjauta, sandėlis atviras.

– Kelio atgal nėra, – vėjas atnešė skausmingą Kespaiko balsą.

Vienas po kito balti maišai su miltais ir kruopom skriste skrido į valtį. Vincė pietavo savo mažutėj palapinėj dviem žmonėm. Mačiau, kaip ji iškišo galvą ir pradėjo skaičiuoti maišus. 12 maišų miltų, 10 – kruopų, 6 – cukraus, 3 statinės sviesto, dvi dėžės spirito. Tabakas, degtukai, kirviai, pjūklai, vinys, drabužiai, patalynė, šautuvai, šoviniai.

Pietų pertrauka baigėsi. Išėjau iš savo landynės. Kespaiko nusišypsojo:

– Padėti?

– Pati sugebėsiu.

– Gali važiuoti su mumis.

– Nenoriu.

– Tavo draugė Liuda greičiau už tave grįš į Lietuvą.

<...>

Pradėjo po pietų rinktis žmonės. Kespaiko atstatė šautuvą:

– Dar žingsnis – ir...

<...>

Bijojau, nes buvau girdėjusi pasikalbėjimą.

– Kas važiuos?

– Ką mes pasiimsim.

Vadinasi, Kespaiko patars, ką siųsti naktį į jūrą...

<...>

Tyliai suposi trys prikrautos valtys. Iš krautuvės išėjo visi keturi naujais vatiniais kostiumais, auliniais batais. Šalikams ir autams jie plėšė vilnones sukneles. Visi buvo įkaušę. Michailas nusilenkė žmonėms:

– Milosti prošu, magazin otkryt, berite, što komu zablagorasuditsa*.

Dar akimirka – ir valtys su pakeltom burėm atsistūmė nuo kranto.

– Dalia, melskis už mane! – suriko Liuda iš valties.

Pro atdarą langą sklido patefono garsai: jos mėgstamas valsas „Myliu aš jūrą" lydėjo Liudą į klaikią povestuvinę kelionę. Buvo trečia valanda nakties. Švietė saulė. Jų sunkus karavanas valandėlę sukosi farvaterio viduryje, vėliau vėjas pradėjo pūsti smarkiau, pakilo bangos, burės išsipūtė, ir drąsuolių būrelis, pasiryžusių pabėgti į Ameriką, pamažu nyko beribiuose vandens plotuose.

* Maloniai prašau, krautuvė atidaryta, imkit, kas ką norit. *(Rus.)*

Į Trofimovską tuojau buvo išsiųsta valtis. Pasisiūlė Zigmas Steponavičius su Lazausku, nes daugiau niekas nežinojo kelio. Kaip negražu, kad pranešt pasiruošę lietuviai, kuriuos Kespaiko taip mėgo. Nepasitikėdami mūsiškiais, manydami, kad jie gali sustoti kur nors, skubinti jų išplaukė Saška Ivanovas. Jis Gruniai atvirai kalbėjo: „Lietuviai viską žinojo". O pats irgi turėjo šautuvą, galėjo nušauti. O Michailas būtų nebėgęs, bet bijojo dėl savo kailio.

Valtis išplaukė, krautuvės duris ir langą užkalė, produktų palapinę užsiuvo. Prasidėjo nerimas, laukiant atlekiant enkavėdistų, viršininkų ir visokių velnių. Bijojo visi, nes, šiaip ar taip, padėjo Kespaiko. Pasirodo, Sonia sąskaitininkė irgi žinojo, nes Kespaiko jai pasakė, nenorėdamas, kad ji turėtų nemalonumų. Jis mat buvo paėmęs pinigų be parašo. Prieš pabėgdamas pasirašė visur, kur reikia. Žinojo ir Ivanovas, ir Nina, kuri už statinių tupėjo su manim, ir kiti. Tik viena Grunia nežinojo, vargšelė. Pasirodo, Michailas kvietė ją važiuoti, o ji manė, kad į ekspediciją, ir atsakė jam:

– Negaliu, Miša, dar žuvų nesusūdžiau.

– Kokių žuvų, kur tos žuvys? Mėšlo, sakyk, nesusūdžiau, – užbaigė pasikalbėjimą Butanovas.

Jis su Grunia smarkiai flirtavo ir, matyt, norėjo paimti ją, o ne Verą Chorinovą – metisę, jakuto ir rusės dukterį. Ji, kaip ir visi metisai, buvo graži, bet džiovininkė. Jai nuolat iš gerklės pilte pildavosi kraujas – matyt, trumpos jos dienos. Ir iš viso, kam jiems tos mergaitės, jeigu ruošiasi tokiam žygiui kaip pabėgimas per jūrą į Ameriką.

Liuda buvo įtikinta, kad ji pateks į Ameriką. Naktį girdė-

jau šnabždant Reginą: „Liuda, kai nuvažiuosi į Marijampolę, pasakyk, kad aš čia, ten mus visi pažįsta".

– Pasakysiu, pasakysiu, – tikino prislopintas Liudos balsas.

Regina įsisiuvo tą krūvą talonų, už kuriuos gaus galybę produktų, į drabužius ir drebėdama laukė katerio. Aš irgi drebėjau, mintimis stumdama tą dieną tolyn. Bet baimė nesukliudė man su Rimantu išnešti iš palapinės krūvą amerikoniškų konservų ir sausos dešros galą.

– Kateris atplaukė. Jankovskis su milicija... – per miegus išgirdau balsą.

Tą pačią sekundę miego kaip nebūta, širdis muša, visi pašokę iš patalo. Per dvi minutes atsidūriau pakrantėj. Iš katerio lipo viršininkai. Ko čia tik nebuvo! Ir žuvies įmonės, ir kooperatyvo, ir partijos viršininkai, milicija. Ant katerio denio suremta krūva šautuvų. Motoristas prunkščia į delną ir pasakoja, kaip visą kelią jie dairėsi su binokliu ir užtaisytais šautuvais, manydami, jog Kespaiko laukia šito randez-vous.

Paaiškėjo pabėgimo priežastis. Kai Kespaiko paskutinį kartą buvo Trofimovske, jį buvo suėmę, nes kooperatyvo buhalterija nustatė sandėlyje 30 000 rb trūkumą. Daiktai buvo surašyti ir konfiskuoti. Pagal parašą jis buvo paleistas. Grįžtant į Bobrovską, jo galvoj, matyt, pribrendo pabėgimo planas. Jis nenorėjo sėsti į kalėjimą, tad prikalbėjo Michailą, merginas ir išdūmė. Kai atplėšė krautuvę, pasirodė baisus vaizdas, kasa tuščia. Dabar joje trūko 50 000 rb, išplėšta produktų už 150 000 rb. Aplink mėtėsi tušti spirito buteliai, kai kurie tyčia sudaužyti. Ant tuščių lentynų iškil-

mingai stovėjo vienas vienintelis pilnas puslitrinis spirito butelis, liūdnai stebėdamas skurdų aplinkinį vaizdą.

Komisija pasiskubino likviduoti ir jį – viskas Kespaiko sąskaiton. Kalbama, kad rado jo laišką, kuriame paaiškinta pabėgimo priežastis, taip pat laišką Verai Pavlovnai. Bet visi popieriai pakliuvo į Jankovskio rankas, ir niekas daugiau jų nematė. Zigmas pasakojo, kad kai jis Verai Pavlovnai pranešė apie vyro pabėgimą, ji apalpo. O kai atsigavo, pirmi žodžiai buvo: „Vargšas Erhardas". Nors jis išdūmė su kita, ta lietuvaite.

Vera pasakojo, kad kai jis paskutinį kartą plaukė į Bobrovską, ant kranto jie ilgai atsisveikinėjo. Modestovičius ją bučiavo, lyg amžinai atsiskirdamas. Įlipo į valtį, paskui vėl išlipo, pabučiavo jai ranką ir sako: „Vera Pavlovna, aštuoniolika metų mes kartu gyvenom... Dovanok man... Dovanok man..."

Ji stovėjo nesuprasdama, tik negeras nujautimas klaidžiojo pasąmonėj. Paskui jis greit nuplaukė.

Ją tuoj atleido iš darbo. Visi tie, kurie dar vakar meiliai šypsojosi, pataikavo, laižėsi, atšalo ir tarsi nepastebėdavo jos arba pasidarė aršiais priešais. Net tie, kuriuos jie duona iš bado mirties ištraukė, ir tiems ji daugiau nebeegzistavo.

Atvažiavusieji pirmiausia griebė penkiolikmetę Kespaiko sesers dukrą. Per penkių valandų tardymą ji tik kartojo: „Nežinau ir nežinojau, iš jo nieko nesu gavusi".

Vis dėlto, kad gavo 30 tūkstančių, kur juos paslėpė, ji viena ir težinojo.

Mano baimė buvo visai nepagrįsta – niekas nešaukė. Pamažu viskas įėjo į savo vėžes. Krautuvė pradėjo veikti. Viršininkai išvažiavo.

Vėl prasidėjo monotoniškos dienos, ir dar liūtys. Kasdien grįždavom namo išdirbę dvylika valandų po visa plaunančiu lietum. Mūsų rūbai tapo balti ir kieti kaip šarvai nuo druskos, prasmirdę žuvim. Vakare jurtoj smaugte smaugdavo džiovinamų supuvusia žuvim smirdančių vatinių kvapas. Jie tapo glitnūs nuo kraujo, druskos, žarnų.

Išeinamųjų kvapas jau lengviau pakeliamas. Dažnai, kai vakare džiovindavom prasmirdusius darbo rūbus, baltinius, autus, tąsydavo, žiaukčiodavom. Plaukiam ir jurtoj: smarkūs lietūs eina kiaurai, visą parą mirkstam vandenyje. Ir niekas neserga nei angina, nei gripu. Mano chroniškos anginos ir pėdsako nėra. Mūsų darbo baras – faktiškai be šeimininko. Grunia negali visą parą saugoti. Mes vagiam per akis.

Dvi statinės, kuriose sūdom šviežią žuvį, nuo pat vasaros pradžios niekaip negali prisipildyti. Pagal kvitus, registrą žvejai pristatė arti 5 tonų. Jei kurią dieną nėra šviežios žuvies, mes nešam vakarykščias pasūdytas iš statinės. Namuose pamirkom truputį ir valgom. Grunia stovi kasdien ir saugo, kol mes išeinam, ant statinių užrita baisiausius akmenis, bet mes nutaikom momentą ir nusiritam akmenis – žuvys kaip nyksta, taip nyksta. Kartais klaiku darosi pagalvojus, kokia siaubinga ta mūsų aistra. Vogimas tapo duona kasdienine. Netoliese stovėjo jurta. Viršininkai mūsų ir gražiuoju

prašė, ir grasino jos nejudinti. Bet per penkias paras jos nė žymės neliko – supleškėjo mūsų krosnelėje, iš didelės jurtos tik velėnų krūva liko.

Išnešėm visus peilius, kirvius, lopetas, pjūklus, druskos metams, taukų kiekviena turi atsargos irgi metams. Žibalo poliarinėms naktims prisipildėm konservų dėžes. Pirmoj jurtoj gyvena tokia Vorobjova ir Judina – dvi valkatėlės.

Tai padarai, kurių nei lyties, nei amžiaus nustatyti negalima. Fantastiškai apskurusios. Gorkio „basiakai" – lordai prieš jas. Vorobjovos kojas puošia milžiniški kareiviški batai be padų ir beveik be aulų. Autai per pusmetrį nutįsę, velkasi iš paskos per purvą. Vatinis kostiumas – ant gryno kūno. Vata krinta gabalais, pro skyles matyti suskretęs kūnas. Ant galvos ši 23 metų (kaip rodo dokumentai) panelė užsimaukšlinus gaubtą, kurio ausys nutįsusios iki kelių, o kai ji eina, jis skrieja užpakaly kaip sparnai – nei spalvos, nei medžiagos atpažinti negalima. Miega ant grynų lentų, mėnesių mėnesius nenusiauna nei drabužių nusivelka. Į darbą eina tada, kai yra nuotaika, kai išsimiega. Maždaug dešimtą valandą. Kai mūsų rankos nuo neštuvų su žuvim nusmolksta, ima skaudėti, horizonte pasirodo Vorobjovos povyza. Lėta eisena, rankos kišenėse. Ji artinasi prie sūdyklos, nekreipdama nė mažiausio dėmesio į mūsų juoką ir pašaipas.

– Lidija Vasiljevna, kak vyspalis', kak vaše samočiuvstvije?* – ironiškai, vardu ir tėvavardžiu kreipdamasis, paklausia kuris nors, o visi nutyla, laukdami spektaklio.

* Lidija Vasiljevna, kaip išsimiegojote, kokia jūsų savijauta? *(Rus.)*

Lida stovi rankų iš kišenių neištraukdama, lėtai pasuka galvą į klausiančiojo pusę, pati nė per centimetrą nesijudindama. Didingu, primerktų akių grafienės žvilgsniu ji tyrinėja klausiantįjį, lyg svarstydama, ar jis vertas atsakymo. Vis dėlto atsako, neištardama „ch“, taip pat lėtai, lyg didikė vertindama savo svarius žodžius:

– Ničevo, chorošo*.

Visi raitosi iš juoko. Vorobjova nesutrinka, nė vienas jos veido raumenėlis nevirpteli. Matydami, kad ji nesijuokia, visi griūna iš kojų. Vorobjova – nė krust, nė nemirkteli. Juokas virsta pašėlišku kvatojimu. Jeigu susijuoktų, mums nebūtų juokinga, bet jos ramybė plėšo mus iš juoko. Susivaldyt negalim. Kažin ar yra didesnis flegmatikas už Lidą. Ji nereaguoja į nieką. Kespaiko, norėdamas ją priverst dirbti, atėmė kortelę duonai. Ji vis tiek stropesnė nepasidarė, maitinosi žalia žuvimi, nes išsivirti tingėdavo. O kai paleisdavo vidurius, ištisas valandas tupėdavo atstačius užpakalį į Kespaiko langą.

Blokadą visada laimėdavo nesujaudinama Lidija Vasiljevna Vorobjova. Kespaiko atidavė korteles ir numojo į ją ranka. Blogiausia, kad toksai žmogus nieko nebijo. Tada vyresnybė jokių kozirių neturi. Žuvį ji imdavo atvirai, net jei ir direktorius čia pat stovėdavo. Ilgai žiūrėdavo į lovį tarsi į savo nuosavybę, rinkdamasi geriausią. Nužiūrėjus ramiai nešdavosi namo, užkišus pirštus už žiaunų.

– Vagi? – klausė kartą ją sutikęs Kespaiko, manydamas, kad jo tonas padarys reikiamą efektą.

* Nieko, gerai. *(Rus.)*

Ji sustojo, permetė jį savo papratimu akimis ir atsakius: „Skolinuosi“, – nudrožė vakarieniauti. Kalėjimo ji nebijo, už gyvenimą nekovoja, jos reikalavimus patenkins ir kalėjimas. Vyresnybė, matydama, kad ji beveik nepadoriai nuoga, iš valdžios lėšų skyrė jai šį tą nuogumui pridengti. Ji pati niekad nepirks, nes neturi už ką ir visai tuo net nesirūpina. Aš iš jos nesijuokiu, todėl ji retkarčiais su manim kalba. Bet apie ją žinau tik tiek, kad ji buvo kadaise gailestingoji seselė. Paskui užsiverbavo į Šiaurę. Kažkas, kartu važiavęs pirmu karavanu su ja, pasakojo, kad ji buvo gražiai apsirengusi, kad turėjo laikrodį, baltinių pamainą, kad ją lydėjo motina, kuri verkė, kai ji važiavo. Kelionėj viską už pusdykį išpardavė, iš jos daug kas tiesiog paėmė – skolinosi ir negrąžino. Bet vis tiek, kaip nusiristi iki tokio fantastiško apsileidimo, iki tokios pirmykščio žmogaus būklės?

Man dažnai būdavo skaudu, kai Kespaiko ją nuolat erzindavo, o ji, nepaisant visko, buvo ambicinga. Juk ir ji žmogus, ir ji turi motiną, kuri gal viską atiduotų, kad pamatytų ją. Kaip jai būtų skaudu matyti visų pajuokiamą savo dukterį. Kespaiko ji nekentė. Kai jis bėgo, ji tik šypsojosi flegmatiškai stebėdama, kaip tas kraunasi viską, savo tradicine poza – rankos kelnių kišenėse. Paskui tyloje nuaidėjo jos balsas:

– Modestovič, provalivai na...*

Ši necenzūrinė frazė buvo atsiskaitymas už visas patyčias. Man patiko Vorobjova, kad ji ambicinga, kad ji jaučiasi esanti

* Modestovičiau, nešdinkis po... *(Rus.)*

žmogus, jaučia savo žmogiškąją vertę. Galbūt ir ji instinktyviai pajuto tą ir manęs nevengė, o prisirišo. Dažnai duodavom jai miltų. Kartą mes pasilikome dviese. Buvo pietų pertrauka. Grunia priiminėjo žuvis. Visi neša, vagia, plėšia, kas ką gali. Aš sugriebiau taukų ir rengiuosi smukti namo. Bet reginio grandioziškumas mane pritrenkė. Lida išsitraukė peilį žuvims darinėti – jis irgi buvo nudžiautas – ir didingais judesiais išpjovė kone visą palapinės šoną.

– Man autai reikalingi, – paaiškino, ir didžiulis palapinės gabalas įlindo į kelnes.

Mes spaudėm namo tokiu greičiu, jog nesunkiai būtume ir 500 m bėgimo rekordą pasiekusios. O toks juokas ėmė, kad viskas iš rankų krito. Toli, oi toli dar mums iki socializmo. Po pietų – tikra tragedija. Subėgo Grunia, Nina, kuri faktiškai yra sargė, bet visas sargavimas – algos pasiėmimas, Sonia – sąskaitininkė ir darbininkai. Visi piktinosi, stebėjosi. Svarstė, kas galėjo tai padaryti. Tik viena Vorobjova stovėjo nesudrumsčiamai rami ir iš savo filosofinių aukštybių žiūrėjo į žmones, kurie jaudinosi dėl tokio menkniekio. Palapinė tikrai buvo sugadinta. Išpjauti du amerikoniški maišai, iš kurių ji buvo susiūta, o nuimti ir pataisyti kainavo dvidešimt kartų daugiau. Pasakiau tą Lidai. Ji pažiūrėjo į mane, tarsi įtartų mano smegenis nedirbant, ir pasakė:

– U gosudarstva karman šyrokij, nebespokojsia*.

Kaip paskui įsitikinau, kone visų tarybinių piliečių šitokia

* Valdžios kišenė plati, nesijaudink. *(Rus.)*

psichologija, skiriasi tik glemžimo būdai. Vagia, džiauna, naudojasi visi, kas kur ir kaip prieina.

Antroji – Julija Ivanovna Judina. Per apsirikimą drauge su suomiais pakliuvo čia per Leningrado evakuaciją. Sunku ir jos metus nustatyti, ji pati sakosi, kad 23-eji. Julė kalbi. Vagilka nežmoniška, bet vagia paslapčiom. Būdamos ambicingos, jos vagia tik nuo valdžios, nuo mūsų nieko nėra paėmusios. Suomiai pasakojo, kad Julės tėvas Leningrade buvo laivo kapitonas. Ji sąmojinga. Kartą jos klausiau, kodėl taip visi vagia, ji atsakė: „Vogimas pas mus yra garbės, šlovės ir herojiškumo reikalas. – Ir pridūrė: – Būtinybė, jeigu nenori dvėsti". Ar ji neteisi? Julės tualetas skiriasi nuo Lidos. Ši nešioja tokį vatinį, kad sunku jį ir vatiniu pavadinti, o apie apatinę kūno dalį – nėra ko ir kalbėti. Mavrinas, pamatęs ją nuogą, liepė duoti tris metrus medžiagos. Ji gavo, bet nieko nepasisiuvo, o sulenkusi apsisukdavo apie apatinę kūno dalį, viršuj galus suriša į mazgą ir vaikšto. Kai lekia šlubuodama viena koja, kurią žiemą apšaldė, medžiagos gabalas prasiskiria šone ir plevėsuoja kaip vėliava. Naktį tą medžiagą nusiriša ir užsikloja su ja. Julė būtų labai graži, jeigu nebūtų tokia apsileidusi. Juodos didelės akys, juodi plaukai, graži figūra ir dabar traukia žvilgsnį.

Vienas jakutas medžiotojas grįžęs iš medžioklės pasakojo, kad Lenos saloj netoli jūros rado statinę nuo sviesto, o jos dugne – kortelę, kur buvo parašyta, kad rugpjūčio 8 d. 15 val. pro čia praplaukė E. M. Kespaiko.

Buvau jakutų jurtoj. Joje gyvena apie keturiasdešimt žmonių. Drėgmė baisi. Jie visi serga tuberkulioze – 98 procentai visos tautos, kaip nustatė medikai. Keista viena, kad Jakutskas yra kontinentinio sauso klimato zonoje, o džiovininkai ten masiškai miršta, čiagi drėgmė, šalčiai ir lietūs, amžinas įšalas. Jurtos žiemą vasarą stovi ant ledinės tundros – tikras drėgnas jūrinis klimatas, o džiovininkai jį lengviau pakelia. Daugelis jakutų, patys badaudami, nes žvejyba čia nesiseka, o medžioti ne visi gali, dirba prie žuvies sūdymo. Jie spjaudo visur skreplius su kraujais, aišku, patenka ir ant žuvų, bet dėl to niekas nesijaudina. Valgysim ne mes! Jakutai apkrikštyti kažkada čia buvusių rusų popų, jie visi turi vienodas pavardes, duotas pagal popų pavardes – Belousovas, Kirilovas, Achasovas, Sidorovas, Olenikovas, Pavlovas. Bet stačiatikių tikyba neprigijo, jie po senovei tiki savo dievais, piktosiomis dvasiomis, kai kur dar yra ir šamanų – šventikų burtininkų. Visi jie rūko pypkes – vyrai, moterys, seniai ir vaikai. Kūdikiai žindukliai jau plėšia iš motinos pypkę ir traukia stiprius dūmus. Vaikai – visi rachitikai. Todėl ir visų jakutų kojos ratu. Vyrai maži, krūtinės įdubusios, plaukai šiurkštūs, juodi kaip anglis. Kaip ir visiems geltonosios rasės žmonėms, barzdos vyrams neauga. Vienas Gogolevas turi kažkokią augmeniją ant smakro – styro žilų plaukų reta barzdelė kaip ožio. Jų mirtingumas labai didelis, ypač miršta vaikai. Trachoma – kasdieninis dalykas. Raudonom ašarojančiom akim dirba jie prie žuvų, žinoma, palikdami ten ir džiovos, ir trachomos bacilų. Daug kas iš mūsų jau ir niežais nuo jų

užsikrėtė. Tie patys peiliai žuviai darinėti, tie patys neštuvai žuviai nešioti nuo stalų, plauti, paskui sūdyti. Kai ateini į jakutų žeminę giliai po žeme, tai atrodo į kažkokį Šanchajaus pritanėją pakliuvai. Viduryje kūrenasi laužas, pilna dūmų. Jie geria stiprią arbatą, rūko opiumą, kurį galas žino iš kur ir ima, ir pliekia kortom azartinius lošimus. Po žemę voliojasi nuogi vaikai baisiais pilvais, kreivom kojom. Jakutai myli vaikus, be to, solidarūs. Jeigu viršininkas jakutas, jis savuosius įtaisys. Mirštanti tauta turi būti vieninga. Be to, jie labai ambicingi, o kai užpyksta arba išgeria, tuoj būna peilių durtynės.

Jie nekenčia rusų, nelabai simpatizuoja ir lietuviams, bet suprasdami, kad mes Jakutijon ne savo noru atvežti, taikosi. Bobrovsko jakutai atvažiavę iš Jakutsko, tai vis dar daugiau pasaulio matę. Visus baltuosius vadina „nenčia" – tai pelėdos. Dėl to, kad mūsų visų akys didelės. Tai jiems labai negražu. Save jie laiko gražiais, o kas akių beveik visai neturi, tik įstrižas įpjovas, tas jau gražuolis. Dažnai užpykusi jakutė, norėdama įžeisti ką nors iš mūsų, su pasibjaurėjimu sako, rodydama pirštais didelius ratus: „Kusichan karaulan"*. Mums tik juokas būna.

Atplaukė kateris. Į Bobrovską atvažiavo naujas direktorius jakutas Makarovas; jis visus keikia, save giria, – šimtaprocentinis azijatas. Įsako visiems, dorojantiems žuvį, važiuoti į Tumatą. Mama sirgo, važiuoti reikia atviru kungasu,

* Bjaurios didelės akys. *(Jakut.)*

o štormas. Nuėjau pas Makarovą prašyti, kad paliktų. Išklausė, paskui klausia žiūrėdamas į akis, tarsi aš būčiau išdavusi tėvynę:

– Frontas jums rūpi? Dirbti reikia? Apie ką jūs kalbat? Kokia motina? Jūs pati tuoj būsit motina!

Pasižiūrėjau į jį, matau – psichopatas. Grįžau į jurtą ir nevažiavau. Jis nepastebėjo daugybėj išvažiuojančiųjų, nes šaukė, rėkė, barėsi, žadėjo visus teismui atiduoti. Iš tolo mačiau, kaip visi sulipo į valtis, kungasus. Paskui neskubėdama, lyg apgalvodama kokį valstybinio masto dalyką, įlipo Vorobjova, Judina. Katerininkas ir kiti vyrai pasitiko jas juoko banga:

– Ei, Vorobjova, čemodan pogruzila? Ei, gde tvoj bagaž?*

O ji kaip naujagimis – nei puodo, nei šaukšto, nei kepurės – nieko neturi, tik kūną pridengus. Toks jos bagažas – visas ant savęs.

Jurtoj liko Siručiai (Marytė, mano vienmetė, jos motina), Balčiuvienė ir Dovydaitienė su vaikais, dar Steponavičienė. Darbo prie sūdymo jau nebebuvo. Žuvį komisija pripažino netinkama ir visą žvejų triūsą išvertėm į upę. Visas 500 statinių. Mūsų šalimas, kruvinos, žaizdotos, išėstos druskos rankos, sunkus darbas – viskas buvo veltui, o ką jau kalbėti apie išlaidas, kurias valstybė turėjo. Visam Bobrovske sklinda nuo pakrantės šlykšti smarvė, net dvesiantys iš bado šunes, ir tie lenkia mūsų produkciją kilometro spinduliu.

Mavrinas visą bėdą už žuvies supūdymą suvertė Kespaiko

* Ei, Vorobjova, lagaminą pasiėmei? Ei, kur tavo bagažas? *(Rus.)*

ir laimingai perdavė turtą Makarovui. Nors tai yra didžiausia neteisybė, bet Kespaiko dabar nuo to nei šilta, nei šalta. Ar dešimt, ar vienuolika kalčių – koks skirtumas.

Dabar mes artimiausioj saloj renkam malkas. Kiekvieną dieną mus perkelia su valtimis per protaką į salą. Paėjusios krantu apie tris kilometrus, randam daug upės išmestų rąstų, rąstukų, šiaip malkų. Reikia sudėti į štabelius, o žiemą žmonėmis ir šunimis jas veš į Bobrovską krautuvei ir kontorai apkūrenti. Dirbam aštuoniese – keturios lietuvės, keturios suomės. Suomės dirba be jokio poilsio ir labai sąžiningai, stengiasi, kad štabeliai būtų netuščiaviduriai. Dirbdama toj pačioj brigadoj, ir aš buvau priversta taip dirbti. Kai vakare mus atvežė atgal į Bobrovską, mes su Maryte vos kojas vilkom. Nuo rąstų kėlimo į štabelių viršų mums skaudėjo vidurius, Marytei tiesiog raižyte raižė apatinę pilvo dalį. Ji pernai jau buvo patrūkusi nuo maišų kilnojimo. Nesubrendusios mes dar tokiam darbui. Nenorėjom net valgyti, ėmė tąsyti, kritom ant gultų. Aš pradėjau galvoti, ką čia daryti. Gyvenimas, sunkus darbas privertė.

Kitą dieną pasiūliau Marytei dirbti atskirai nuo suomių.

– Dirbkim, – sutiko Marytė.

Suomės nuėjo toliau, kur buvo daugiau malkų, ir pradėjo kaip traktoriai dirbti.

– Meri, aš norėčiau, kad tu manęs klausytum, aš esu brigadininkė, aš darbą priduodu, aš ir nutarsiu, kada dirbti, kada ilsėtis. Jei nori dirbti su manim, o ne su anom, tai būk maloni taikytis prie manęs.

Marytė sutiko. Tada aš jai paaiškinau, kad daug dirbti nėra ko, kad nuo darbo nebūsi bagotas, o tik kuprotas, kad sąžiningai irgi nėra ko, kad aš neturiu valstybei atiduoti savo jaunos sveikatos, kad ji mums bus dar reikalinga, kad valdžia ir taip iš mūsų viską atėmė – ir tėvynę, ir tėvus, ir namus, ir jaunystę pavogė, vergais padarė, ir gyvenimą visą su mėšlais sumaišė. Na, o jeigu dirbti, tai geriau galva, o ne rankom. Ji žiūrėjo į mane nustebusiom akim, matyt, pritrenkta mano nuomonės modernumo, o vienoj vietoj vos nepravirko.

Pradėjom dirbti. Per trumpą laiką sudėjom dviejų kubų štabelį – viduryje buvo gryna tuštuma, trys žmonės sutilptų. Kad nors nesugriūtų, kol grįšim namo. Nejaučiame nei pilvo, nieko. Po to ilsėjomės porą valandų. Pasakojau Marytei apie teatrą, operą, dainavom arijas, verkėm kruvinom ašarom kalbėdamos apie teatrą, lietuvių gimnaziją. Paskui pamiegojom ant rąstų. Pavakary sudėjom dar vieną keturių kubinių metrų štabelį. Grunia atėjo priimti darbo. Liepiau Marytei nerodyti jokio nusistebėjimo. Pridaviau mūsų sukrautus tuščiavidurius – Grunia nieko nepastebėjo, – tada parodžiau vakarykštį šešių kubų suomių sukrautą štabelį, kurį vakar ji jau buvo priėmusi. Ji šito neatsiminė, nes išsiblaškius, per naktis dainuoja su radistais romansus. Priėmė ir tą. Matavo pati, nepasitikėjo manimi. O aš, norėdama įrodyti savo skrupulingą sąžiningumą, vis kartojau:

– Ne, Grunia, jūs mums uždėjot tris centimetrus, aš nesutinku, aš noriu gauti tiek, kiek uždirbau.

Ji, sujaudinta mano grynos sąžinės, liepė sudauginti tris

matus, nes pati nemokėjo. Aš sudauginus dar užmečiau trupučiuką.

– Pavargot, mergaitės, daug padarėt...

Marytė tik mirksėjo savo ilgomis puikiomis blakstienomis ir murmėjo:

– Sunku, Grunia, ką manot, tokie rąstai.

Tą dieną grįžom namo nė truputėlio nepavargusios, pavalgiusios dar ilgai sėdėjom ant slenksčio ir dainavom mano mėgstamą dainą:

Mes žengiam su daina,
Jaunystė lydi mus,
Toli laukeliai skamba,
Jos aidas nuostabus.
Dainuok, linksma jaunyste,
Dainuok, dainuok, dainuok.
Gyvenimas negrįžta, –
Žinok, žinok, žinok.

Kitą dieną Marytės nė su pyragu niekas nebūtų nuo manęs atviliojęs. Taip mes ir dirbom visą laiką, priduodamos vakarykščius štabelius ir visokiais būdais apstatinėdamos naivią Grunią. Tikriau – ne ją, o valstybę. Tuos štabelius greit apsnigs, malkas veš visi, kas tik netingės – taigi niekas ten nesusigaudys, kiek jų buvo. Pirmąkart per ištrėmimo laiką mes lyg ir atostogas turėjom. Mažai dirbom ir alkio nejautėm. Marytė pasitaisė, atgijo. Graži mergaitė. Aukšta. Atrodo kaip aštuoniolikmetė, o jai tik penkiolika. Zigmas net tirpsta į ją žiūrėdamas. Taip slinko paskutinės poliarinės vasaros dienos. Buvo ir gražių dienų. Dvi dienas buvo galima

nusimesti net vatinukus, vandenys aplinkui tylūs kaip veidrodžiai, dvelkia kažkokia šiluma. Bet greitai vėl užkaukė jūros vėjai, vandenys vėl pasidarė juodi, bangos ėmė daužytis į krantą... Mūsų jurtelė visai prie vandens. Beveik iki pat slenksčio atsirita putodamos bangos, jūros ūžimas užmigdo, jūros ūžimas prikelia, nė minutei neleisdamas užmiršti, kur esi. Lietuva, atrodo, buvo tik sapnas, vaizduotės padarinys. Kalbėdami mes lyg patys netikim, kad ji yra, kad joje mes buvom. Atėjo šaltas ruduo į Ledinuotojo vandenyno pakrantę. Paskutinės navigacijos dienos. Baigiasi spalis. Tundrą vėl užklojo sniego tunika, mažytis dešimties centimetrų sluoksnis, kuris paviršiuje buvo atšilęs, dabar vėl pavirto ledu. Laukiam baržos – turi atplaukti visas lietuvių kolchozas žiemos žvejybai.

Atėjo du radistai. Tai augaloti, gražūs leningradiečiai, jau nuo 1937 metų bastosi po Šiaurę. Pastaruoju metu jie buvo Tiksio uosto radistai. Pasistatė čia radijo stotį. Yra stiebas, o stotis – palapinėj, tik laikina. Ir pakvietė mus su Maryte paklausyti radijo. Vieną vakarą po darbo mes peržengėm palapinės slenkstį. Pirma, kas mus pritrenkė, – tai elektros lemputė, jie turėjo dinamo mašiną. Mes žiūrėjom be žado į ją, paskui susigriebėm, pastebėję radistų šypsenas. Jie mandagiai stovėjo, apsimesdami, kad nepastebi, bet puikiai viską suprato. Paprašė mus sėstis. Išgirdom žinių pabaigą apie mūšius Stalingrade, pranešė laiką. Radistai, norėdami mums suteikti malonumą, sukinėjo aparatą, ieškodami muzikos. Prašneko prancūziškai, paskui – angliškai, staiga užgirdom žavią muziką. „Gulbių ežeras“. Ne, tai ne sapnas. Tai...

muzika, muzika... muzika... Gyvenimas, mūsų vaikystė, namai, gyvi tėvai, gimnazija – viskas žaibo greitumu iškilo prieš akis. Lietuva, tolima, sapnuojama Lietuva stojosi akyse. Nežinau, kas su mumis pasidarė. Prisimenu, pašokom, bėgom tolyn į tundrą, kritom sniegan, ir ašaros pylėsi, liejosi iš akių, gerklę spazmiškai spaudė, rodos, uždusins. Kokia baisi, skaudi reakcija! Kas žino, kiek mes laiko gulėjom apsikabinusios ledinę tundrą rankom, drebėdamos visu kūnu, trūkčiodamos nuo begarsio verksmo. Tai pavogta jaunystė verkė pavogtos tėvynės.

Praeina viskas, praėjo ir mūsų skausmas. Kai mes išbalusios, drebėdamos nuo šalčio ir nervų sukrėtimo grįžom į jurtelę, nuo jūros pūtė žvarbus vėjas, bangos pasiutiškai daužėsi į krantą, aptėkšdamos mus sūriu vandeniu.

(Čia rankraštis nutrūksta)

I

1941 m. birželio 14 d. trečią valandą nakties Maskvos įsakymu visame Pabaltijyje – Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje – vienu metu prasidėjo masiniai areštai ir žmonių deportacija į Sibirą. Tam tikslui buvo mobilizuoti čekistai iš Baltarusijos, Smolensko, Pskovo ir kitų vietų.

Perpildyti ešelonai vienas po kito ėjo į Rytus, išveždami tuos, kurių didžiajai daliai niekada nebuvo lemta sugrįžti.

Vežė liaudies mokytojus, gimnazijų ir aukštųjų mokyklų dėstytojus, teisininkus, žurnalistus, Lietuvos kariuomenės karininkų šeimas, diplomatus, įvairių įstaigų tarnautojus, ūkininkus, agronomus, gydytojus, verslininkus ir t. t.

Vežė iš miestelių, vežė iš miestų, vežė iš kaimų. Sunkvežimiai nenutrūkstama srove slinko link geležinkelio stočių, kur vyrus, šeimų galvas, čekistai atskirdavo į kitus, prekinius vagonus sakydami, kad atskiria laikinai, tik kelionės laikui. O iš tikrųjų jų likimas jau buvo iš anksto nuspręstas – į Krasnojarsko ir Šiaurės Uralo lagerius likvidacijai, nors jie nebuvo nei tardyti, nei nuteisti.

Niekuo nekalti jie ėjo į tuos vagonus nežinodami, kad yra jau mirtininkai, kad šią akimirką jiems reikia atsisveikinti ir paskutinį kartą apkabinti savo vaikus, žmonas, tėvus.

Jie buvo apgauti.

Jų šeimos narius, nuo kūdikių iki vos krutančių senelių,

užkaltuose gyvuliniuose vagonuose kitais ešelonais vežė į Sibiro gilumą, dažnai neleidę pasiimti net būtiniausių daiktų. Giminių, kurie bandė perduoti į vagonus maisto produktų ar šiltų rūbų, sargybiniai neprileido ir mušė juos šautuvų buožėmis.

Vien tik iš Lietuvos per tą baisiąją savaitę buvo išvežta dešimtys tūkstančių žmonių.

Koks iš tikrųjų buvo šios deportacijos dydis ir užmojis, iki šiol nežinoma – ją netikėtai nutraukė karas. Tik birželio 22 d., prasidėjus karui, NKVD organai buvo priversti nutraukti masinius areštus ir niekuo nenusikaltusių žmonių vežimą į Sibirą.

Birželio 14-osios naktį čekistai ėmė daužyti ir mūsų namų duris. Suėmė mano tėvą, Grinkevičių Juozą, Lietuvos banko valiutų komisijos reikalų vedėją, o nuo 1940 m. – matematikos mokytoją gimnazijoje.

Lygiai prieš metus, 1940 m. birželio mėn., kai Raudonoji armija peržengė Lietuvos valstybės sienas, mano Tėvas atsisakė išvykti iš Lietuvos sakydamas, kad Jis visą savo gyvenimą dirbo Lietuvai, savo tautai, kaltės dėl to nejaučia ir jokio teismo nebijo. Blogiausiu atveju nors mirs Lietuvoje. Bet ir tai Jam nebuvo lemta. Jis mirė nukankintas Šiaurės Uralo lageryje 1943 m. spalio 10 d. Ir guli svetimoj žemėj, nežinomam kape kartu su kitais kankiniais. Paskutiniame savo laiške ant beržo tošies jis parašė: „Aš mirštu iš bado...“

Tėvas ir nepagalvojo, kad jo nužudymui ir teismo neprireiks, kad ir jo šeimai jau užprogramuota pražūtis.

Aš didžiuojuosi savo Tėvu. Jis ištikimai ir nepaperkamai

stovėjo nepriklausomos Lietuvos interesų sargyboj, stengdamasis, kad tokios reikalingos jaunai valstybei lėšos neišplauktų be reikalo į užsienį, o už jas būtų statomos ligoninės, mokyklos, tiesiami keliai. Aš didžiuojuosi Jo principingumu ir sąžiningumu, kurį net Jo politiniai priešai, praėjus 25 metams po Jo mirties, buvo priversti oficialiai pripažinti.

Tą pačią birželio 14-osios naktį suėmė ir mano motiną, Grinkevičienę Pranę, namų šeimininkę, 17 metų brolį abiturientą ir mane, 14 metų moksleivę. Čekistas iš Smolensko perskaitė dokumentą, kad mes ištremiami visam gyvenimui į tolimuosius Sibiro rajonus.

Metus mes pragyvenome Altajaus krašte dirbdami tarybiniame ūkyje, o 1942 m. vasarą kartu su keletu tūkstančių kitų tremtinių mus išvežė dar toliau – į Jakutijos šiaurę, toli už poliarinio rato. Išvežė tada, kai tremtiniai lietuviai jau pradėjo priprasti prie naujos vietos sąlygų ir klimato kai iškeitę daiktus į bulves pasisodino daržus ir bulvės jau ėmė žydėti, teikdamos viltį, kad kitą žiemą neteks badauti.

Į Šiaurę mus vežė apie tris mėnesius. Iš pradžių perpildytuose vagonuose, kur ne tik atsisėsti, bet ir pakeisti kūno padėtį buvo neįmanoma. Paskui baržomis Angaros upe, vėliau sunkvežimiais per negyvenamus miškus nuo Angaros iki Lenos. Vėl baržomis, jau Lenos upe tiesiai į šiaurę. Ust Kutas, Kirenskas, Oliokminskas, Jakutskas, Kiusiūras, Stolbai. Ir vis tolyn ir tolyn į šiaurę. Jau esame apie 800 km į šiaurę nuo poliarinio rato.

Retėjo, retėjo ir visai dingo miškai, paskui ir krūmai, nebėra gyvenviečių pakrantėse. Tai kurgi mus veža? Jau ir kran-

tų nebesimato, kiek akys aprėpia – vanduo ir vanduo... Bangos didelės kaip jūroj.

Lenos žiotys. Laptevų jūra. Jaučiasi ledinis vandenyno alsavimas. Rugpjūčio pabaiga, o šalta tartum gilų rudenį.

Pagaliau sustojome. Prieš mus – negyvenama sala. Nieko nėra. Jokių žmogaus pėdsakų: nei namo, nei jurtos, nei medžių, nei krūmų, nei žolės – vien amžinu įšalu sukaustyta tundra, pasidengusi plonu samanų sluoksniu. Ir kažkokios arktinės ekspedicijos įkalta medinė lentelė su užrašu, kad sala pavadinta Trofimovsku.

Nutiesė į aukštą salos krantą medinį lieptą ir liepė mums čia išsilaipinti – keturiems šimtams lietuvių moterų, vaikų, senelių ir nedaugeliui vyrų.

Paskui iškrovėm iš baržos lentas, plytas, ir garlaivis apsisukęs skubiai nuplaukė atgal, nes artinosi žiema.

O mes pasilikome negyvenamoje saloje be pastogės, be šiltų rūbų, be maisto, visiškai nepasiruošę žiemoti Arktikoj.

Beveik tuo pačiu metu į salą atvežė keletą šimtų suomių iš Leningrado apylinkių. Juos išvežė pagal tautinį požymį, nors jų tėvai ir protėviai gyveno tose vietose nuo neatmenamų laikų. Mirtis juos ėmė skinti pirmuosius.

Reikėjo skubiai pradėti statyti žemines, jurtas, barakus, nes žiema buvo čia pat.

Bet viršininkai, surinkę darbingesnius vaikinus ir vyrus, neleido jiems ruošti pastogių, o išvežė į kitą salą žvejoti valstybei.

Tada mes, moterys ir vaikai, skubėdami ir kaip išmanydami ėmėme statyti iš plytų ir samanų barakus. Plėšėme ran-

komis nuo tundros amžino įšalo samanas ir dėjome jas tarp plytų vietoj betono: sluoksnis plytų, sluoksnis samanų. Stogo barakas neturėjo – jį atstojo lentinės lubos, apdėtos samanomis su smėliu. Pro lubų plyšius pūgos metu pripustydavo sniego ir apnešdavo gulinčius ant narų žmones. Vienam žmogui ant narų buvo skirta 50 cm.

Tai buvo didžiulis ledo kapas: lubos apledijusios, sienos apledijusios, grindys – taip pat. Gulintiems ant narų dažnai prišaldavo prie sienos plaukai.

Lapkričio mėnesį prasidėjo poliarinė naktis. Nuo bado, šalčio, skorbuto ir kitų ligų ėmė mirti žmonės. Tada dar buvo galima išgelbėti visus. Lenos žiotyse, Laptevų jūros pakrantėse, Tumato, Bobrovsko, Sasylacho salose už 100–120 km gyveno evenkai, kurie vertėsi žvejyba ir poliarinių lapių medžiokle. Jie turėjo žuvies atsargų, pakankamai šunų nartų, galėjo ir norėjo išsivežti žmones į savo apšildomas jurtas trokšdami padėti. Bet viršininkai neleido ir taip pasmerkė mus pražūčiai.

Grupė jaunuolių, suomių ir lietuvių, apie penkiolika žmonių, bandė pėsti per ledynus išsiveržti iš Trofimovsko pas evenkus, bet kelyje visi iki vieno žuvo: pasiklydo pūgoje ir sušalo. Iš jų atsimenu tik vieno jaunuolio pavardę – Zobiela.

Įpusėjus poliarinei nakčiai, mūsų barake Nr. 10 iš trisdešimties žmonių ant kojų laikėsi ir į darbą išeidavo tik kelios moterys ir aš.

Mus siųsdavo už 7–10 km ieškoti tundroj užneštų iš Lenos aukštupio rąstų. Iškirsdavome juos iš ledo ir įsikinkiusios į virvių pavalkus veždavome į Trofimovską viršininkų

butams ir kontorai apšildyti. Pasiimti į barakus nors vieną rąstgalį neturėjome teisės.

Sunkiausia būdavo užtempti roges su rąstais į aukštą ir apledijusį Trofimovsko salos krantą. Jėgų mes neturėjome, slydo kojos, apmuturiuotos apledijusiais maišais ir virvėmis. Nuo virvinių pavalkų ant pečių atsirasdavo iš pradžių kraujosrūvos, vėliau – žaizdos.

Kiti gulėjo ant narų sutinę iš bado arba jau nebegalėjo atsikelti dėl išsekimo ir skorbuto. Skorbutu sirgo visi be išimties. Jokių vitaminų mes negaudavome. Be skausmo trupėjo dantys, iš dantenų bėgo kraujas. Blauzdose atsiverdavo neskausmingos negyjančios trofinės opos. Vaikščioti kaskart būdavo vis sunkiau dėl bendro silpnumo ir kraujo išsiliejimų į raumenis ir sąnarius. Atrodė, kad dešimtys peiliukų ar adatų susmaigstyta į blauzdas, kiekvienas žingsnis kėlė skausmą, o iš ryto ir atsistoti būdavo sunku. Tik ant pirštų galų. Dažniausiai skorbutas paliesdavo kelių sąnarius. Dėl smarkių kraujo išsiliejimų į juos kojų jau nebeįmanoma būdavo ištiesti.

Tad ir likdavo žmogus gulėti sulenktomis kojomis, didžiuliais pamėlynavusiais sąnariais. Po to dažnai prasisėdavo viduriavimas.

Kartą, kai atvilkome roges su rąstais, mus pašaukė į kontorą. Išsikinkėme iš virvių ir suėjome į vidų. Mums pasakė, kad gausime atlyginimą už pusę mėnesio. Visos gavome po vieną trijų rublių banknotėlį (dabartiniais pinigais 30 kp). Čia pat viršininkas Travkinas pradėjo mums prakalbą: „... reikia prisidėti prie šalies gynybos, reikia aukoti ginklams...“

Iš anksto jau buvo sudarytas sąrašas ir prie kiekvienos pavardės nurodyta suma – 3 rb. Beliko tik pasirašyti.

Prieš mus stovėjo sotus ir išpuoselėtas ponas elegantišku kiteliu iš amerikoniško diagonalo, šiltu ir lengvu kailiniu apavu, išsiilsėjęs, švariai nusiskutęs, kvepiantis odekolonu, rausva veido spalva.

Jis kalbėjo lengvai ir sklandžiai, kaip apie menkniekį, kalbėjo tarsi nematydamas prieš save vos besilaikančių ant kojų leisgyvių žmogystų vaško geltonumo veidais, įdubusiomis akimis, skarmaluotų ir utėlėtų, laikančių rankose tuos nelaimingus 3 rb, taip sunkiai uždirbtus. Kalbėjo lyg nesuprasdamas, kad be jų nenusipirksim net duonos davinio. Mes pasirašėm ir kiekviena padėjom atgal savo banknotėlį.

Barakų ligoniai prašė vandens. Reikėjo tirpinti ledą ir sniegą. Malkų nebuvo. Todėl dažną vakarą aš sėlindavau į lentų sandėlį, pavogdavau porą lentų ir šliaužda ma vilkdavau jas į baraką. Sukapodavau. Užkurdavome „barabaną“ (pusė geležinės statinės), užvirindavome vandenį, pašildydavome ligoniams plytas prie kojų, džiovindavome apavą ir veido aprišalus.

Kūrenant kartais nuo lubų imdavo varvėti, ir paskui ant apklotų susidarydavo ledinė plutelė.

Buvo 1942 m. Kūčios. Ant narų sutinusiom kojom ir veidu, net akių nesimatė, gulėjo be sąmonės mano Motina. Šlapinosi Ji beveik vienu krauju. Tai buvo grėsmingas, ūmus inkstų uždegimas. Gulėjo ant maišo, prikimšto medžio drožlių. Apkabinusi Ją, šildžiau savo kūnu, maldavau nemirti, prisiekiau, kad parvešiu Ją į Lietuvą. Visomis savo

dvasios jėgomis meldžiau Dievą padaryti stebuklą, neleisti Jai čia numirti. Ji negirdėjo, kaip į užpustytą mūsų baraką įlindo lavonų vežiotojai ir paklausė, kur Grinkevičienės lavonas.

Paskui mane nuvedė į teismą.

Prieš dvi dienas, kai aš pavogusi atsivilkau dvi lentas, jas sukapojau ir užkūriau ugnį, barake išdygo du viršininkai: Sventickis ir Antonovas. Pagal lentų pėdsakus sniege jie lengvai surado vagį. Surašė aktą ir perdavė mane teismui.

Teismas vyko gretimam barake. Buvo stalas, uždengtas raudona medžiaga. Ant jo degė žvakės. Kaltinamųjų suole sėdėjome septyni. Penki už lentas, du – už duoną: vienas – Platinskas, antras – Albertas Janonis, Kauno dramos studijos studentas iš Šiaulių.

Alberto motina, mirdama iš bado, maldavo sūnų nors trupinėlio duonos, ir Albertas su Platinsku naktį įlindo į kepyklą. Viskas būtų pasibaigę laimingai, jeigu jie, paėmę kiek duonos, būtų grįžę į baraką. Gal ir motina nebūtų mirusi iš bado. Bet pajutę duonos kvapą vaikinai neišlaikė ir puolė prie jos. Bevalgydami nusilpo ir neteko sąmonės. Ten juos rytą ir atrado begulinčius.

Dėl lentų kaltinamieji aiškinosi įvairiai. Pirmasis sakė, kad ją nešė mirusio vaiko karsteliui padaryti, kiti tvirtino jas radę. Aš kaltinamųjų suole sėdėjau paskutinė.

Karo meto teismas greitas. Per pusvalandį teisėjas apklausė šešis ir kreipėsi į mane, ar prisipažįstu vogusi lentas, t. y. socialistinę nuosavybę.

– Taip, vogiau.

– Galbūt jus kas iš suaugusiųjų pasiuntė? Pasakykit – kas, ir jūsų neteisime.

– Manęs niekas nesiuntė.

Teismas išeina pasitarti. Mes, septynetas, laukiame nuosprendžio. Niekas negalvoja apie bausmės dydį, nes tai neturi jokios reikšmės. Metai ar dešimt metų – vienas ir tas pats. Į lagerį Stolbuose varys per sniegynus 50 km. Visiems aišku, ir teisėjams taip pat – nė vienas iki ten nenueis. Bet kokia bausmė – mirties bausmė. Mamytė turbūt jau mirusi. Galas kančioms visai arti.

Nuosprendis: už duoną Albertui Janoniui ir Platinskui – po trejus metus. Už lentas – visiems po metus. Mane išteisinti už prisipažinimą. Kodėl taip? Jie gynėsi, norėjo dar išlikti, bet eis mirti, o mane paliko. Kam? Grįžtu į baraką. Šalta, tamsu. Žukienė uždega balaną, pamatau stebuklą: Mamytė pradeda atgauti sąmonę. Nėra vandens. Vėl einu į sandėlį vogti lentų. Šviesi, nuostabi Kalėdų naktis.

Po keleto dienų visus nuteistuosius ir tuos, kuriuos dar teisė kitą dieną, išvarė ginkluoti sargybiniai. Netrukus pakilo ir įsisiautėjo pūga. Laikėme juos žuvusiais. Bet kitą dieną du grįžo: Riekus (ūkininkas iš Seirijų) ir šešiolikmetis berniukas Bėria Charašas iš Kauno nušalusia ranka. Abu buvo nuteisti už lentą. Riekus visas apledėjęs, vos gyvas krito barake ant grindų ir ėmė raudoti: „O Kristau, Kristau, nejaugi tavo kryžius buvo toks sunkus?..“

Jis papasakojo, kad kai pakilo pūga, žmonės neteko orientacijos. Sargybiniai numetė šautuvus ir ėmė glaustis prie suimtųjų. Nusprendė grįžti, bet nesusigaudė, kurioj pusėj

Trofimovskas. Kiekvienas rodė vis kitą kryptį. Taip ir nuėjo per pūgą kiekvienas savo kryptimi. Žuvo visi vienuolika nuteistųjų ir sargybiniai. Pavasarį, kai nešė ledus, pamatėme jų lavonus, plaukiančius ant ledo lyčių į Laptevų jūrą.

Tarp šių žuvusiųjų buvo jaunuoliai Dzikas ir Lukminas Bronius nuo Kėdainių. Jie taip pat kaip ir Janonis su Platinsku buvo nuteisti už duoną, tiktai kitą dieną. Jų istorijos panašios, tragiški likimai vienodi. Išbadėję vaikinai antrą kartą bandė gauti parduotuvėje keletą šimtų gramų duonos. Duonos jiems nedavė, tik stipriai sumušė ir perdavė teismui. Ir sumokėjo jie už tą NESUVALGYTĄ duoną savo gyvybėmis...

Nušalusi Bėrios ranka pajuodo, audiniai nekrozavo. Jis kankinosi kelias paras ir verkė: „Už ką man nupjaus ranką?..“ Kai pūga nurimo, su šunimis jį išvežė į Tiksio uostą. Ten jam ir amputavo ranką iki peties. Tokia buvo lentos kaina...

Nuo 1942 m. gruodžio lavonams vežti jau prireikė dviejų brigadų. Kiekvienoje dirbo po du žmones: Abromaitienė Malvina, mokytojo žmona nuo Merkinės, Marcinkevičienė Alina, Petrauskas, mokytojas nuo Šiaulių, Dundulienė, Lietuvos kariuomenės pulkininko žmona, Abromaitis Jonas, mokytojas, Vitkevičius Steponas iš Šiaulių (mirė iš bado), Tamulionienė Teofilė, Tamulevičius, Lietuvos kariuomenės kapitonas iš Marijampolės, Tautvaišienė, švedė (apie 1956–1957 m. išvyko į Švediją). Patys vežiotojai buvo labai išbadėję ir nusilpę, todėl pririšdavo prie lavono kojų virvę ir bendromis jėgomis traukdavo jį iš barako. Paskui mirusiuo-

sius dėdavo ant rogių ir įsikinkę į virves veždavo keletą šimtų metrų toliau nuo barako. Ten lavonus išversdavo į bendrą krūvą. Sienų leduose likdavo prišalę mirusiųjų plaukai.

Kai mirė Gamzienė, pas ją po rūbais ant krūtinės buvo likęs nedidelis duonos gabalėlis. Traukiant mirusiąją nuo gultų, vienas žmogus jį pastebėjo, išsitraukė duoną ir skubiai apibraukęs utėles čia pat suvalgė. Tebūnie pasmerkti ir tesulaukia savo teismo budeliai, privedę žmones iki tokio būvio.

Kartą viena moteris, mokytojo žmona, rado prie viršininko Sventickio namų išpiltą jų naktinį kibirą. Tarp mėšlų ji pastebėjo duonos gabalėlį. Moteris atsiklaupusi išsikrapštė įšalusią į išmatas duonelę ir ją suvalgė.

Jei siausdavo pūga, mirusieji po keletą dienų išgulėdavo ant narų šalia gyvųjų.

Daniliauskienė, Marijampolės gimnazijos direktoriaus žmona, mirusi tris paras gulėjo šalia savo sūnaus Antano ir kitų, kurie jau nesikėlė. Vienas barakas buvo po sniegu. Į jį patekti buvo galima tik šliaužiant siauru sniego urvu žemyn. Abromaitienė M. paprašė sūnaus Antano paieškoti kokios nors skarytės parišti mirusiai mamytei smakrą. Bet jis pats gulėjo sutrauktomis kojomis dėl gausių kraujo išsiliejimų į kelių sąnarius ir negalėjo atsikelti. Kai mirusią Daniliauskienę virve už kojų traukė iš barako pro siaurą sniego skylę į viršų, Antanas šaukė iš paskos: „Dovanok, brangi mamyte, kad negaliu tavęs palydėti...“

Mūsų barake mirusi Atkočaitienė, spaustuvininko žmona iš Kauno, taip pat išgulėjo šalia gyvųjų keletą dienų.

Kai Tit Aruose mirė Matulis (iš Kauno), žmona savaitę tai slėpė, gulėjo šalia vyro lavono, kad gautų jo duonos davinį. Bet netrukus ir ji mirė iš bado.

Lietuvos žemės ūkio akademijos rektorius profesorius Vilkaitis buvo paskirtas sargu. Išsekęs nuo bado, profesorius susmuko ant statinių ir numirė. Žmonės, gerbdami profesorių, kurio vardas buvo žinomas ir už Lietuvos ribų, padarė jam karstą. Bet po savaitės karstas dingo, ir profesorius gulėjo su visais bendroj krūvoj. Profesoriaus žmona p. Vilkaitienė dėl sunkių dvasinių išgyvenimų susirgo. Mirė vėliau. Sūnus ir duktė liko gyvi.

70 metų senelis Marcinkevičius (nuo Verstainių), jausdamas artėjančią mirtį, prašė: „Abromaitiene, dukrele mano, palaidok mane kaip nors, kad šunes ir baltosios lapės netąsytų mano kaulų, o jei grįši į Lietuvą, pasakyk, kad mirėme mes čia iš bado...“

Bobrovske buvo keliasdešimt tonų šaldytos žuvies. Ji būtų išgelbėjusi nuo bado mirties visus Trofimovsko tremtinius – lietuvius ir suomius. Bet viršininkai jos žmonėms nedavė, geriau supūdė. 1943 m. vasarą ją visą suvertė į Laptevų jūrą.

Kartą į mūsų baraką atėjo du žmonės: vyras ir moteris. Rankose kiekvienas turėjo ryšulėlį. Buvo tamsu, ir jie paklausė, ar yra barake vaikų. Vaikų buvo. Kai akys priprato prie tamsos, jie pamatė pirmąjį: ant grindų gulėjo miręs nuo skorbuto ir bado dešimties metų Jonukas Barniškis iš Marijampolės. Pasisakė, kad jie leningradiečiai. Leningrade iš bado mirė jų vienintelis sūnelis. Šiandien jo mirties metinės.

Prisimindami jį, nelaimingieji tėvai surinko savo trijų dienų duonos davinį ir atnešė badaujantiems lietuvių vaikams.

Iš po skudurų krūvos tiesėsi išdžiūvusios vaikų rankutės, ir leningradiečiai į kiekvieną dėjo po gabalėlį duonos. Mažasis Leningrado blokados kankinėlis po mirties tiesė pagalbos rankutę savo žūstantiems bendraamžiams.

Kai mirdavo tėvai, vaikus paimdavo į atskirą našlaičių baraką tame pačiame lediniame kape. Sąlygos buvo tokios pat baisios, vaikų mirtingumas dar didesnis. Išbadėję vaikai grandydavo rankutėmis nuo ledinių langų sniegą ir valgydavo jį. Vaikai mirdavo vienas po kito. Lavonų vežiotojai dažnai rasdavo ant sniego prie vaikų barako durų padėtus maišus su vaikų lavonėliais-skeletėliais. Po kiek jų būdavo maiše – nežinoma, nes nuvežę maišus dėdavo į bendrą krūvą jų neatrišdami.

Du berniukai suomiai, 12 ir 13 metų, tame našlaičių barake pasikorė. Tai matė trylikametė Lukminaitė Juzė nuo Kėdainių; ten ją perkėlė po tėvų ir dviejų vyresnių brolių mirties. Mažoji Juzė vis verkė, prisimindama tėvų ir ypač paskutinio, šešiolikmečio, brolio mirtį. Mirdamas badu broliukas vis laukė pažadėtos duonelės. Bet taip ir mirė nesulaukęs, ištiesęs rankutę. O duonelę jam įdėjo jau į mirusią rankutę.

Juzė vis prašinėjo žmonių nuvesti ją prie broliuko kapo. Kartą viena moteris ją nuvedė. Bet lavonų krūvoje ji broliuko nepamatė, tik visam gyvenimui įstrigo atmintin poliarinių lapių nugraužtos rankos ir kojos, balti kaulai, taip pat vėjo ridenama kažkieno galva.

Kartą ji su Stasiūniuku išėjo iš našlaičių barako tikėdamiesi rasti kokio nors maisto. Sąšlavynuose prie viršininkų namų pavykdavo kartais rasti žuvų žarnų. Išsekusi mergaitė suklupo, nušalo rankas ir krūtinę, nes prisidengti neturėjo jėgų. Gydant jos buvo neįmanoma paguldyti: krūtinė nušalusi – viena žaizda, ant menčių, stuburo ir dubens srityse, kur atsikišę kauliukai, pragulos, trofinės opos nuo išsekimo ir skorbuto. Tada ją medžiaginėmis kilpomis pakabino už pažastų. Kojytes įrėmė į patalą, o kilpas pritvirtino prie lubų. Tokioj padėty Juzė Lukminaitė prakabojo keletą mėnesių. Kokią kaltę turėjo išpirkti šis nukryžiuotas vaikas? Randai nuo žaizdų išliko iki šiol.

1943 m. vasarį supratom, kad žūsim visi. Mirtingumas pasiekė apogėjų. Laikėsi žiaurūs šalčiai, siautė pūgos, ypač įnirtingos prieš poliarinės nakties pabaigą ir saulės pasirodymą.

Barakai buvo visiškai nekūrenami, ir mirštantieji nušaldavo rankas ir kojas. Galutinai išsekę, gulėjo jau beveik visi ir viduriavo nuo skorbuto tiesiog ant narų. Žmones apsėdo utėlės. Jos laikėsi net antakiuose ir blakstienose. Artėjo finalas.

Ir kai jokios vilties jau nebebuvo, į Trofimovską atvyko žmogus, kuris išgelbėjo nuo mirties likusius. Tai buvo gydytojas Samodurovas Lazaris Solomonovičius.

Jis prasigavo į kiekvieną baraką, pamatė visą padėtį, pusgyvius žmones ir pradėjo labai energingai veikti. Drąsiai susirėmė su Trofimovsko viršininkais, kurie gyveno šiltuose, mūsų iš rąstų pastatytuose namuose, buvo nuo galvos iki kojų apsirengę kailiniais, apsiavę kailiniais untais arba velti-

niais, valgė iki soties sąjungininkų siunčiamą duoną, sviestą, cukrų ir kiaulienos konservus (visi produktai, išskyrus druską, buvo per Tiksio uostą atvežti iš Amerikos). Pagrindinis užsiėmimas buvo greitais tempais siųsti lietuvius ir suomius į aną pasaulį. Dėl šio svarbaus „darbo“ Mavrinas, Sventickis, Travkinas, Guliajevas, Anošinas ir kiti išvengė fronto.

Jau kitą dieną mes gavome po dubenėlį karštos žirnių sriubos, po pusę kilogramo šaldytos žuvies; ją gydytojas patarė suvalgyt žalią, kad nežūtų askorbo rūgštis. Jis pareikalavo iš sandėlio keleto maišų žirnių, sudaigino juos, ir netrukus kiekvienas gaudavom po nedidelį saikelį – pusę stiklinaitės. Davė ir po keletą kilogramų Kanados miltų. Badas ir skorbutas pamažu ėmė trauktis. Atsitraukė ir mirtis. Tie, kurie sulaukė daktaro Samodurovo, liko gyvi.

Ėmė veikti pirtis. Lavonų vežiotojai persikvalifikavo į sanitarus ir ėmė vežioti gyvus lavonus į pirtį. Kiekvieną dieną maudė po vieną baraką. Prausėsi visi kartu: vyrai ir moterys. Žmonių būklė buvo tokia, kad lytis nebeegzistavo. Skeletai su iškritusiais dantimis, tropinėmis opomis ir kaulinėmis uodegytėmis.

Rūbus kaitindavo dezinfekavimo kamerose. Kiekvieną kartą kameros dugne likdavo juoduoti didžiulės suspirgusių utėlių kekės.

Vasaros viduryje virš horizonto pamatėme mažytį kraštelį saulės. Poliarinė naktis baigėsi. Patikėjome, kad likome gyvi.

Po mėnesio daktaras Samodurovas išvyko. Girdėjome, kad jis žuvo fronte. Bet galbūt tai netiesa? Žemai lenkiamės Jums, daktare Samodurovai.

Balandžio mėnesį viršininkai nusprendė sutvarkyti lavonų krūvas. Tam tikslui buvo atvežti darbingi kaliniai iš Stolbų lagerio, nes Trofimovske nebuvo žmonių, kurie pagal fizines jėgas būtų galėję atlikti tą darbą. Kiekvieną dieną, prieš pradėdami darbą, jie gaudavo spirito davinį ir dirbo pusiau girti. Iškirto amžiname įšale didžiulę duobę, kuri ir tapo brolišku kapu Trofimovsko aukoms – lietuviams ir suomiams.

1942–1943 m. žiemą mirtingumas saloje buvo didesnis negu blokadiniame Leningrade: mirė kas antras tremtinys, išvežtas be kaltės ir teismo.

Išmirė ištisos šeimos.

Liaudies mokytojo Baranausko šeima iš 6 asmenų išmirė visa.

Drūčių šeima (nuo Kalvarijos) – tėvai ir du sūnūs – išmirė visa.

Žygelių keturių asmenų šeima – tėvai, duktė Danutė 18 metų, sūnus Eimutis 12 metų – mirė visa.

Girininko Šiūpelio šeima – taip pat visa.

Iš 6 Augustinaičių šeimos narių liko tik vienas berniukas.

Iš 7 Gedonių šeimos narių – tik viena Gedonienė.

Liaudies mokytojo iš Dzūkijos Markevičiaus šeimoje iš 6 žmonių liko žmona ir viena dukrelė – Markevičius ir trys dukrelės mirė.

Šurkų šeima... Mirė motina, du sūnūs, Jonas ir Adolfas, duktė Emiliutė. Iš 5 žmonių išgyveno dukrelė Irutė. Tėvas buvo likęs Lietuvoje. Po karo jis atsišaukė ir klausė dukters, kodėl gi jam nerašo kiti šeimos nariai, kokie jų adresai?..

Lukminų šeima nuo Kėdainių... Iš 7 žmonių mirė keturi: tėvas, motina ir abudu sūnūs.

Dzikų šeimoj iš 6 žmonių žuvo trys.

Pulkininkas Dundulis žuvo lageryje. Mažasis sūnelis Altajuj, 16 metų dukrelė mirė iš bado Trofimovske, sūnus nuskendo Lenoj. Liko tik žmona, gyvena Anykščiuose.

Marijampolės gimnazijos direktorius Daniliauskas mirė iš bado lageryje, žmona iš bado – Trofimovske. Sūnus Antanas šiuo metu po insulto, pirmos grupės invalidas.

Mokytojas Totoraitis iš Marijampolės mirė iš bado lageryje, žmona – Trofimovske, vyriausias sūnus sudentas Vytautas mirė Jakutske.

Vidoklerienė iš Kauno, kai mirė jos vienintelis sūnus, pianistas, kiekvieną dieną eidavo prie lavonų krūvos. Ir vieną kartą negrįžo – ten ir rado ją sušalusią.

Prisimenu Trofimovske mirusius: mokytoją Staniškį nuo Kauno, mokytoją Gediminą Balčių nuo Daugų, Ašmontienę, Lukoševičienę iš Šiaulių, Raibikienę nuo Kalvarijos, Belazarienę nuo Kėdainių, 25 metų milžiną galiūną Zabuką, mirusį iš bado, 12 metų Jonuką Giedrikį iš Marijampolės, Barniškienę, Mikoliūnienę, jaunuolį Baltoką, Volungevičių, Gelerį, Klingmanienę, Krikštanį iš Kauno. Krikštanis nebuvo išvežtas. Prasidėjus karui, jis pabėgo iš Lietuvos. Nenorėdamas eiti į frontą ir nežinodamas, kas laimės karą, jis su šeima prisijungė prie lietuvių tremtinių ir pateko į Trofimovską. Už komunistinę pogrindinę veiklą jis buvo sėdėjęs Lietuvos kalėjime. Trofimovske, mirdamas iš bado, jis susigraudinęs sakydavo: „O jeigu mus taip maitintų kaip Kauno

sunkiųjų darbų kalėjime...“ Jo lavoną vargšė žmona užsikėlė ant rogučių ir išvežė į bendrą krūvą.

Visi jie ir daug kitų, lietuvių ir suomių, kurių pavardžių nebeatmenu ar visai nežinojau, sugulė į vieną brolišką kapą, ant kurio niekada nebuvo padėta nė viena gyva gėlė, prie kurio niekada neskambėjo gedulinga muzika.

Mirties pažymėjimai nebuvo rašomi. Mokytojas Petrauskas nuo Šiaulių vežiojo lavonus ir kasdien rašė dienoraštį, taip pat surašydavo, kas numirė. Viršininkai šitai suuodė. 1946 m. jį ėmė tardyti. Tada dienoraštį ir sąrašus jis skubiai sudegino. Kai NK* darbuotojai atėjo pas jį į žeminę daryti kratos, dienoraščio ir sąrašo jau nebebuvo.

Lietuvos Mokytojai... Jų tragiškas likimas ypač skaudina širdį. Tautos švietėjai. Dauguma jų dirbo kaimo mokyklose nelengvomis sąlygomis. Jie pirmieji mokė vaikus iš skiemenų sudėti žodį Lie-tu-va. Iš jų vaikai sužinodavo apie didvyrišką Lietuvos praeitį, apie protėvius, kurie šimtmečiais gynė Tėvynę nuo užkariautojų iš Rytų ir iš Vakarų. Jie mokė vaikus mylėti gimtąją kalbą, vieną seniausių pasaulio kalbų, kuri keturis dešimtmečius buvo caro draudžiama.

Jie pirmieji pasakojo vaikams apie žiauriai numalšintus 1831 m. ir 1863 m. sukilimus, po kurių ištisi kaimai buvo ištremti į Sibirą. Lietuvos Mokytojai... Jie ištikimai ir pasiaukojamai dirbo Lietuvai.

1940 m. vasarą, po Lietuvos inkorporacijos į Tarybų Są-

*Narodnyj konisariat – Liaudies komisariatas. Kita kūriniuose vartojama santrumpa – NKVD – Narodnyj komisariat vnutrenych del – Vidaus reikalų liaudies komisariatas.

jungą, naujoji valdžia sukvietė visus Lietuvos mokytojus į suvažiavimą Kaune ir pareikalavo iš jų auklėti jaunimą kita dvasia. Po visų oficialių vyriausybės atstovų kalbų ir nurodymų 10 000 mokytojų kaip vienas atsistojo ir iškilmingai sugiedojo Lietuvos himną, priversdami atsistoti ir naująją vyriausybę. Tai buvo atviras pareiškimas, kad Lietuvos mokytojai lieka ištikimi nepriklausomos Lietuvos idealams. Tuo jie pasirašė nuosprendį sau ir savo vaikams. Valdžia to nepamiršo ir nedovanojo: jų ir jų vaikų kapai išbarstyti ne tik po Jakutiją, bet ir po visą Sibirą.

Žuvusieji tebegyvena mano širdyje. Praėjo daug metų, o aš vis dar matau juos, bejėgius ir pasmerktus, jaunus ir pagyvenusius, vaikus ir jaunuolius, taip sunkiai mirusius ir taip troškusius kada nors sugrįžti į Lietuvą... Mano pareiga papasakoti apie juos. Tegul jų nedaug – keletas šimtų žmonių, bet dėl to jų kančios nebuvo mažesnės. Ir jie norėjo gyventi, ir jų negalima pamiršti tarp milijonų kitų baisaus žiaurumo aukų. Tuo labiau kad jų budeliai liko nenubausti. Nuo jų galvos ir plaukas nenukrito.

Trofimovskas nebuvo išimtis: Jakutijos šiaurėje, toli už poliarinio rato – Bykovo kyšulyje, Olenioko upės žiotyse, Verchojanske, šalčio poliuje, – visur buvo lietuvių tremtinių. Ir visur buvo daug aukų. Pavyzdžiui, Bykovo kyšulyje išmirė visa Pakščių šeima: tėvas, motina, du sūnūs, sesuo Merkelienė ir jos mažas sūnelis... Taip pat mokytojo Hario Perelšteino motina. Jakutijos amžinajam įšale guli keletas tūkstančių tremtinių.

Caras Nikolajus neišdrįso į tas vietas ištremti sukilusių

prieš monarchiją ir monarchą dekabristų. Stalinas gi ledjūrio pakraščius laikė tinkamiausia vieta Pabaltijo moterims, vaikams ir išsekusiems suomiams.

Trofimovsko sala dabar vėl tuščia ir negyvenama. Laptevų jūros bangos audrų metu su didele jėga daužosi į krantą ir nuolat jį ardo.

Kai 1949 m. paskutinius tremtinius išvežė žvejoti į kitas vietas, bangos jau pradėjo griauti broliško kapo kraštą, ir jis ėmė irti. Nėra jokios abejonės, kad visus lavonus bangos seniai išplovė.

Kokiomis jūromis ir vandenynais tebeklajoja jie, ieškodami kelių į Tėvynę?

II

1943 m. poliarinę vasarą visus tremtinius išvežiojo žvejoti į kitas negyvenamas salas, kurių milžiniškuose Lenos žiočių plotuose yra nesuskaičiuojama daugybė. Brigados išplaukdavo kungasais (didžiulė irkluojama valtis) ir užmesdavo ilgus tinklus. Paskui stovėdavo iki kelių ar juosmens lediniame vandenyje ir iš visų jėgų traukdavo juos į krantą. Taip dirbdavo po 10–12 valandų. Kiaurai peršlapę, nusikamavę ir sušalę bėgdavo į palapines, nusimesdavo peršlapusius drabužius. Pamiegodavo. Paskui lįsdavo į tuos pačius šlapius rūbus (juos džiovinti nebuvo nei laiko, nei prasmės) ir vėl žvejojo. Kartais bangos užpildavo kungasą ir nuplaudavo sugautą žuvį atgal į jūrą.

Šviesu buvo ištisą parą – poliarinę dieną saulė nenusilei-

džia. Sunku buvo suvokti paros laiką – diena ar naktis, todėl kartais užbėgdavo pirmyn ir susimaišydavo kalendorinės dienos.

Žiemą statėme tinklus po ledu, iškirsdami vienoj eilėj kas 25 metrai daugybę ekečių. Ledo storis gale žiemos jau siekdavo 1,5–2 metrus. Kiekvieną dieną reikėjo užšalusias eketes tikrinti, išgraibyti iš jų ledus ir, numetus pirštines, nuogomis rankomis ištraukti tinklą ir išnarplioti žuvis. Šaltis buvo baisus. Tinklas akimirksniu apledėdavo. Išmestos žuvys bematant sušaldavo kaip malkos. Pirštai pabaldavo. Kai įmetus tinklą atgal iš visų jėgų daužomos rankos pradėdavo atsigauti, skausmas užgniaužda vo kvapą. Paskui viską reikėjo kartoti – tikrinti kitą tinklą. Ir taip 15 kartų per dieną – tokia buvo mažiausia tinklų norma dviem žmonėms.

Žalia sušalusi žuvis, kurią kasdien valgėme, mus gelbėjo nuo skorbuto, tačiau niekas negalėjo apsaugoti rankų. Pirštai neišvengiamai nušaldavo, atsirasdavo pūslės ir žaizdos. Ir kai kitą dieną reikėdavo jau žaizdotomis rankomis, pučiant lediniam vėjui ir spaudžiant šalčiui, vėl traukti tinklus ir narplioti žuvis, atrodydavo, kad rankas kiši į verdantį vandenį. Nuo skausmo aptemdavo akys, darydavosi silpna. Kokia tai buvo kasdieninė kankynė! Tris ar keturias dienas nepatikrintas tinklas prišąla po ledu. O kuo tada žvejoti? Ką valgyti? Žuvis buvo pagrindinis maistas, vitaminai, vaistai. Ir ėjome žvejoti niekieno nevaromi ir neprižiūrimi, net ir per pūgą, jeigu tik galima buvo išsilaikyti ant kojų.

Ieškodami žuvies, keldavomės žiemą iš vienos negyvenamos salos į kitą. Atvykę šunų kinkiniu į naują salą, statyda-

vome jurtas iš sniego ir rąstgalių, kažkada atplaukusių į krantą. Langus atstodavo stori ledo luitai. Statydavome tinklus, gaudydavome žuvį ir vėl apleisdavome salą ir apgyventas jurtas, kai žuvis toje vietoje dingdavo.

Taip ir klajojome šunų nartomis Laptevų jūros pakraščiais, kartais aptikdami buvusių ekspedicijų pėdsakus, žuvusių Šiaurės tyrinėtojų kapus.

Kelionių metu pasitaikydavo patekti ir į pūgą. Tada iškinkydavome šunis, įsikasdavome į sniegą ir laukdavome savo lemties: pūgos pabaigos ar mirties.

Pūgoj pasiklydę sušalo ir žuvo Jonas Kazlauskas, broliai Petrikai iš Kėdainių, gimnazistas Ernestas Vanagas iš Panevėžio ir Algis Apanavičius, Kalnaberžės mokytojo sūnus. Jų lavonai niekada nebuvo surasti bekraščiuose sniegynuose.

Mokytoja Baltrukonienė Ona sušalo Trofimovske eidama į darbą. Buvo pūga, nieko nesimatė net per žingsnį. Taip ir nunešė ją pro paskutinį baraką į amžinybę. Gegužės mėnesį, kai tundroje ėmė tirpti sniegas, ją rado už 6 km medžiotojai. Liko ketverių metų sūnelis Jaunutis. Jos vyras, kaip ir daugumos kitų, buvo lageryje.

Stankevičius, mokytojas nuo Marijampolės, ir viršininkas Smelcovas kelyje pateko į pūgą. Dvylika parų išgulėjo jie po sniegu su šunimis. Kai vienas užsnūsdavo, kitas jį purtydavo ir kumščiuodavo, kad užmigęs nesušaltų. Netekęs vilties Smelcovas nuoširdžiai atgailavo ir meldė Dievą stebuklo – išsigelbėjimo.

Tryliktą parą pūga nurimo. Šunų jau beveik nebeturėjo. Sniego urve nuo kvėpavimo sudrėko rūbai. Kai juodu išlindo

į paviršių, drabužiai akimirksniu pavirto lediniais šarvais, atkerusiais nuo kūno. Abu pradėjo stingti. Išsigelbėti nebuvo nė mažiausios vilties. Aplinkui šimtus kilometrų – nė gyvos dvasios. Kiekvieną minutę artinosi mirtis.

Ir tomis paskutinėmis minutėmis juos, du taškučius bekraščiuose sniegynuose, pamatė evenkas, poliarinių lapių medžiotojas, važiavęs šunimis tikrinti spąstų. Ir išgelbėjo. Be galo maža tokio susitikimo Arkties plotuose tikimybė. Visi juos laikė žuvusiais.

Pasveikęs ir atsigavęs Smelcovas mėgdavo pasakoti, kad tik Stalino žodžiai „Nėra tokių tvirtovių, kurių neįveiktų bolševikai" palaikė jo dvasios tvirtumą ir padėjo išsigelbėti. Apie savo karštas maldas, atgailą ir pažadus Dievui jis kukliai nutylėdavo.

1944 m. vasarą mus siuntė žvejoti į Tumatą. Mamytė gulėjo Trofimovsko ligoninėj dėl chroniško inkstų uždegimo. Viršininkų įsakymu gydytoja Griko išrašė Ją iš ligoninės sunkiai sergančią. Į baržą Ją įnešėme. Čia buvo labai šalta ir drėgna, nes ir vasarą šiose vietose negalima be vatinių rūbų. Triume po narais teliūškavo ledinis vanduo. Jis taškė Jai rūbus ir veidą.

150 km Lenos žiotyse mes plaukėm septynias paras. Visą šią savaitę negalėjau Jai gauti nė lašo karšto vandens. Veidas ir kojos vėl sutino. Man atrodė, kad čia jau paskutinė Jos kelionė. Bet paskutinioji kelionė buvo dar ateityje.

1947–1948 m. dalis tremtinių įvairiais būdais po truputį persikėlė į Kiusiūrą ir Jakutską. Leido ir man važiuoti į Jakutską mokytis. Mamytei vykti kartu su manimi NKVD

viršininkas Kosenkovas leidimo nedavė. Kai atplaukė garlaivis, Ją slapta įsodinau ir paslėpiau. Ilgos buvo tos dvi stovėjimo valandos. Pagaliau išplaukėm, kas bus – tebūnie: atgal už speigračio Jos jau nebeišsiųs.

Kelyje NKVD darbuotojai susigaudė, kad Mamytė plaukia be leidimo, ir atėmė iš manęs dokumentus.

Tik atvykus į Jakutską, Ją teko skubiai paguldyti į ligoninę. Vidaus reikalų ministerijos skyriuje man dokumentų nebegrąžino ir įnirtingai puolė už tai, kad išvežiau Motiną. Nežmoniški išvedžiojimai mane stulbino: palikti sunkiai sergančią Motiną šiaurėj tikrai žinant, kad Jos daugiau nebematysi – normalus poelgis, kuriuo aš būčiau įrodžiusi savo sąmoningumą, o neapleisti Jos – niekuo nepateisinamas nusikaltimas. Ir aš negaliu likti nenubausta. Pasakė, kad mokytis man neleis, ir nedavę atsisveikinti su Mamyte išvežė į Kangalaso anglies kasyklas.

Šachtoj nebuvo jokios technikos. Dirbome lygiai taip, kaip buvo dirbama prieš 150 metų: kirtikliu ir karučiu. Net vagonėlių nebuvo. Įtvirtinimų taip pat. Apytamsiais labirintais karučius su anglimis stumdavome siaura lenta. Visai kaip katorgoj.

Čia dirbo ir daugiau lietuvių: visur, kur tik buvo sunkiausias ir pavojingiausias darbas, blogiausios sąlygos, menkiausias atlyginimas, kurio neužtekdavo net prasimaitinti, apie plėšiamus drabužius nėra ko ir kalbėti – visur ten buvo verčiami dirbti lietuviai tremtiniai kaip nemokama vergų darbo jėga.

Pokrovske, apie 100 km nuo Jakutsko, plytų gamykloje

taip pat dirbo daug lietuvių. Darbo ir gyvenimo sąlygos čia buvo ypač sunkios. Žmonės sunkiai dirbo kartais negaudami duonos net po kelias dienas. Kortelės jau buvo panaikintos, ir niekas negarantavo duonos davinio. Jos atveždavo mažai, ir ją gaudavo kas tuo metu nebūdavo darbe.

Pasibaigus navigacijai, anglių išvežti nebuvo galima, darbai Kangalaso šachtoje buvo nutraukti. Mums leido grįžti į Jakutską.

Mamytė ne kartą kreipėsi su prašymu dėl sunkios ligos pakeisti ištrėmimo vietą, leisti gyventi Jakutsko srityje ar Altajaus krašte. Tų sričių klimatas mums atrodė gana švelnus. Bet prašymai būdavo atmetami. O sveikata vis blogėjo, ir Ji suprato, kad mirs Jakutijoj. Ji troško pamatyti Lietuvą, norėjo būti palaidota gimtojoj žemėj.

1949 m. vasario mėnesį lėktuvu pabėgome iš Jakutijos ir laimingai pasiekėme Lietuvą.

Netrukus pradėjo mūsų ieškoti. Dokumentų jokių neturėjome. Slapstėmės pas gimines ir pažįstamus. Ne kartą teko su sergančia Motina skubiai keisti pastogę, kai kildavo įtarimas, kad mūsų buvimas jau pastebėtas.

Sugrįžus į Lietuvą, Mamytės sveikata pastebimai pagerėjo. Didžiulis sugrįžimo džiaugsmas, daržovės, vaisiai, taip reikalingi sergant šia liga, gydytojų priežiūra – visa tai padėjo Jai sustiprėti. Ji tiesiog atgijo. Kaip džiaugėsi kiekvienu saulės spinduliu, kiekviena žolyte, gėle, medžiu, kurių tiek metų šiaurėj nematė! Ji ištisas valandas kaip paukštelis sėdėdavo prisiglaudusi kokiame nors krūme tai nuskindama uogą, tai įsiklausydama į gimtosios žemės balsus...

Neturėjo Stalinas tokios bausmės, kuri būtų privertusi mane gailėtis šių akimirkų.

Bet po aštuonių mėnesių liga vėl ėmė progresuoti. Atsirado grėsmingi uremijos simptomai. 1950 m. pavasarį sveikatos būklė jau buvo beviltiška. Ji paprašė pervežti Ją į mūsų butą Kaune. Tai buvo be galo rizikinga, bet prašymą išpildėme.

Gydytojai atvykdavo dažniausiai sutemus. Kartą Ji manęs netikėtai paklausė: „O kaip tu mane palaidosi? Tavęs laukia kalėjimas. Nuleisk mane į Nemuną..."

Ir į aną pasaulį Ji išėjo suprasdama, kad gimtojoj žemėj Jai ir mirusiai nebus vietos. Mirė Ji sunkiai 1950 m. gegužės 5 d. Paskutiniai Jos žodžiai buvo: „Kodėl mūsų visų nesušaudė tada prie vagono durų?.."

Guli Ji lovoje pašarvota tarp gėlių. O veide – palaima ir ramybė. Galas kančioms. Atidarau langą. Tegul Lietuvos vėjelis paskutinį kartą paglosto Jos veidą... Mano geroji, mano romioji Mamyte, nenuskriaudusi gyvenime nė vienos gyvos būtybės. Kodėl Tavo daliai teko tiek kančių? Tu anksčiau už kitus pastebėdavai žmogaus skausmą ir nelaimę. Nepastebimai ir tyliai ateidavai į pagalbą. Išsipildė Tavo didžiausias paskutinis noras. Tu numirei Lietuvoj. Tave priglaus gimtoji žemė. Paskutinėmis jėgomis Tu pasiekei ją. Silpna, mirštanti, persekiojama Tu nugalėjai.

Tik kur ta vieta? Kur ir kaip palaidoti?

Vienas kunigas sutiko palaidoti be dokumentų, kita pavarde kaimo kapinėse 18 km už Kauno. Bet kaip išnešti iš namų? Kaip išvežti už miesto? Karsto išvežimas ir išneši-

mas nustebins kaimynus... Palaidoti po langais sodelyje? Bet gegužės naktys šviesios, neįmanoma nepastebimai iškasti duobę.

Teta siūlo: ji nueis į NKVD ir pasakys, kad naktį pasibeldė serganti sesuo, neįleisti jos negalėjo, o dieną ji numirė. Man teks pasišalinti. Turbūt atliks reikiamus formalumus asmens tapatybei nustatyti ir leis palaidoti. Bet juk tada aš negalėsiu nei į laidotuves ateiti, nei vėliau prie kapo: be jokios abejonės, jis bus stebimas – ten manęs lauks. Be to, jie tuo nepatikės, ir kai kas nukentės.

Bet labiausiai nepakeliama buvo mintis, kad į Ją, mirusią, atėję žiūrės Jos budeliai, o aš ir tas paskutines valandas negalėsiu prie Jos pabūti.

Tai ką daryti? Nejaugi iš tikrųjų mano mirusiai Motinai Tėvynės žemėje nėra vietos? Rūsyje yra maža patalpėlė, kuri buvo numatyta karo atveju slėptuvei. Laidosiu čia.

Kaltu ir kirviu pradedu laužti grindų betoną. Jis labai kietas, sluoksnis storas. Nepagalvojo Tėtė, kai statė namus, kaip bus sunku iškalti čia Mamytei kapą. Kad nepastebėtų iš lauko, pasišviečiu žvake. Stengiuosi iš visų jėgų, bet darbas į priekį juda lėtai. Jei kas lipa į antrą aukštą, darbą reikia tuojau nutraukti. Pagaliau betonas išlaužtas. Toliau molis. Antrą parą baigiu darbą. Prieš mane žiojėja duobė. Rytoj pirmasis gegužės sekmadienis – Motinos diena. Tai štai kokia mano paskutinė dovana Tau, Mama... Su teta perpjaunam spintą, darom karstą. Durelės bus karsto dangtis. Švintant karstą nunešam ir nuleidžiam į duobę. Išklojam jį. Paskui reikia nešti Ją ten. Keletą kartų prieinu prie Jos, bet man

pakerta kojas, darosi silpna. To aš niekaip nepadarysiu. Tada ateina patikimas žmogus, žymaus kunigo misionieriaus Paukščio brolis. Jis paima Ją ant rankų ir išneša.

Visą kitą savaitę naktimis nešioju iš rūsio betono gabalus ir molį. Paskui gaunu cemento ir vėl užlyginu grindis. Jokių kapo žymių nelieka.

Patalpoje buvo vandentiekio skaitiklis. Jį tikrinęs žmogus ne kartą ten pastebėjo gėles, žvakę, bet niekam apie tai neprasitarė.

Nežinomi kapai... Kiek jų buvo ir kiek jų dar tebėra Lietuvoj...

III

1950 m. spalio mėnesį mane susekė ir suėmė. Uždarė į Kauno tardomąjį kalėjimą ir pateikė kaltinimą pagal Baudžiamojo kodekso 82 str. – pabėgimas iš tremties. Tardymo organus domino, kur slapstosi Motina, kas teikė prieglobstį ir materialinę pagalbą.

Nė į vieną iš šių klausimų atsakyti negalėjau neišduodama žmonių, kurie mums padėjo. Todėl iš karto pasakiau: teisybės sakyti negaliu, meluoti nenoriu. Už gerumą ir kilnumą taip neatsakoma. O dėl Motinos galiu pasakyti tik tiek – mirė 1950 m. gegužės 5 d. Manimi, žinoma, nepatikėjo. Reikalavo pasakyti gydytojų pavardes, kokiose kapinėse, kokia pavarde palaidota. Ir į šiuos klausimus atsakyti aš taip pat atsisakiau. Po poros dienų tardytojas triumfuodamas mane „demaskavo“: patikrinti visi Lietuvos CBAĮ biurai ir

nustatyta, kad tą dieną tokio amžiaus moteris Lietuvoj nemirė. Mamytės mirties faktas buvo atmestas kaip melagingas. Na ir ačiū Dievui. Pastebėjau, kad jie niekada netiki teisybe. O labiausiai bijojau, kad nesužinotų, kur Mamytė palaidota, nes tada tuoj pat darytų palaikų ekshumaciją.

Kadangi tardymas visiškai nejudėjo į priekį, nuolat keitėsi tardytojai. Į tardymą kviesdavo beveik kiekvieną naktį, tik pradėjus miegoti. O šeštą ryto jau signalas keltis. Dieną net sėdint prisnūsti negalima – tuoj baudžia. Miego trūkumas labai vargino.

Savaitėmis su tardytojais tūpčiojome vietoje. Galų gale, išvarginę mane ir patys save, tardymą užbaigė tuo, kuo ir pradėjo.

Gydytojai, gydę mano Motiną, žmonės, kurie mums teikė prieglobstį, slėpė, nenukentėjo. Dauguma jų tebėra gyvi ir gyvena Kaune ir Vilniuje. Saugumo įsitikinimu, Mamytė tebebuvo gyva ir Jos aktyviai ieškojo iki 1953 metų.

Kartą, apie 5 val. vakaro, man buvo liepta apsirengti ir išeiti iš kameros. Koridoriais, laiptinėmis prižiūrėtojas mane išvedė į kalėjimo kiemą. Nesupratau, kur mane veda. Priėjome kalėjimo vartus. Prie durų, vedančių tiesiai į gatvę, laukdamas manęs stovėjo elegantiškas ir gražus maždaug 27–28 metų vyriškis. Maloniai šypsodamas pasisveikino ir paprašė eiti su juo, bet rankų nelaikyti už nugaros. Paprasčiausiai stumtelėjo duris, ir mes išėjome į Mickevičiaus gatvę. Buvo rudens vakaras. Žmonės ėjo iš darbo, užsukdavo į parduotuves. Studentų būrys išbėgo iš fakulteto rūmų. Atsidūrėme tarp praeivių. Gražus ir be galo brangus buvo ma-

no gimtasis Kaunas tą rudens vakarą. Ėjome tylėdami ir neskubėdami. Karo muziejaus sodelyje prisėdome ant suoliuko. Man vis atrodė, kad aš sapnuoju. Kas padovanojo man šį paskutinį pasivaikščiojimą po gimtąjį miestą? Paskui įėjome į patalpą Donelaičio ir Gedimino gatvių kampe. Tarnautojų nesimatė. Įėjome į vieną iš kabinetų. Atsisėdome. Mano malonusis palydovas paklausė, ar aš nenorėčiau gyventi Kaune legaliai ir mokytis? Pasirodo, tai visai paprasta. Jeigu noriu, tai artimiausiomis dienomis mane paleis iš kalėjimo. Bylos į Maskvą nesiųs. Ir į Jakutiją atgal važiuoti taip pat nereikės. Aš paprasčiausiai eisiu į namus. O iš manęs reikės labai nedaug – tik nedidelės pagalbos organams.

Viskas aišku. Aš tikriausiai turėsiu įeiti į savo tėvų draugų ir pažįstamų namus. Jie atidarys duris draugui, o iš tikrųjų įšliauš gyvatė, pasiruošusi be gailesčio paleisti juos Sibiro kančių keliais. Dabar aš supratau, kas mano malonusis palydovas.

Pasakiau, kad renkuosi savo trejus metus lagerio už pabėgimą ir grįžimą į Jakutiją. Jis santūriai šyptelėjo ir paaiškino, kad aš truputį klystu dėl bausmės: manęs laukia ne treji metai lagerio, o 20 metų katorgos, ir aš pati sau nuosprendį pasirašiau. Padavė man popieriaus lapą, kuriame iš tikrųjų buvo mano parašas. Ir aš prisiminiau: Jakutske visiems tremtiniams buvo pranešta, kad pagal naują įsaką pabėgimas iš tremties bus baudžiamas iki 20 metų katorgos. Kaip ir visi, aš taip pat pasirašiau, kad naująjį įsaką skaičiau. Netrukus pabėgome. Ir štai dokumentas čia. 20 metų katorgos... O dabar man dvidešimt treji. Galas net mintim neapčiuopia-

mas. Grąžinau dokumentą. Pasaulis ima kažkur grimzti. Pašnekovas tylėdamas laukia.

Tai štai kas man padovanojo šį nuostabų pasivaikščiojimą. Parodė ir akimirką leido pajusti gyvenimą, kuris iš manęs atimtas visiems laikams, kurio niekada nebus, bet kurį siūlo mainais už garbę ir sąžinę.

Paprašiau nuvesti mane atgal į kalėjimą. Išbuvus pusmetį Kauno tardomajam kalėjime, atėjo iš Maskvos ypatingosios komisijos nuosprendis.

Mane nuvedė iš kameros į kabinetą. Jame buvo du saugumo karininkai. Perskaitė nuosprendį: už pabėgimą – 3 metai lagerio. Atlikus bausmę grąžinti į Jakutiją.

Nuosprendį pasirašyti atsisakiau. Į klausimą – kodėl? – atsakiau, kad šis nuosprendis neturi jokio juridinio pagrindo. Ištrėmimas yra bausmė. Ištremti gali tik teismas už nusikaltimą. Mane ištrėmė vaiką be jokios kaltės ir teismo, vien dėl to, kad gimiau toj, o ne kitoj šeimoj. Todėl ir savo išvykimo iš Jakutijos nelaikau nei pabėgimu, nei nusikaltimu. Nuosprendžio nepripažįstu.

„Mes priversim jus pasirašyti", – pareiškė saugumo papulkininkis ir liepė pakviesti kalėjimo viršininką. Bet jiems teko surašyti aktą dėl atsisakymo pasirašyti. Netrukus per Vilniaus ir Maskvos kalėjimus mane atvežė į Gorkio sritį, Suchobezvodnojos stotį, Unžlagą, kur aš turėjau atlikti bausmę.

Lageris mane nustebino gausybe puikių ir šviesių žmonių. Atrodė, kad Stalinas čia uždarė šalies protą, garbę ir sąžinę. Kalėjo mokslininkai, konstruktoriai, kino ir teatro aktoriai, dėstytojai, gydytojai, studentai ir kt.

Marija Aleksandrovna Goldman-Želiabovskaja, Maskvos universiteto prancūzų literatūros dėstytoja (kartu su vyru – vaikų literatūros specialistu nuteisti už neišspausdintos literatūros laikymą), po darbo mums iš atminties skaitė prancūzų literatūros kursą.

Dažnai prisimenu maskvietį Borisą Vorobjovą, nuteistą 8 metams už dalyvavimą Maskvos aviacijos instituto pogrindiniame studentų būrelyje, kuriame jie nagrinėjo Rusijos istoriją ir revoliucinį judėjimą. Skaitė Belinskį, Černyševskį, Pisarevą, Leniną. Padarė išvadą, kad Stalinas neteisėtai užgrobė valdžią, yra nusikaltėlis, sunaikinęs ir tebenaikinantis milijonus geriausių šalies žmonių. MGB* troško išpūsti procesą ir reikalavo iš tardomųjų studentų melagingų parodymų prieš dėstytojus. Tardant Borisą Vorobjovą dalyvavo pats Berija. Šių tardymų prisiminimas – tuščia viena akiduobė. Ištisomis dienomis jį laikė mūrinėj „spintoj", kurioje buvo iki kelių vandens. Bet kruvinas budelių karalius, saugumo ministras, dvikovą su 19 metų studentu pralaimėjo: melagingų parodymų neišgavo.

Lagerio zonos pakraštyje buvo viena mano labai mėgstama vieta – nedidelis plotelis, kuriame kaip niekur kitur augo nepaprastai vešli ir graži žolė. Čia ir paukščių kartais atskrisdavo, buvo tylu ir ramu. Mane stebino, kodėl čia tokia graži žolė. Vienas senas kalinys kartą man paaiškino, kad 1941–1945 m. čia buvo dar ne lagerio teritorija ir toje vietoje buvo laidojami mirę ar nušauti kaliniai.

* Ministerstvo gosudarstvenoj bezopasnosty – Valstybės saugumo ministerija.

Dabar aš čia ateidavau su ypatingu jausmu. Ši vieta – kiekviena žolytė, kiekviena gėlytė – man atrodė šventa. Džiaugdavausi, kai čia atskrisdavo pačiulbėti paukštelis...

Ilsėkitės ramybėje, Nežinomi Kankiniai...

1953 m. vasarą iš lagerio mane išvežė atgal į Jakutską. Vežė etapu tris mėnesius per Sverdlovsko, Novosibirsko, Irkutsko ir Kirensko kalėjimus; Novosibirske, šalia senojo kalėjimo, buvo išmūrytos sienos naujam persiunčiamajam kalėjimui. Iš visko matėsi, koks tai turėjo būti grandioziškas pastatas ir kiek šimtų tūkstančių žmonių būtų per jį perėję, jei ne Stalino galas. Kokie didingi buvo gulago imperijos užmojai...

Rugsėjo mėnesį atsidarė Jakutsko kalėjimo vartai ir mane išleido į „laisvę". Pirmą kartą ėjau be sargybos, buvo kažkaip neįprasta, vis atsisukdavau. Pradėjau dirbti. Ir štai vėl netikėtas likimo posūkis: 1954 m. liepos mėnesį mane staiga iškvietė į Jakutijos vidaus reikalų ministeriją ir paklausė, ar aš kada rašiusi Berijai. Berija tada buvo jau sušaudytas.

Prisiminiau, kad prieš metus, važiuodama etapu, kažkurioj stotyje paprašiau kalinių vagono sargybos kareivėlį įmesti laišką į pašto dėžutę. Jame aš prašiau Beriją, tada dar saugumo ministrą, pakeisti mano ištrėmimo vietą ir leisti gyventi kuriame nors Sibiro mieste, kur yra medicinos institutas.

Reikia tik stebėtis, kaip stropiai po Berijos arešto buvo patikrinta visa jo kanceliarija, jei atrado net mano popierėlį.

„Jūsų prašymas buvo atmestas, – pasakė man, – o mes jums leisime važiuoti mokytis. Pasirinkite miestą iki Uralo." Po valandos išėjau iš ministerijos jau su leidimu išvykti.

Į Omską atvykau, kai iki stojamųjų egzaminų buvo likusios devynios dienos. Speckomendantūroj, kur prisistačiau, man pasakė, kad įskaiton mane ima laikinai ir jeigu aš neįstosiu į institutą, tai mane išsiųs atgal į Jakutiją. Kadangi pinigų neturėjau, tai grįžimo perspektyva vėl buvo etapas.

Pirmojo egzamino išvakarėse nuėjau į teatrą. Tuo metu Omske gastroliavo Sverdlovsko operos ir baleto teatras.

Opera... Kokį didžiulį poveikį ji turėjo man. Pamėgau ją labai anksti, o nuo trylikos metų ji išstūmė visus vaikiškus žaidimus ir pramogas. Retą spektaklį praleisdvau.

Teatras... Nepamirštamos, gražiausios mano vaikystės valandos. Didžiulio džiaugsmo valandos.

Prieš mane atsivėrė įstabus Grožio ir Gėrio pasaulis, apkerėjęs mane ir tapęs vėliau didele dvasios atsvara mano gyvenime.

Teatras... Jis uždega žmogaus širdyje fakelą, kurio jau niekas nebeužgesins; gali daryti ką nori: žeminti, kankinti, stumti į purvyną – žmogaus širdyje vis tiek jau skamba kita muzika – tikėjimo Gėriu muzika. Ir niekada tu jau negalėsi būti skriaudėjų pusėje, tavęs nepadarys jų įrankiu.

Kai 1941 m. birželio 14 d. mus vežė į Sibirą, man liepė pasiimti būtiniausius daiktus, aš rūpestingai susidėjau į du ryšulėlius visas spektaklių programas ir išėjau iš namų tvirtai tikėdama, kad nešuosi su savimi visa, kas brangiausia ir vertingiausia.

Tą vakarą ėjo „Traviata“. Kiek daug kartų mačiau ją Lietuvoj. Bet dabar, po tiekos metų, mirčių ir praradimų, viskas skambėjo nauja prasme, nepaprastai sukrečiančiai. Su-

kilo visa, apie ką stengiausi negalvoti, neprisiminti, kad galima būtų gyventi. Ir aš verkiau. Bet kartu įgavau naujų jėgų ir pasirengiau egzaminams kaip šturmui.

Nors juos išlaikiau penketais, bet žinojau, kad mano likimą spręs mandatinė komisija, kuri, be abejonės, pasidomės kai kuriais biografijos momentais, kuriuos aš nuslėpiau.

Mandatinė komisija manęs paklausė, kokiu būdu 1941 metais patekau į Vakarų Sibirą. Klausimas reiškė – ar aš ne tremtinė? Vidinis balsas sakė: tiesos sakyti negalima, ir aš ją nuslėpiau. O paso, kurio niekada neturėjau, jie nepaprašė. Taip įstojau į institutą.

Po trijų mėnesių tiesiai iš auditorijos mane iškvietė į kadrų skyrių. Ten buvo ir karininkas iš speckomendantūros. Supratau, kad jau paaiškėjo. Instituto kadrų skyriaus viršininkė labai piktai užsipuolė mane, tarsi aš būčiau pagauta daranti sunkų nusikaltimą: „Jūs apgavote mus! Jūs – spectremtinė! Kaip jums ne gėda?!“ O kodėl ir dėl ko man turėjo būti gėda? Ar kad troškau mokytis? Supratau, kad jei būčiau tada pasakiusi tiesą, vargu ar būtų priėmę į institutą.

Omske buvo nemaža tremtinių iš Vakarų Ukrainos, o lietuvių – tik aš viena. Kiek vėliau Omske apsigyveno paleistas iš lagerio atlikęs bausmę dainininkas Antanas Kučingis. Jis dainavo Omsko filharmonijoje. Publika jį labai šiltai priimdavo. Po metų Kučingis grįžo į Lietuvą.

1956 metų vasarą ir man buvo leista grįžti į Lietuvą. Tęsiau studijas Kauno medicinos institute, baigiau su pagyrimu 1960 metais.

Šešiasdešimtaisiais metais Lietuvos provincijoj dar labai trūko gydytojų. Daugelyje rajoninių ligoninių nebuvo akių,

nervų, ausų–nosies–gerklės ligų specialistų, patalogoanatomų. Trūko pediatrų, rentgenologų. Kaimo ligoninėse buvo dar blogiau. Daugelyje jų iš viso nebuvo gydytojo. Dirbo tik felčeriai ir akušerės. Kaimo gydytojo darbo sąlygos labai skyrėsi nuo miesto. Jis turėjo prižiūrėti 15 ar 25 lovų ligoninę, taip pat teikti medicininę pagalbą apylinkės gyventojams. Kaimo gydymo įstaigų transportas dažniausiai buvo tik arklys, tad vasarą pas ligonius gydytojas važiuodavo vežimu, o žiemą rogėmis. Ne tik darbo sąlygos buvo sunkios, bet ir atsakomybė labai didelė. Neretai sudėtingais atvejais reikėdavo veikti skubiai, pasikliaujant tik savim, nes pasikonsultuoti dažniausiai nebūdavo su kuo. O ligoniai skųsdavosi įvairiais negalavimais – vidaus, infekciniais, nervų, akių, odos, reikėdavo chirurginės pagalbos ir t. t. Susidoroti nebuvo lengva, tai trukdė įgyti daugiau žinių kurioj nors vienoj srity.

Apylinkės gydytojas privalėjo rūpintis sanitarine-epidemiologine būkle, buvo atsakingas už skiepijimus, be to, aptarnavo visas mokyklas, esančias apylinkės teritorijoj. Vadovavo apylinkės Raudonojo Kryžiaus organizacijų veiklai. Privalėjo kasmet surasti apie 100 nemokamų kraujo donorų. Organizuojant donorus visų pirma reikėjo rodyti pavyzdį pačiam.

Galbūt todėl iš 146 mūsų kurso absolventų neatsirado nė vieno savanorio, pageidavusio dirbti kaime, nors buvo nemažas būrys komjaunuolių ir apie dešimt partijos narių. Darbas Sibire ir lageryje buvo priverstinis, jis neteikė jokio moralinio pasitenkinimo. O aš taip norėjau pajusti kūrybinio darbo džiaugsmą. Be to, buvau tos nuomonės, kad privalau

dirbti ten, kur esu labiausiai reikalinga. Atsisakiau pasiūlymo likti mieste ir paprašiau komisiją pasiųsti mane į kaimo ligoninę. Buvau paskirta į Laukuvos apylinkę Rietavo rajone (dabar Šilalės rajonas).

Ligoninėj buvo 15 lovų, gimdymo skyrius ir rentgeno kabinetas. Antro gydytojo vis nebuvo, ir man teko keletą metų dirbti už du. Aptarnaujamos apylinkės radiusas – 7–11 km. Joje gyveno per 5 tūkstančius žmonių, daugiausia vienkiemiuose. Apie 1200 mokinių mokėsi dešimtyje apylinkės mokyklų.

Reta naktis praeidavo ramiai, ypač kol buvo gimdymo skyrius. Buvo nelengva, bet darbas teikė daug džiaugsmo. Kaip ir kiekvienas gydytojas, taip ir aš jausdavau moralinį pasitenkinimą, kai pavykdavo išgelbėti ligonio gyvybę, palengvinti sunkų gimdymą, grąžinti motinai pasveikusį kūdikį. Jaučiau, kad dirbu ten, kur tikrai esu reikalinga.

Ligoninė buvo įrengta gydytojo Ukrino name. Jį vietos valdžia nuolat gąsdino Sibiru. 1950 metais senukas gydytojas, bijodamas išvežimo, palikęs namus ir mantą pabėgo į kitą apskritį. Tik po daugelio metų jį parvežė į Laukuvą palaidoti.

Palaipsniui praplėtėm ir suremontavom ligoninę ir ambulatoriją. Pastatėm naują ūkinį pastatą, jame įrengėme virtuvę ir skalbyklą. Man malonūs buvo statybinių medžiagų, baldų, minkšto inventoriaus, medicininių aparatų ir instrumentų gavimo rūpesčiai. Džiugu buvo matyti ligonius – paprastus kaimo žmones, gulinčius šviesiose, švariose palatose, patogiose lovose, geroj patalynėj.

Lengviau pasidarė dirbti, kai įsivedėm elektrą, nes trejus

metus gimdymus naktimis priiminėjom prie žibalinės lempos. Stabdyti kraujavimą, perpilti gimdyvei kraują, siūti plyšimus ar gaivinti naujagimį prie tokio apšvietimo buvo tikras vargas. Aš buvau įsitikinusi, kad sąžiningai dirbdama savo profesinį darbą neturėsiu jokių susidūrimų su valdžia, – jų tikrai nenorėjau ir vengiau. Bet netrukus supratau, kad taip toli gražu nebus. Tarybinio gyvenimo kasdienybėj neišvengiamai susidaro situacijos, kai turi pasirinkti: arba elgtis, kaip tau liepia žmogaus ir gydytojo sąžinė, arba – kaip nurodo valdžia.

Laukuvoje gyveno iš Sibiro grįžusi Milių šeima – tėvai ir ligonė duktė, dar Sibire susižalojusi ranką kuliamojoj. Vietos valdžiai jie nepatiko ir liepė jiems išsikraustyti iš savo namų. Miliai delsė, prašė palikti jiems nors vieną kambarėlį, nes duktė nuolat sirguliavo, o patys jau buvo nusenę. Bet valdžia buvo nepermaldaujama. Vieną dieną telefonu mane iškvietė iš ligoninės į Milių namus. Čia jau buvo valdžios atstovai. Sutrikę senukai verkė antrą kartą kraustomi iš savo namų. Miliūtė sirgo ir gulėjo lovoj. Vaizdas buvo sunkus. Valdžios atstovai kreipėsi į mane prašydami patvirtinti, kad ligonės sveikatos būklė leidžia ją iškeldinti iš namų. Aš griežtai atsisakiau tai padaryti ir pareiškiau, kad protestuoju prieš tokį elgesį su ligoniu. Kol aš buvau, jie nieko nedarė. O po valandos, kai išėjau į ambulatoriją priiminėti ligonių, senukus ir ligonę su lova iškraustė tiesiai į gatvę.

Gydytojo autoritetas turi besąlygiškai tarnauti visiems valdžios tikslams, o jo protestas mažai ką reiškia. Bet niekas nebus užmiršta – atėjus laikui gausi atitinkamą atpildą.

Kartą per ligonių priėmimą į mane kreipėsi viena moteris, ji prašė pažymėjimo, kad gali dirbti sunkų fizinį darbą. Tas prašymas mane nustebino. Papasakojo, kad ji, atlikusi bausmę, neseniai grįžo iš kalėjimo. Aštuonerius metus atsėdėjo už dalyvavimą pogrindinėj studentų organizacijoj, o trejus ar ketverius – už veiklą Jehovos liudytojų sektoj, su kurios idėjomis susipažino būdama Tolimųjų Rytų lageriuose. Dabar jai buvo apie 35-erius. Būdama silpnos sveikatos, grįžusi bandė įsidarbinti siuvykloje, mezgykloje, kolūkio kontoroje. Jai noriai pasiūlydavo darbą, bet vos sužinoję, kas ir iš kur ji – nepriimdavo. Susidarė užburtas ratas: darbo pagal jėgas ir sugebėjimus jai nedavė, o kai nedirbo, ėmė prikaišioti veltėdžiavimą, grasino bausti. Pagaliau rajono milicijos viršininkas ją pasiuntė nešioti plytų, bet pageidavo gydytojo pažymėjimo, leidžiančio dirbti sunkų fizinį darbą. Nebegalėdama atsilaikyti prieš valdžios savivalę, ji susitaikė su likimu ir pati paprašė manęs tokio dokumento. Jos įsitikinimai man buvo visiškai svetimi. Bet prieš mane sėdėjo suvargusi, išblyškusi, menkos sveikatos moteris, dvylika gražiausių savo gyvenimo metų praleidusi lageriuose. Kieno gi pusėj aš turėjau būti? Nejaugi man reikėjo padėti valdžiai fiziškai ir morališkai gniuždyti šį nelaimingą žmogų? Ir kaip ji nustebo, kai aš išdaviau priešingą dokumentą – kad dėl blogos sveikatos ji negali dirbti sunkaus fizinio darbo. Girdėjau, kad ją galų gale paliko ramybėje.

„Justitia est fundamentum regnorum."

Vieną 1963 metų rudens vakarą Laukuvos kultūros namuose buvo šokiai. Lauke kaip paprastai būriavosi jaunimas. Buvo ir keletas vaikinų iš Klaipėdos, tuo metu dirbusių Laukuvoj. Ir štai niekieno nekviestas prie kultūros namų atsirado netoliese gyvenęs Petras Gumuliauskas. Jis dirbo Šilalėj milicijos skyriaus vairuotoju, bet visada, net ir namuose, turėdavo su savim ginklą. Gumuliauskas buvo girtas ir be jokio reikalo pradėjo švaistytis revolveriu. Netikėtai peršauta galva krito dvidešimtmetis jaunuolis – elektrikas iš Klaipėdos. Draugai jį atnešė į ligoninę. Ligonio būklė buvo sunki. Suteikiau jam medicininę pagalbą ir po poros valandų, sveikatai pagerėjus, išsiunčiau į Klaipėdos respublikinę ligoninę. Ten jį operavo, bet, kiek man žinoma, vis tiek liko visiškas sutrikusios psichikos invalidas, negalįs savęs apsitarnauti. O buvo aukštas, gražiai nuaugęs šviesiaplaukis jaunuolis. Artimųjų jis neturėjo – buvo užaugęs vaikų namuose. Aš visiškai neabejojau, kad Gumuliauskas stos prieš teismą. Todėl mano iniciatyva buvo paimtas iš venos jo kraujas alkoholio koncentracijai nustatyti. Kraują perdavėm prokuratūros atstovui. Bet kraujo niekas netyrė – jis ... prapuolė prokuratūroj. Gumuliauskui baudžiamoji byla iš viso nebuvo iškelta.

Partijos narys, buvęs „liaudies gynėjas", milicijos darbuotojas Gumuliauskas, išbraukęs iš gyvenimo žydintį jaunuolį, iš viso nebuvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, net nebuvo atleistas iš milicijos. Ir niekur – nei spaudoj, nei kitoj viešoj vietoj – už tai nebuvo paminėtas nė vienu blogu

žodžiu. Mano požiūris į Gumuliauską vietos valdžiai labai nepatiko. Visi tylėjo, lyg nieko nebuvo įvykę – privalėjau tylėti ir aš. Po kiek laiko „už nepriekaištingą darbą" Gumuliauskas buvo apdovanotas medaliu...

Laukuvos ligoninės personalas buvo toks: felčerės, akušerės, medicinos seserys, sanitarės, taip pat ūkvedys, virėja, skalbėja, vežikas, dezinfektorius ir kūrikas – iš viso dirbo 20 žmonių.

Nuolatinė virėja buvo dekretinėse atostogose. Ją laikinai pavadavo nebejauna moteris R., neseniai grįžusi iš Sibiro, kur ji išbuvo apie šešerius metus. Gana greitai man, kaip ligoninės vedėjai, buvo pasiūlyta ją atleisti. Dirbo ji nepriekaištingai: ligoniams maistą gamino skaniai ir išradingai, virtuvė tviskėjo švara. Apie tokios darbuotojos atleidimą negalėjo būti nė kalbos. Savaime aišku, aš to ir nepadariau.

Netrukus man paskambino Laukuvos apylinkės vidaus reikalų skyriaus įgaliotinis Genutaitis. Jis mandagiai, bet kategoriškai patarė virėją R. atleisti, o į jos vietą rasti komjaunuolę. Aš jam atsakiau, kad esu gydytoja, o ne prokurorė ir mane domina tik žmogaus darbas: „Jeigu jums atrodo, kad ji neatliko bausmės, tai nereikėjo jos išlaisvinti. O jei tai padarėte, leiskite moteriai dirbti – juk neis ji vogti. Negali bausmė tęstis visą gyvenimą, nors jos formos ir būtų keičiamos". Ir atsisakiau virėją atleisti.

Netrukus iš rajono centro – Rietavo – atėjo vyr. gydytojo Skridailos raštiškas įsakymas dėl jos atleidimo. Motyvai šiame dokumente, regis, nebuvo nurodyti. Matyt, man atsisakius atleisti, buvo kreiptasi į rajono valdžią, o toji įsakė rajono vyr. gydytojui. Čia aš jau nieko nebegalėjau padaryti.

Moteris išėjo tyliai, suprasdama, kad ieškoti teisybės ir bylinėtis su valdžia – beprasmiška. Tikėtis profsąjungos pagalbos taip pat naivu. Net tokios įstaigos kaip mūsų ligoninė, kurioj dirba viso labo 21 žmogus, darbuotojai negali išsirinkti savo nuožiūra profsąjungos komiteto pirmininko. Kiekvienais metais prieš ataskaitinį-rinkiminį profsąjungos susirinkimą reikalaudavo iš anksto, maždaug prieš savaitę, apie numatomą pirmininką pranešti rajono vyr. gydytojui. Šis atsiklausdavo partijos rajono komiteto. Ir jei partijos komitetas neprieštaraudavo, galėdavom jį išsirinkti.

Dvylika metų mano Motinos palaikai buvo neįprastame kape. Reikėjo juos perkelti į kapines. Anksčiau to padaryti negalėjau, nes bijojau komplikacijų institute. 1962 metų vasario mėnesį įėjau į liūdnai pagarsėjusį pastatą Laisvės alėjos ir Lenino prospekto kampe – Kauno valstybinį saugumą. Budintis pareigūnas nuvedė mane į reikiamą kabinetą. Pasakiau, kad atėjau pareikšti to, kas juos seniai domina. Esančiųjų veiduose pasirodė džiugus lūkestis. Mačiau, kad jie tikisi kažko, kas jiems būtų naudinga.

Aš papasakojau, kokiomis aplinkybėmis mirė mano Motina. Nurodžiau, kur ir kada ji palaidota, ir paprašiau leidimo perlaidoti.

Nemaniau, kad mano pareiškimas bus jiems toks netikėtas ir toks nemalonus. Šypsenų neliko. Stojo sunki tyla.

Ekshumaciją atliko prokuratūra kartu su Teismo medicinos katedra, vadovaujama prof. Nainio. Dalyvavo grupė penkto kurso studentų medikų.

Daktarė Steponaitienė, 1950 metais gydžiusi mano Motiną, sutiko duoti prokuratūrai parodymus. Į kitus gydytojus nesikreipiau, nes jie užėmė aukštus postus – nenorėjau daryti jiems nemalonumų.

Kauno medicinos instituto Teismo medicinos katedra išdavė mirties pažymėjimą, kurio skiltyje „Mirties priežastis" parašyta: nežinoma. Nežinoma!.. Netiesa. Ji žinoma – Trofimovskas: šaltis, badas, dvasinės kančios. Mano Motina, kaip ir Tėvas, buvo nukankinta. Jie buvo nužudyti be kaltės ir be teismo. Profilaktiškai.

Kodėl juos reikėjo nužudyti? Mano Motina ne tik nedalyvavo jokiame politiniame gyvenime, bet visiškai politika nesidomėjo. Ji buvo tik savo namų šeimininkė ir Motina. Kodėl reikėjo nužudyti mano Tėvą? Retų gabumų ir erudicijos žmogų, turintį inžinerinį ir ekonominį išsilavinimą. Iš prigimties Jis buvo kūrėjas. Viską, ką darė, darė su įkvėpimu, kūrybiškai, prasmingai. Kiek Jis dar galėjo duoti žmonėms naudos! Visada prisimenu Jo tėvišką pamokymą, buvusį ir Jo gyvenimo credo: „Neprekiaukit, vaikai, sąžine..."

Vasario 13 dieną giminės ir pažįstami palydėjo mano Motiną į paskutinę poilsio vietą.

Buvo giedra žiemos diena. Įvažiavus į kapines staiga sutemo, pakilo pūga. Leidžiant karstą į duobę, beveik nieko nebesimatė. Atrodė, kad įtūžusios Trofimovsko pūgos atsivijo savo ištrūkusią auką. Kai supylė kapą, pūga nurimo ir vėl pasirodė saulė. Palaidojom ją Kaune, ant aukšto Neries kranto labai gražioje vietoje. Tėve, o kaip palaidojo Tave, mirusį iš bado 1943 metais, Šiaurės Uralo lageris?

Tavo sesers Elzės vyras, Vincas Navickas, išsėdėjęs Krasnojarsko Rešiotų lageriuose dešimt metų, pasakojo, kad 1942–1943 metais jis dirbo laidojimo brigadoj. Kas rytą ši dvidešimties kalinių brigada būdavo išvedama už lagerio zonos, kur jau rasdavo 15–30 nuogų kalinių lavonų. Iškalti bent kokią duobę ar griovelį, patys būdami klipatos, jie nepajėgė. Jėgų užtekdavo tik sutraukti juos į vieną krūvą ir apmesti šakomis bei sniegu. Bet ir tai buvo nelengva, nes velkant lavoną ypač kliudydavo tabaluojančios, besilaikančios vien ant sausgyslių ar odos juostelės dešiniosios kojos. Kiekvienam mirusiam kaliniui prie lagerio vartų kirviu nukirsdavo per šlaunį dešinę koją. Įsitikinti, kad tikrai miręs. Mano kilnusis Tėve! Ar ir Tau, mirusiam, budeliai nukirto dešinę koją?

Apie Motinos ekshumaciją ir laidotuves tučtuojau sužinojo Rietavo rajono valdžia ir nedelsdama kirto man pirmą smūgį – oficialų papeikimą už tai, kad vasario 13 dieną, tai yra per Motinos laidotuves, nebuvau darbe, nors išvažiuodama į Kauną atsiklausiau administracijos. Papeikimas, kad mane labiau įskaudintų, buvo iškabintas viešai.

Pasipiktinusi, naiviai galvodama, kad čia kažkoks nesusipratimas, kreipiausi į partijos rajono komiteto pirmąjį sekretorių Ališauską, kuris buvo ir dabar tebėra Lietuvos komunistų partijos Centro Komiteto narys, klausdama, ar aš padariau nusikaltimą ir esu baudžiama už tai, kad palydėjau į kapus savo Motiną. Po poros dienų buvau iškviesta į partijos rajono komitetą. Sekretorius Kazlauskas pareiški-

mą man grąžino ir niekuo nemotyvuodamas pasakė, kad papeikimas nebus atšauktas. Iš tikrųjų papeikimo esmė buvo visai kita. Partija man aiškiai davė suprasti, kad jeigu noriu gyventi ir dirbti Lietuvoj, privalau viską užmiršti, nedrįsti kalbėti apie praeitį, o savo tėvų turiu iš viso neprisiminti, lyg jų niekad nebūčiau turėjusi. O jei ne – man įstatymų nebus! Motinos palaikų perkėlimas, Kaune sukėlęs tam tikrą atgarsį, suerzino valdžią. Jie suprato, kad aš nieko neužmiršau, tėvų neatsisakau, jų atminimas man šventas, ir ekshumaciją palaikė negirdėtu įžūlumu.

Kažkada, Chruščiovui pasiūlius, buvo priimtas nutarimas, pastatyti Stalino teroro aukoms paminklą Maskvoje. Tačiau tuo viskas ir baigėsi – jokio paminklo iki šiol nėra. Ir tūkstančių sušaudytųjų ir nukankintųjų našlės ir vaikai iki šiol neturi kur padėti nė vienos gėlelės – nėra net simbolinio kapo.

Tuo labiau negalėjo turėti kapo ir mano Motina. Jai buvo paskirta vieta Trofimovsko lavonų krūvoj, o jei jau išdrįso nepaklusti ir numirti Lietuvoj, tai ir turėjo gulėti po betono grindimis amžinai. O dabar – atsirado Jos kapas, medelis, gėlės. Eis pro jį žmonės ir galvos, o gal ir pasakys: „Štai čia ilsisi Sibiro kankinė...“ Tokių užuominų valdžia nepakenčia ir už jas skaudžiai „glosto“. Maždaug tuo pat metu Laukuvoj iš Spaudos kalno buvo ekshumuojami dviejų istrebitelių* palaikai. Į perlaidojimo ceremoniją buvo atsiųsti tarnautojai iš miestelio įstaigų, dūdų orkestras ir t. t. Atėjo,

*Rus. istrebitel' – naikintojas. NKVD ginkluotų pagalbininkų būriai, vėliau gražiai pasivadinę „liaudies gynėjais“.

taip pat palikę savo darbą, ir šiaip būrys smalsuolių. Ir niekas nebuvo pasmerktas ar nubaustas – nei žuvusiojo sesuo, nei mes visi, dalyvavę laidotuvėse. Nė vienam nebuvo įrašyta pravaikšta, niekam viešai nepareikštas papeikimas.

Laimė, po keleto mėnesių pagal naują teritorinį padalinimą Rietavo rajonas buvo likviduotas. Laukuvą priskyrė prie Šilalės rajono. Pasikeitė ir visa vyresnybė. Kurį laiką manimi niekas nesidomėjo, bet nujaučiau, kad tai laikina.

O ligoninėj niekas nepasikeitė. Dirbome kaip dirbę. Kolektyve buvo ir trys partiečiai. Reikia pasakyti, kad dirbo jie nekaip, blogiau už kitus. Pastebėti jų darbo trūkumus buvo aiškiai nepageidaujama, o privilegijų jie reikalavo visą laiką.

Įvairių valstybinių švenčių progomis būdavo pageidaujama, kad apdovanoti visų pirma būtų pristatomi partiečiai ir komjaunuoliai.

Ligoninės dezinfektorius A. Načičenko, anksčiau keletą metų dirbęs Laukuvos saugume vertėju, dažnai darbe būdavo girtas.

Kiekvieną pavasarį jis privalėjo chloruoti miestelio ir apylinkės kaimų šulinius. Dažniausiai jis užeidavo į kokį nors vienkiemį ir perdien gurkšnodavo naminę degtinę. Kitą rytą pateikdavo man ilgą tariamai chloruotų šulinių sąrašą ir vėl iškeliaudavo.

Sanitarinis-epidemiologinis skyrius periodiškai reikalaudavo pristatyti ištyrimui vandens pavyzdžius iš įvairių šulinių – mokyklų, parduotuvių, valgyklų, fermų, bendrabučių ir t. t. Iš visos apylinkės. Atsiųsdavo specialiai paruoštus

butelius. Načičenko tuščius butelius parsinešdavo namo, o pats patraukdavo į miestelio aludę. Kitą rytą pasisemdavo kibirą vandens iš savo šulinio, supildavo jį į butelius ir nuveždavo į Šilalę. Laborantės stebėdavosi vienodu koli titru ir chloro koncentracija visuose vandens pavyzdžiuose. Kai visa tai išaiškėdavo ir aš prašydavau jo ne popieriuje, o iš tikrųjų chloruoti šulinius, kad neplistų infekciniai susirgimai, jis imdavo šaukti „puola komunistą". Jo sterilizuotos medžiagos nebuvo galima naudoti nei gimdykloj, nei žaizdoms siūti, nes ji būdavo nesterili.

Kartą būdamas girtas dezinfektorius taip įsismagino, kad išėmęs iš autoklavo sterilizuotus biksus išmetė juos laukan ir pradėjo kaip sviedinius spardyti po daržą. Jie atsidarė, ir ant žemės pasklido sterilūs vystyklai, puspaklodės, marlės tamponai, ketgutas, instrumentai...

Mano kantrybė trūko. Išsikviečiau iš rajono vyr. gydytoją Šimkų ir rajono centrinės ligoninės partinės organizacijos sekretorių gydytoją Zablockį. Supurvintą tvarsliavą ir kitus reikmenis, skirtus gimdyklai, surinkę iš daržo padėjom ant stalo. Septyni darbuotojai paliudijo matę. Bet partijos nario kaltės įrodymų vis dar nepakako... Tada komisijai buvo parodyta A. Načičenkos ambulatorinė kortelė. Paaiškėjo, kad išspardęs sterilią medžiagą narsusis partietis nuėjo pas stomatologę ir pareikalavo ištraukti sveiką dantį. Ši atsisakė ir ambulatorinėj kortelėj įrašė, kad pacientas girtas. Komisijai įrašo skaitymas sukėlė didelį nepasitenkinimą, bet padaryti nieko negalėjo. Jei ne šis įrašas, aš ir kiti liudininkai būtume likę nusipelniusio partiečio šmeižikais...

Kiekvienas kitas tikrai būtų buvęs atleistas iš darbo, o šis gavo tik įspėjimą.

Netrukus visose respublikos kaimo ligoninėse dezinfektorių etatai buvo panaikinti ir jie visi buvo atleisti. Mūsiškiui vieninteliam buvo padaryta išimtis – jo etatą ministerija paliko, nes to pageidavo partijos rajono komitetas. O juk kažkas turėjo uždirbti duoną šiam privilegijuotam veltėdžiui*.

Panašus veikėjas buvo ir antrasis partietis – ūkvedys V. Mažiausiai trečdalį jo darbo buvau priversta dirbti už jį. Beveik per kiekvieną inventorizaciją ar reviziją atsirasdavo materialinių trūkumų, kuriuos dažniausiai rajono vadovybei nurodžius tekdavo nurašyti.

Ūkvedys mėgdavo akcentuoti savo ryšius su saugumu. Padaręs pravaikštą, man paaiškindavo, kad buvo išvykęs saugumo reikalais. Kartą aš paskambinau į Šilalės saugumą ir paprašiau iš anksto pranešti, kada ūkvedys bus jiems reikalingas, nes ligonius reikia maitinti kasdien, o jis parūpina maisto produktus. Man labai maloniai paaiškino, kad ūkvedžio jie niekur nesiuntinėja. Po šio pokalbio ūkvedys pradėjo dirbti geriau.

Aš negalėjau atsistebėti: kokie jie buvo veiklūs ir uolūs, kai žmones vežė į Sibirą, kai draskė jų turtą ir trobesius. Ir kaip nenoriai, atmestinai ir išsisukinėdami jie dirbo dabar savo santvarkai ir savo liaudžiai.

Buvo ligoninėj jauna medicinos sesuo Š. Ne itin rūpestinga, nelabai prie širdies jai buvo aseptikos ir antiseptikos rei-

*1979 m. birželio mėn. Mediko dienos proga dezinfektorius Načičenko buvo apdovanotas „Darbo veterano" medaliu.

kalavimai. Dėl to turėjom įvairių bėdų ir pasekmių. Pasitaikydavo fiktyvių įrašų dokumentuose apie vaikų skiepijimus.

Kartą ji manęs paklausė, ar aš patarčiau jai stoti į partiją. Jai siūlo. Aš atsakiau, kad, mano nuomone, jai stoti būtų dar ankstoka. Partietis turėtų būti pavyzdžiu, o ji kol kas tokia nėra. Ji įstojo, o vyresnybė mane rimtai perspėjo, kad aš atkalbinėju žmones stoti į partiją.

Po kurio laiko ši medicinos sesuo dėl savo aplaidumo užkrėtė vaiką odos tuberkulioze. Jį reikėjo pusę metų gydyti ligoninėj. Aišku, suklysti gali kiekvienas, aš jos dėl to per daug nesmerkiau. Ir vis dėlto visi buvome nustebinti, kai partijos rajono komitetas, nepaisydamas administracijos prieštaravimo, šią medicinos seserį, kaip pavyzdingą darbuotoją, pasiūlė apdovanoti. Ir medalį ji gavo. Visiems dar kartą buvo akivaizdžiai parodyta, kad kiekvieno žmogaus darbas ir veikla visų pirma yra vertinami pagal tai, *kaip aktyviai jis tarnauja partijos reikalui ir stiprina esamą politinę santvarką. Tai ir yra pagrindinis ir svarbiausias žmogaus ir jo veiklos kriterijus.* Jis ir lemia kiekvieno žmogaus visuomeninę, buitinę, moralinę padėtį.

1. Skatinamas
2. Giriamas
3. Apdovanojamas
4. Iškeliamas
5. Liaupsinamas

1. Nepastebimas
2. Peikiamas
3. Ujamas
4. Pjudomas
5. Moraliai terorizuojamas
6. Linčas, pilietinis nužudymas

Keletą metų mano apylinkėje nemirė kūdikiai. Klaipėdos zonoje (aštuoni rajonai) mūsų ligoninė buvo pripažinta viena geriausių. Šios zonos kaimo ligoninių gydytojai buvo įpareigoti kartą per pusmetį atvykti pas mus į Laukuvą susipažinti su darbo patirtimi.

Kai iš Maskvos į Lietuvą atvyko TSRS sveikatos apsaugos ministerijos komisija ir norėjo susipažinti su įvairių gydymo įstaigų darbu, kaip kaimo ligoninė jiems buvo parodyta Laukuvos ligoninė. Trejus metus iš eilės mano fotografija buvo centrinės rajono poliklinikos Garbės lentoj.

Respublikinėj „Komjaunimo tiesoj" buvo išspausdintas nemažas teigiamas straipsnis apie mūsų ligoninę.

Lietuvos sveikatos apsaugos ministerija pakvietė mane ir keletą respublikos gydytojų į televizijos studiją dalyvauti jubiliejiniame medikų žiburėlyje.

Tarybų Lietuvos 25-mečio proga buvo numatyta mane apdovanoti, bet, kaip teigia vyr. gydytojas Rutkauskas, partijos komitetas kategoriškai užprotestavo.

1973 m. Laukuvos apylinkės ligoninė socialistiniame lenktyniavime laimėjo pirmą vietą. Čia reikia šį tą paaiškinti. Mat šiuos apdovanojimus teikė mūsų žinyba, o visa, kas ėjo per partijos ir tarybinių veikėjų rankas, būdavo užblokuojama.

Dabar tokios paradoksalios padėties jau negalėtų būti, nes prieš keletą metų buvo nustatyta tokia tvarka: žinybų ir ministerijų atstovai, atvykę iš centro į rajoną tikrinti kurios nors įstaigos darbo arba spręsti ginčytino klausimo, visų pirma privalo prisistatyti partijos rajono komitetui, kur jiems nurodoma, kaip vertinti vieno ar kito asmens,

vienos ar kitos įstaigos darbą. Dviejų nuomonių jau nėra ir būti negali.

Ne sykį centrinės rajono ligoninės administracija teikė teigiamus straipsnius apie mane į rajono laikraštį. Atvykdavo fotokorespondentai, fotografuodavo vieną ir grupėj su darbuotojais. Bet tarsi kas būtų užbūręs – nė vienas straipsnis, nė viena fotografija niekada nepasirodė rajono laikraštyje, nes jis yra partijos komiteto organas.

Nenorėčiau būti klaidingai suprasta: jokios garbės ar apdovanojimų aš niekada netroškau, ir tai manęs nė kiek neliūdino. Bet tai buvo termometras, pagal kurį galima buvo spręsti, kaip valdžia vertina mano elgesį.

Net padėkas gydytojams per rajono laikraštį reguliuoja partijos komitetas. Žinau ne vieną atvejį, kai žmonės jausdami dėkingumą prašė išspausdinti man padėką, bet jiems buvo atsakyta. Kartą paprašė neeilinė partietė, žymaus kolūkio pirmininko žmona. Ji nenusileido ir iš redakcijos nuėjo į partijos komitetą, bet ir ten nieko nelaimėjo – leidimo spausdinti man padėką nedavė. Tokie žmonės kaip aš viešas padėkas gauna tik ypatingais atvejais.

Aš pervertinau savo jėgas. Negalvojau, kad nuolatinė perkrova, didelė darbo įtampa, donorystė, Sibiras taip greitai atsilieps sveikatai. Be to, 1965 metais prapjaudama pūlinį, užsikrėčiau ir susirgau ūmiu sepsiu su daugybiniais abscesais. 1966 metais susirgau dvylikapirštės žarnos opalige. 1969 m. per gripo epidemiją dirbau turėdama temperatūros. Už šią klaidą teko brangiai užmokėti: susirgau infekci-

niu-alerginiu miokarditu. 1970 metais po peršalimo labai ilgai laikėsi temperatūra – daugiau kaip keturis mėnesius. Mano kraujuje buvo aptikta stafilokokų.

Kauno klinikų galutinė diagnozė buvo tokia: chroniosepsis staphylococcica. Myocarditis toxica.

Dirbti pasidarė žymiai sunkiau. Labai vargino jautrumas šalčiui. Dažnai karščiuodavau, ypač po vizitų į kaimus rogėmis.

1965 metų rudenį pardaviau man priklausančią tėvų buto dalį Kaune. Norėjau įsigyti lengvąją mašiną. Aš buvau tikra, kad paskyrą greitai gausiu, nes ji buvo labai reikalinga ne vien man – būtų padėjusi teikti medicininę pagalbą žmonėms. Tikėjau, kad rajono valdžia tuo suinteresuota. Tačiau ėjo metai... Paskyros vis negaudavau, ir pas ligonius po senovei tebevažinėjau su arkliuku, o veterinarai ir zootechnikai, aptarnaujantys karvių ir kiaulių fermas, visi buvo aprūpinti valdiškais motociklais. Pamačiau, kad rajono valdžiai mažai rūpi žmonių sveikatos apsaugos reikalai. Paskyras automobiliams pirkti jie dalijosi tarp savęs arba duodavo saviems žmonėms. Tik po dvylikos darbo metų man buvo leista nusipirkti zaporožietį – pačią prasčiausią ir šalčiausią mašiną, tačiau ir ji žymiai palengvino darbą.

Šeši kilometrai nuo Laukuvos link Tverų yra Juodainių kaimas – tarybinio ūkio skyrius. Jame pastatė kelių butų gyvenamąjį namą, kaip ir buvo numatyta, įrengė felčerinį-akušerinį punktą. Vienam viršininkėliui prireikė buto, ir po kurio laiko jis be ceremonijų medicinos punktą iškraustė į šimtametę trobą, esančią sunkiai išbrendamame purvyne už gyvenvietės. Jam visiškai nerūpėjo, kad reikės toli bėgti pir-

mos pagalbos, nešti kūdikius skiepijimams, vedžioti vaikus per klampynes žmonėms bus sunku. O jau troba, troba... Baudžiavos laikų pastatas su mažučiukais langeliais, žemom lubom. Viduj tamsu net vasaros vidurdienį – reikia dirbtinio apšvietimo. Tinkamesnio pastato baudžiavos laikų muziejui vargu ar pavyktų surasti.

Ne vieną kartą Laukuvos apylinkės vykdomojo komiteto (jam tiesiogiai priklauso medicinos punktai ir jų materialinis aprūpinimas) prašiau savavališkai išmestą medicinos punktą grąžinti į buvusias patalpas. Tačiau vietos tarybų valdžiai visiškai tai nerūpėjo: jie nenorėjo nei spręsti šio reikalo, nei apie jį girdėti. Punkto vedėja kreipėsi į Sveikatos apsaugos ministeriją. Atvyko atstovai. Žiūrėjo, piktinosi, bet padėti negalėjo – vietos valdžiai įsakyti jie negalėjo. O šiai žmonių bėdos nebuvo svarbu*.

1968 metais pajutau, kad saugumas atkakliai domisi manimi ir mano korespondencija.

Po Kalantos susideginimo ir neramumų Kaune 1972 metais vidaus politika Lietuvoj ypač sugriežtėjo. Atitinkamai suaktyvino savo veiklą saugumo organai. Grįžusiems iš kalėjimo ar tremties ir neturintiems leidimo gyventi Lietuvoj buvo liepta išvykti už respublikos ribų – į tai anksčiau nebuvo taip griežtai žiūrima. Pamažu, bet vis tvirčiau buvo priveržiami visi varžteliai. Vietos valdžiai (t. y. rajonų, miestų) buvo suteiktos labai didelės teisės. Įsigalėjo nauja praktika:

* Toliau autorė rašo „vaizdumo dėlei" pateikianti akušerinio punkto tikrinimo aktą, bet rankraštyje jo nėra. *(Red. past.)*

bet koks kolūkiečio, darbininko ar tarnautojo skundas vyriausybei į Vilnių būdavo grąžinamas spręsti tam pačiam viršininkui, kurio veiksmais būdavo skundžiamasi. Tai gimdė beteisiškumą. Pirmieji partijos rajonų komitetų sekretoriai praktiškai pasidarė neribotais valdovais. Jų sprendimas 99 proc. būdavo galutinis. Dabar ministrai negali paskirti nei mokyklos direktoriaus, nei apylinkės gydytojo be vietos valdžios sutikimo. O jei partijos komitetas nori atleisti – ministro nuomonė neturi reikšmės.

Sužinojau, kad gegužės 10 dieną (1974 m.) felčerė E. Būgienė buvo nuvykus į partijos Šilalės rajono komitetą ir ten pareiškė:

– kad aš esu politiškai nepatikimas žmogus ir todėl negaliu vadovauti tarybinių žmonių kolektyvui;

– kad neseniai buvau Kaune ir miesto sode, toje vietoje, kur susidegino Kalanta, padėjau gėlių puokštę;

– kad aš sakiau, jog 1940 metais mums, kaip ir suomiams, reikėjo su ginklu rankose ginti savo Nepriklausomybę;

– kad man neseniai buvo pavesta skaityti paskaitą tema: „Liaudies gerovė – aukščiausias partijos tikslas“. Bet aš ją skaityti atsisakiau, nes manau, kad tai melas ir demagogija: partiečiams mažai rūpi liaudies gerovė, jie susirūpinę savo gerove ir privilegijomis;

– kad egzistuoja dvi medicinos: viena liaudžiai, kita – tarybinei aristokratijai, turinčiai savo specvaistines, specligoninės, o jose sąlygos, maistas, aprūpinimas skiriasi nuo visų kitų ligoninių kaip diena nuo nakties. Specligoninės aprū-

pintos ir tokiais už valiutą perkamais medikamentais, kurių bendro tipo ligoninėse ir vaistinėse niekas ir nematė;

– kad nustatytą dieną ir valandą aš paskaitą skaičiau, bet savavališkai pakeičiau jos temą į „Mokslinė-techninė revoliucija“;

– kad per atostogas neaiškiu tikslu ruošiuosi važiuoti į Jakutiją, į buvusias lietuvių tremties vietas.

Tomis dienomis važiavau plentu Laukuva–Šilalė. Ties Balsiais, 4 km nuo Šilalės, prasilenkiantis automobilis davė ženklą sustoti. Iš jo išlipo Kaltinėnų gydytojas Z. Pocius. Palikęs žmoną savo mašinoj, jis persėdo į manąją ir papasakojo, kad mano reikalai nekokie. Partijos rajono komitetas kartu su saugumo skyriumi šiuo metu sprendžia tolesnį mano likimą.

Gydytojas Pocius keletą metų buvo rajono medicinos darbuotojų partinės organizacijos sekretoriumi. Pirmąjį partijos komiteto sekretorių jis pažinojo seniai, dar nuo stažuotės kariuomenėj laikų, buvo asmeniškas jo draugas. Informaciją jis turėjo išsamią ir tikslią.

„Tam, kad visi būtų paklusnūs, valdžia paverčia akivaizdžiais pavyzdžiais likimą tų, kurie bando mesti iššūkį nustatytai tvarkai.“

„PRAVDA“, STR. „ŠVENTVAGYSTĖ“, 1978.IX.6

Netrukus mane iškvietė į Šilalę vyr. gydytojas V. Šimkus. Jis atvirai pasakė, kad partijos rajono komitetas jam įsakęs nedelsiant mane atleisti. Bet kadangi administracinių nuobau-

dų ir kitų nusižengimų aš neturiu, jam nėra juridinio pagrindo mane atleisti. Todėl prašo mane, kad pati parašyčiau pareiškimą ir išvykčiau iš Šilalės rajono. Paduoti pareiškimą, kad savo noru išeinu iš darbo, aš atsisakiau.

Prasidėjo nelygios grumtynės. Partijos komitetas patarė vyr. gydytojui perkelti mane dirbti rentgenologe į labai šaltą patalpą. Pasirodo, jiems buvo žinoma, kad šaltis man kenksmingas, ir buvo įsitikinę, kad gelbėdama sveikatą pati paduosiu pareiškimą. Aš vyr. gydytojui pasakiau, kad jis, kaip mane gydantis gydytojas, puikiai žino, kad dirbti rentgenologe ir dar šaltame pusrūsyje negaliu – atsisakau, o pateisinami dokumentai yra mano ligos istorijoj.

Tada vyr. gydytojas man pasakė: „Supraskit, jūsų likimas jau nuspręstas. Atleidimo reikalauja ne tik partijos komitetas, bet ir kitos sferos. (Jis reikšmingai, padaręs pauzę, leido suprasti, kad tai valstybinis saugumas.) Priešintis beprasmiška: jeigu neišvyksite geruoju – bus dar blogiau, pati pasigailėsite!.. Pradės prieš jus kampaniją visais kanalais, pasitelks spaudą ir t. t. Jūs vis tiek viso to neišlaikysite. Mano patarimas: apleiskit rajoną ir kaip galima skubiau".

Išvykti kitur nebuvo prasmės. Po mėnesio kitame rajone tos pačios „sferos" gaus mano dosjė ir taip pat ką nors sugalvos. Jų tikslas – palaužti, sugniuždyti žmogų fiziškai ir moraliai arba spausti tol, kol išvyks iš Lietuvos.

Pradėjau blogai jaustis ir paprašiau vyr. gydytojo suteikti man pagal darbo įstatymus priklausančias eilines atostogas. Bet vyr. gydytojas atsakė, kad partijos komitetas numatė

tokį mano prašymą ir atostogas duoti uždraudė. Matyt, buvo nuspręsta – neduoti man nė mažiausio atokvėpio.

Ką gi. Situacija buvo aiški. Iliuzijų jokių neturėjau. Supratau: jeigu jau partija ir saugumas šito siekia, jie nesiskaitys su priemonėmis ir suras būdų pasiekti savo. Bet kodėl aš turiu lengvinti jiems šį uždavinį? Tegul didieji demokratai nusiima figos lapelius ir parodo visą savo metodų grožį ir teisėtumą.

Jei pati būčiau padavusi pareiškimą, smūgių ir išgyvenimų būtų buvę nepalyginamai mažiau.

Bet tai reikštų vergišką nuolankumą. Mostelėjo valdovai – ir tu jau bėgi kur akys veda. (Deja, taip būna beveik visais panašiais atvejais.) Visagaliai netoleruoja net mažiausio pasipriešinimo.

Pamatę, kad vyr. gydytojas nepajėgia manęs atleisti teisėtu būdu, nes darbo knygelėje buvo tik padėkos, supratę, kad aš atsisakau vykdyti partijos valią, surado kitą šio uždavinio sprendimą: buvo įsakyta Laukuvos apylinkės vykdomajam komitetui sušaukti sesiją.

Tai nepaprastai patogi, apeinanti įstatymus institucija, kai nėra jokios konkrečios medžiagos teismui arba kai administracija neturi pagrindo atleisti iš darbo, iškelti iš buto ir pan. Viską galima sutvarkyti deputatų sesijoj neįtikėtinai paprastai: nėra jokio nagrinėjimo, nereikia jokių įrodymų, jokių liudininkų, nebūna niekad jokių diskusijų. Perskaito deputatams raštą, suformuluotą taip, kaip valdžiai reikalinga, ir pasiūlo pakelti rankas. Nesvarbu, kiek būtų pakeltų rankų, bus pasakyta: „vienbalsiai". „Prieš" ir „susilaikiusių" – niekada nebūna. Po to sprendimas įgyja juridinę galią

kaip tarybų valdžios ir liaudies valios išraiška. Nėra buvę atsitikimo, kad sprendimas nebūtų priimtas.

Pavyzdžiui, Šilalės rajono teismas atmetė ieškinį dėl vienos šeimos iškeldinimo iš buto. Vyras – darbininkas, žmona – mokytoja, du vaikučiai. Atrodė, kad reikalas baigtas: įstatymo pozicija aiški. Tačiau Laukuvos apylinkės vykdomasis komitetas nutarė apeiti įstatymą.

Sušaukė sesiją. Perskaitė nutarimą dėl iškeldinimo. Nors daugelis deputatų gerai pažinojo ir užjautė šią sąžiningą ir suvargusią šeimą (sūnelis operuotas dėl įgimtų širdies ydų, buvo ruošiamas kitai širdies operacijai), bet ... rankos pakilo, ir nutarimas buvo priimtas. Kolūkio pirmininkas deputatas J. Ivanauskas pasiūlė nuplėšti stogą, kad žmonės išsikeltų patys.

Sprendimas buvo bešir diškas, gėdingas ir aiškiai apeinantis įstatymus. Jis bylojo apie vietos valdžios neribotas galimybes – visi privalo žinoti ir atminti, kad jų gerovė, ramybė, garbė, net stogas virš vaikų galvų per keletą minučių gali dingti.

Maža to, laikraštyje „Artojas" pasirodė giriamas straipsnis apie šią sesiją. Jis taip ir buvo pavadintas „Geriausias sprendimas"... Ta pačia proga niekuo nekalta mokytoja buvo neteisingiausiai apšmeižta.

Laukuvos miestelis – kolūkio centras – buvo ir tebėra labai apleistas: šaligatviai – prieškariniai, apirę. Pavasarį ir rudenį sunkiai išbrendamas purvynas, telkšo balos. Gatvėse elektros šviesa nedega. Kultūros namai – buvusi sinagoga, medinė ir griūvanti. Žiemą temperatūra ten laikosi apie nulį.

„Jau daug metų pas mus neatvažiuoja joks teatras, nes artistai bijo, kad lubos neužkristų jiems ant galvos“, – pasakė „Artojo“ korespondentui LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatė I. Liačaitė.

Žmonės nori kultūros namų, kad nors kino filmą be kailinių būtų galima pažiūrėti, retkarčiais koks teatras spektaklį atvežtų. Bet kolūkio pirmininkas Ivanauskas nieko nedaro ir nieko nenori daryti. Elementariausias kultūrines reikmes jis laiko nereikalinga prabanga – net gatvių apšvietimą. Kad apsidraustų ir kad niekas šito klausimo daugiau nekeltų, jis susitarė su Laukuvos apylinkės vykdomuoju komitetu ir vienoj sesijoj pasiūlė deputatams balsuoti, kad nauji kultūros namai žmonėms nereikalingi, kad liaudis esą nenori...

Ir deputatai vėl paklusniai pakėlė rankas patvirtindami, kad jie nenori kultūros namų, apie kuriuos visi Laukuvos gyventojai ir jie patys svajojo ir laukė 30 metų... (Ir dabar tebesvajoja.)

Tarp kita ko, kolūkio ataskaitiniame susirinkime (1977 m. vasario mėn.) buvęs liaudies gynėjas kolūkietis Kuzminskas Bronius pasakė: „Aš per savo gyvenimą mačiau daug ponų, pas daugelį bernavau, – bet tokių ponų, kaip ponai Ivanauskai, man anais laikais matyti neteko...“ Salė suūžė ir pratrūko audringi aplodismentai. Atstovas iš rajono vykdomojo komiteto, pirmininkas Guliokas, Kuzminskui tęsti neleido, nors salė dar ilgai pritariamai ūžė.

Prieš specialiai man ruošiamą sesiją nuvykau pas partijos Šilalės rajono komiteto pirmąjį sekretorių V. Bartašį, nes

žinojau, kad visos direktyvos eina iš čia. Su juo buvo ir sekretorius Bytautas. Aš paklausiau: „Kas darosi? Kas ruošiama? Žmonės man sako, kad po namus vaikšto Laukuvos apylinkės vykdomojo komiteto sekretorė Raštutienė ir visiškai atvirai įkalbinėja ir prašo rašyti mane diskredituojančius pareiškimus. Partijos rajono komiteto vardu ji garantuoja jiems, kad jų pareiškimai niekieno nebus nagrinėjami ir autorių pavardžių niekada niekas nesužinos. Ji neslepia, kad keturis pareiškimus jau gavo ir atvežė jums, kad tai daro su jūsų žinia. Vyr. gydytojas Šimkus taip pat visiškai atvirai sako, kad jūs davėte jam nurodymą atleisti mane iš darbo. Todėl aš norėčiau sužinoti: kuo aš nusikaltau? Kokį profesinį nusikaltimą aš padariau?“

Bartašis apie mano darbą nepasakė nė žodžio. Jis tylėjo įsmeigęs į mane akis. Aš pakartojau klausimą. Pagaliau jis pasakė, tikriau sakant, paklausė: „Jūs manot, kad mes neturim apie jus žinių iš saugumo?“ Sekretorius Bytautas net krūptelėjo iš nuostabos ir reikšmingai pažvelgė į pirmąjį sekretorių. Aš, prisipažinsiu, taip pat apstulbau, nes tokio nuogo atvirumo nelaukiau.

– Aš nežinau, kokių jūs turite apie mane žinių iš saugumo. Tik man žinoma, kad pas jus buvo felčerė Būgienė...

– Ji buvo pirmoji Laukuvos komjaunuolė*, o jūs buvote teista, – nutraukė mane Bartašis.

*E. Būgienė – pokario metais nušauto Laukuvos valsčiaus pirmininko K. Vitkausko sesuo. Buvusi Varnių rajono komjaunimo komiteto instruktorė. Jos pasakojimas, kaip ji pokario metais su ginklu rankose eidavo į kaimą vykdyti komjaunimo užduočių, buvo spausdintas „Komjaunimo tiesoj“.

– Mane teisė ne už nusikaltimą, o už tai, kad parvežiau sunkiai sergančią motiną į Lietuvą numirti. Argi tai nusikaltimas? Aš nejaučiu jokios kaltės – priešingai, jūs kalti ir galėtumėte nors po tiekos metų atsiprašyti. Suėmėte vaiką, tiek metų kankinote Užpoliarėje badu, šalčiu, nepakeliamu darbu ir dar priekaištaujat!

– Tai ką, – atsilošė sekretorius, – tarybų valdžia jūsų atsiprašyti privalo?

– O kodėl ne? Žmogus ir ant kojos užmynęs atsiprašo. O čia, deja, buvo šis tas daugiau... Jei norit žinoti, ir mano tėvas, ir visa mūsų šeima reabilituota.

Ir aš pradėjau skaityti LTSR Aukščiausiojo teismo tėvo reabilitacijos dokumentą, bet paraudęs iš pykčio Bartašis mane nutraukė:

– Ką čia man skaitot! Jūs dabar visi reabilituoti...

Pokalbį tęsti nebebuvo prasmės. Į mane su neapykanta žvelgė įniršęs stalinistas, kuris, jei galėtų, šią minutę uždėtų man antrankius.

Atsistojau ir išeidama jam pasakiau:

– Sekretoriau, nepaisant visko, aš jums dėkinga už atvirumą. Nenoriu likti skolinga. Atvirumas už atvirumą – paskutiniai mano mirštančios motinos žodžiai buvo: „Kodėl mūsų visų keturių nesušaudė tada prie vagono durų...“ Dvidešimt ketverius metus aš netikėjau šiais žodžiais. Ir tik šiandien jūsų kabinete aš supratau, kokia teisi buvo mano motina. O jūsų reikalavimą išvykti iš rajono aš įvykdysiu, bet tik po to, kai Laukuvą apleis Minos Kaganaitės ir jos motinos žudikai. Žmogžudžių pavardės 30 metų žinomos kiekvienam,

be abejonės, ir jums, ir saugumo organams. Bet kaip keista, jų gyvenimo netemdo joks debesėlis... Jų niekas nepersekioja ir nereikalauja išvykti iš rajono...

Per karą žmonės slėpė nuo sušaudymo Kaganienę ir jos 14 metų dukrą Miną. Moterys gyvendavo tai pas vieną, tai pas kitą ūkininką. Taip jos slapstėsi apie porą metų. Visi tai žinojo, bet niekas neišdavė. Tačiau atsirado du niekšai, kurie susitarė jas nužudyti, norėdami pasisavinti jų daiktus. Vieną naktį jie nužudė mergaitę. Vienam iš žudikų grįžus namo, jo vežime kažkas matė Minos klumpaitę. Prie vieškelio, po pušaite, atsirado nežinomas kapas. Ėmė sklisti kalbos, kad Mina nužudyta. Motina naktimis ateidavo prie kapo ir balsu raudodavo. Kuo toliau, tuo nelaimingoji motina šaukė vis garsiau ir klaikiau. Ji jau nebesaugojo savo gyvybės. Jos kraupios raudos sklisdavo naktimis po aplinkinius kaimus. Žmogžudžiams buvo labai lengva ją nutykoti. Motiną jie taip pat nužudė. Pavasarį iš Luksto ežero buvo ištrauktas pagyvenusios moters lavonas, kurio niekas neatsiėmė. Žmonės neabejoja, kad tai buvo Kaganienės lavonas. Nežinomos rankos nuolat supildavo po pušim Minai kapą, pasodindavo gėlių. Kitos rankos iš po nakties gėles išraudavo, išmėtydavo, kapą sulygindavo su žeme. Ši kova tęsėsi 30 metų. Apie Minos ir jos motinos nužudymą liaudis sudėjo ilgą graudžią sakmę ir ją dainuodavo. Joje buvo minimos ir abiejų žudikų pavardės. Atskirus sakmės posmus žmonės atsimena ir dabar. Nenubausti žudikai tebegyvena ir šiandien.

1973 metais reikėjo platinti vieškelį į emigranto L. Joniko tėviškę. Tada Laukuvos apylinkės vykdomasis komitetas nutarė Minos Kaganaitės palaikus perkelti į kapines. Atkasus kapą, šalia Minos kaulelių visi pamatė vieną medinę klumpaitę. Ekshumacija buvo labai keista: joje nedalyvavo joks gydytojas, joks prokuratūros atstovas, nebuvo atlikta palaikų teismo medicinos ekspertizė. Nebuvo iškelta byla. Susidarė įspūdis, kad žmogžudžiai yra valdžiai kažkuo įsiteikę ir už tai jiems buvo suteikta neliečiamybė.

„Gėdinga baimė taip išgraužė mūsų sielas,
kad net dori žmonės neranda savyje drąsos garsiai
išreikšti savo pasipiktinimą.“

E. ZOLA. „DREIFUSO BYLA“

Apie ruošiamą sesiją aš sužinojau tik prieš valandą. Apylinkės vykdomojo komiteto sekretorė, eidama gatve pro šalį, lyg tarp kitko pasakė: „Po valandos bus sesija, jei norite, galite padalyvauti“.

Vadinasi, jau viskas nuspręsta, surežisuota, nutarimas jau paruoštas ir išspausdintas, ir mano dalyvavimas neturi jokios reikšmės.

– Bet juk jūsų surinktų pareiškimų netyrė gydytojai specialistai. O tarp deputatų nėra nė vieno gydytojo, vienas tik su aukštuoju mokslu, bet ir tas veterinaras. Argi deputatai, kurių daugelis neturi ir vidurinio išsilavinimo, kompetentingi spręsti specialius medicininius klausimus?

– Sesija – aukščiausias valdžios organas ir yra kompetentinga spręsti absoliučiai visus klausimus.

Tada aš paprašiau jos nors dabar, prieš valandą, leisti man susipažinti su pareiškimais ir juose iškeltais man kaltinimais.

– Tai tarnybinė paslaptis. Partijos komitetas griežtai uždraudė leisti jums susipažinti su pareiškimais, o duoti juos specialistams tirti...

Susirinko apie 40 deputatų. Čia buvo traktorininkai, melžėjos, vairuotojai, fermų vedėjai, agronomas, siuvėja, du mokytojai ir pardavėja.

Sesijos pradžioje buvo paskelbta, kad deputatai – partijos nariai prašomi išeiti į kitą, gretimą patalpą pasitarti. Ten jiems buvo perduotas partijos rajono komiteto nurodymas, kad šioje sesijoje turi būti priimtas sprendimas dėl mano atleidimo ir jokių teigiamų pasisakymų negali būti.

Iš pradžių sekretorė perskaitė 7 pareiškimus, bet be autorių pavardžių ir įvykių datų, pasakiusi, kad autorių pavardės nebūtinos. Matyt, bijojo, kad žinodama, apie kokį žmogų ir atvejį kalbama, aš ir ekspromtu galiu atremti kaltinimus.

Pirmas pareiškimas: „Aš gulėjau ligoninėj. Daktarė mane gydė ne tais vaistais."

Kas šis ligonis, kada gydėsi, kokia diagnozė – iki šiol nežinau.

Antras pareiškimas: „Man labai svaigo galva, bet daktarė nedavė man siuntimo į Klaipėdą. Ji norėjo, kad mane suparalyžiuotų..."

Kas šis ligonis ar ligonė, taip pat iki šiol nežinau. O duoti

siuntimą į Klaipėdą, apeinant Šilalės polikliniką, neturėjau teisės.

Trečias pareiškimas: „Mano žmonai iš nosies bėgo kraujas, aš nuėjau į ligoninę ir pakviečiau gydytoją, bet ji pati neatėjo, o atsiuntė felčeres."

Šį atvejį aš atsimenu. Turėjau ligoninėj labai sunkių ligonių, todėl pasiunčiau dvi felčeres su reikiamais medikamentais. Jos kraujavimą lengvai sustabdė ir netrukus grįžo.

Gydytojui duota teisė kiekvienu konkrečiu atveju spręsti, kokios taktikos laikytis, kuriam ligoniui tuo momentu labiau reikia gydytojo. Pagalba, kurią sėkmingai suteikė felčerės, visiškai atitinka jų kvalifikaciją ir yra leidžiama įstatymo.

Ketvirtame pareiškime anonimas rašė, kad po operacijos blogai jautėsi, prašė manęs pratęsti nedarbingumo lapelį, bet aš nepratęsiau. Niekaip negalėjau atspėti, kas tas ligonis ir kodėl aš jam nepratęsiau nedarbingumo lapelio. Tik po metų sužinojau kas jis, tikriau – ji. Neslėpsiu, buvau labai nustebinta. Į priėmimą atėjo mokytoja A. L. Prieš pusantro mėnesio Plungės ligoninėje jai buvo padaryta apendektomija. Chirurgai Plungėj, vėliau Šilalės poliklinikoj ilgokai tęsė jai nedarbingumo lapelį. Pagaliau tęsti atsisakė, laikydami ją pasveikusia. Tos pačios nuomonės buvau ir aš. Tik jai ne pro šalį būtų buvę bendras stiprinantis gydymas ir šiek tiek psichoterapijos. Ji buvo vieniša, prislėgtos nuotaikos. Geriausiai būtų tikęs sanatorinis-kurortinis gydymas. Bet kelialapio ji neturėjo. Tęsti nedarbingumo lapelį po to, kai chirurgai atsisakė, aš negalėjau. Radau išeitį. Pasiūliau

jai atsigulti į Laukuvos ligoninę bendram stiprinančiam gydymui. O už išgulėtą laiką turės teisę gauti nedarbingumo lapelį. Ji labai apsidžiaugė. Po dešimties dienų išsirašė iš ligoninės patenkinta, sustiprėjusi, gerai nusiteikusi ir labai nuoširdžiai dėkojo už „sanatoriją". Nors ji žinoma kaip mokyklos direktoriaus akys ir ausys, vis tiek negaliu suprasti, kaip ją galėjo prikalbinti parašyti tokį pareiškimą. Jai buvo padaryta daugiau negu tikėjosi.

Jei pareiškimus būtų skaitę su autorių pavardėmis, aš visa tai būčiau prisiminusi ir papasakojusi, kaip iš tikrųjų buvo. Matyt, autoriai šito bijojo ir gėdijosi.

Kalėjime kriminalistai užmesdavo savo aukai ant galvos maišą, kad ši nematytų, kas ir kuo muša.

Bet čia buvo ne nusikaltėlių pasaulis, ne kalėjimas, o tarybų valdžia – aukščiausia demokratijos forma, jos viršūnė. Jos egzekucija – nepalyginamai baisesnė ir ciniškesnė.

Kas būtų likę iš šių pareiškimų, jeigu juos būtų leidę tirti specialistams? Susipažinę su ligos istorijomis, jie būtų pareiškę savo nuomonę: tais ar ne tais vaistais buvo gydytas ligonis, teisėtai ar ne buvo išduotas nedarbingumo lapelis, siuntimas ir t. t. Kartu akivaizdžiai buvo pademonstruota ir tariama pagarba deputatams. Jie taip ir nesužinojo, kas pareiškimų autoriai, kada tai buvo, kas buvo gydytas ne tais vaistais, kaip jautėsi ligonis atvykdamas į ligoninę ir kaip ją palikdamas. O paklausti nedrįso – sėdėjo lyg pelės po šluota.

Likusieji trys pareiškimai buvo panašaus pobūdžio. Vieną vienintelį perskaitė su autoriaus pavarde: rašė ligoninės virėja S. Balčienė.

Susirgo kartą jos 6 mėnesių mergaitė. Paguldžiau ją į ligoninę. Mergaitė pasveiko, bet motina vis nenorėjo jos atsiimti. Kūdikis buvo nesantuokinis. Taip ir augo pas mus ligoninėj apie metus. Ji prie mūsų labai priprato, ir mes visi labai ją mylėjom. Paskui motina ištekėjo ir ją atsiėmė. Kartą man paskambino iš vaikų darželio, kad mergaitė labai sumušta. Iš tikrųjų: visas kūnelis buvo sudaužytas, net ant pilvuko ir kojyčių matėsi įvairių spalvų pradinių kraujosrūvų. Kreipiausi į rajono prokurorą. Patėvį teisė draugiškas teismas. Šimto penkiasdešimties bendradarbių akivaizdoje jis buvo priverstas pasiaiškinti dėl savo žiauraus elgesio su vaiku ir pasižadėti, kad to daugiau nebus. Pažadą jis tesėjo – mergaitės daugiau nemušė, na o motina, pasitaikius tokiai progai, man „atsidėkojo“ už vaiko gydymą, auginimą ir vyro gėdą. Šiuo pareiškimu nesistebėjau: moteris daug gerianti, atleista iš Šilalės ligoninės gimdymo skyriaus už tai, kad pasisavindavo produktus ir dovanėles, kurias atnešdavo ir prašydavo perduoti gimdyvėms jų vyrai. Pas mus ligoninėj ji taip pat vagiliavo iš medicinos seserų ir silpnų ligonių. Sesutė Kazlauskienė ją pagavo nusikaltimo vietoj. Ruošėmės ją atleisti.

Raštutienei viskas buvo žinoma. Bet trūkstant pareiškimų ji nepasigėdijo pasiūlyti parašyti ir šiai moteriai. Štai kokiais žmonėmis rėmėsi tarybų valdžia. Štai kam buvo leista linčiuoti mane.

Laukuvos apylinkės vykdomojo komiteto pirmininkas atostogavo, bet į sesiją atvyko. Jis tiesiog iš tribūnos apkaltino mane, kad aš dėl politinių motyvų nenorėjau gydyti saugumo organų veterano, buvusio liaudies gynėjo Misevičiaus.

– Dėl to, – tęsė pirmininkas, – aš du kartus skambinau į Šilalės saugumą.

Klausydama jo, aš taip ir nesupratau, kodėl jis skambino į saugumą, o ne man ar vyr. gydytojui į Šilalę, jeigu jam iš tikrųjų rūpėjo ligonio sveikata, o ne kas kita.

Medvėgalio tarybinio ūkio partinės organizacijos sekretorius Stasiulis pareiškė, kad aš apskritai ne tarybinis žmogus, o ponia.

Daug buvo įvairių vizitų per 14 darbo metų: dieną ir naktį, per lietų ar pūgą, vežimu ir rogėmis, vieškeliais ir šunkeliais, o kartais tiesiog per pievas ir laukus.

Bet vienas iš labiausiai įsimintinų ir sunkių buvo 1974 metų vasario mėnesį. Važiavau pas ligonę už dešimties kilometrų. Pakilo pūga. Sunkvežimis, kurį davė šiam vizitui tarybinis ūkis, buvo senas ir jau nurašytas. Jis visas braškėjo ir vos traukė antru bėgiu. Abu kabinos šoniniai langai buvo atviri, stiklų pakelti iš viso nebuvo galima. Kol nuvažiavom porą kilometrų, vairuotoją ir mane kabinoje pro atvirus langus ir sniegu užpustė. Jaučiu, kad geruoju čia nesibaigs – tik susirgsiu ir niekam iš to nebus naudos. Susitariau su vairuotoju, kad lauksiu jo troboj netoli kelio, o jis tegul grįžta į tarybinį ūkį ir paprašo kitos mašinos, kad bent langai užsidarytų. Nubridau iki trobos, o ant durų spyna bekabanti. Grįžau ant plento, pasisukau nugara į vėją ir bėgioju pirmyn atgal, laukdama mašinos. Ji atvažiavo po valandos, ir mes yrėmės toliau. Netrukus įsukome į užpustytą vieškelį, o po to į šunkelį. Dažnai strigome pusnyse, buksavome ir atsikasinėjom. Grįžtant buvo dar

blogiau – sutemo. Vizitas truko šešias valandas. Grįžau namo gerokai nusikamavusi.

Ir štai sesijoje šio tarybinio ūkio partinės organizacijos sekretorius tęsė: „Jai, matote, ne kiekviena mašina tinka – turbūt blizgančių limuzinų reikia".

Aš sėdėjau ir galvojau: koks ponas tyčiotųsi taip iš savo baudžiauninko, jeigu matytų, kad tas tempia iš visų jėgų?

Su dirbtiniu patosu sekretorius tyčiojosi toliau: „Mašinoje, matote, jai buvo šalta, o laukuose – ne. Vairuotojas jos neberado ten, kur paliko. Ji jau ėjo link Laukuvos, matyt, iš viso nenorėjo vykti pas ligonį..." Pasirodo, kad viską galima išversti taip kaip norima, kaip patogu, kaip reikia.

Aš maniau, kad egzistuoja objektyvi tiesa. Faktas yra faktas. Balta yra balta. Juoda yra juoda. Ir štai: mano pačios akyse tartum iliuzionisto ranka balta buvo paversta juoda.

Oras buvo baisus, kai žmogus ir šuns nevaro laukan. Gydytoja ėjo atlikti savo pareigos – padėti ligoniui. Plūkėsi šešias valandas. Sušalo, pavargo, po to sukarščiavo. Rodos, ką čia galima pakeisti? O tas pats faktas partinio sekretoriaus Stasiulio lūpose pavirto kažkuo gėdingu ir vos ne nusikaltimu. Objektyvi tiesa pavirto partine tiesa...

Tad kaip iš viso galima dirbti? Juk iš tokių ir panašių epizodų susideda visas gydytojo darbas. Jeigu esi partijai ar saugumui brangus žmogus – tai tavo profesinis nusikaltimas virs žygdarbiu, o jei esi partijai nepageidaujamas, tai ir sunkiausią tavo darbą pavers patyčių objektu ir geriausius tavo rezultatus nutylės – gali nors žmogų iš numirusių prikelti. Egzistuoja tik partinė tiesa. Ir jokios kitos nėra.

Komjaunimo organizacijos sekretorė Stasiulytė-Jokūbauskienė savo ruožtu apkaltino mane, kad aš esą draudžiu medicinos seserims komjaunuolėms dirbti visuomeninį darbą.

Reikalas tas, kad ji prieš valandą ar dvi pranešdavo apie įvyksiantį komjaunuolių susirinkimą. Aš visada jas išleisdavau, bet kartą paprašiau sekretorės, ar negalima būtų apie numatomą susirinkimą pranešti bent iš vakaro, tada ligoninė nepasiliktų be budinčios sesutės ir nėščios moterys veltui nesėdėtų prie akušerės kabineto durų.

Tai, kas čia vyko, buvo taip neįtikėtina, jog protarpiais man rodėsi, kad aš sapnuoju negerą sapną ar matau keistą kino filmą.

O vyko čia mano pilietinio ir politinio linčo pirmasis veiksmas.

Kažkokiu keistu būdu visa, ką dariau ar stengiausi daryti žmonių labui, buvo paverčiama arba gėdingu poelgiu, arba nusikaltimu.

Sąjunginiame laikraštyje „Nedelia" (1973 m. Nr. 20) buvo išspausdintas mano straipsnis. Jame aš siūliau įstatymu uždrausti rūkyti tarnybinėse patalpose, nes nerūkantieji yra priversti ištisą darbo dieną kvėpuoti nuodingais dūmais.

Ar čia galima aptikti ką nors bloga? Aš esu gydytoja ir viską, ką galiu padaryti žmonių sveikatos labui, laikau savo pareiga daryti.

Vidurinės mokyklos direktorius, per 25 mokytojavimo metus nesugebėjęs baigti mokslo, bet uolus partietis, partijos rajono komiteto numylėtinis, nesugalvodamas, kuo ir jis galėtų mane apkaltinti, apibūdino mano straipsnį „Nedelioj"

kaip peiktiną ir gėdingą. Jis stropiai ir paklusniai vykdė partinį įpareigojimą – juodinti. Juodinti kaip nori ir kuo tik nori: absurdiškai ar ne – nesvarbu, deputatai vis tiek tylės.

Straipsnyje iš viso pirmą kartą buvo iškeltas šis aktualus klausimas, kurio sprendimas nereikalavo jokių lėšų, o naudą jis turėjo duoti didžiulę ir pinigais neįvertinamą, nes buvo kalbama apie dirbančiųjų sveikatą. Redakcija ir aš gavome labai daug pritariančių laiškų iš daugelio respublikų. Gal ne taip greitai kaip norėtųsi, bet pamažu mano iškelta mintis ėmė realizuotis. Kai kurios ministerijos pavaldžiose įstaigose iš tiesų uždraudė rūkyti gamybinėse ir tarnybinėse patalpose. Ir tūkstančiai nerūkančiųjų jau dabar yra apsaugoti nuo žalingo nikotino poveikio. Šiuo pasiūlymu susidomėjo daugelis žymių medikų ir taip pat pradėjo aktyviai jį įgyvendinti. Šis dalykas buvo svarstomas konferencijose Sočyje, Vilniuje, Druskininkuose ir kitur. Man džiugu, kad čia yra ir mano kuklus indėlis: aš pirmoji iškėliau šį klausimą, įgavusį tokį mastą. Teisinga mintis niekada nežūva.

Pasirodo, kad mano kalba ne tik nebuvo numatyta, bet jos iš viso norėta išvengti.

Tuoj pat paskubomis pradėjo skaityti iš anksto paruoštą ir jau išspausdintą nutarimą dėl mano atleidimo iš darbo ir iškėlimo iš rajono. Tada aš kategoriškai pareikalavau žodžio. Kad ir labai nenoriai, man leido kalbėti.

– Žmogžudžiams, vagims, prievartautojams suteikiama teisė gintis. Dešimt dienų prieš teismą jiems pateikiami kaltinimai ir leidžiama su jais susipažinti. Man teisė gintis, ta kiekvieno žmogaus teisė, iš viso atimta. Aš prašiau partijos

komiteto, taip pat Laukuvos apylinkės vykdomojo komiteto leisti man susipažinti su pareiškimais, kuriuos aktyviai rinko sekretorė. Taip pat prašiau, kad jie būtų ištirti gydytojų specialistų, bet man net perskaityti jų nedavė. Specialistams tų pareiškimų taip pat neparodė. O kodėl? Matyt, bijojo jų išvadų. Juos kaip valstybinę paslaptį laikė apylinkės seife. Tiesos, teisingų faktų nereikia slėpti seifuose. Jie nebijo dienos šviesos. Net čia, net dabar, kaip jūs patys girdėjote, visi pareiškimai buvo perskaityti be pavardžių, be įvykių datos tik todėl, kad siekiama atimti iš manęs paskutinę galimybę pasiaiškinti. Ką aš galiu paaiškinti, kaip buvo iš tikrųjų, jei net nežinau, apie kokį žmogų kalbama ir kada tai buvo – prieš dešimt metų, prieš penkerius, ar prieš metus!

Tai, kas čia vyksta, yra grynas susidorojimas!

Kadangi buvo kalbama apie gydymą, gydymo taktiką, tai pareiškimus būtinai turėjo ištirti gydytojai specialistai. Jie, susipažinę su ligos istorijomis, būtų pareiškę savo nuomonę dėl gydymo teisingumo, nedarbingumo lapelių ir siuntimų į kitas įstaigas išdavimo.

Tačiau joks gydytojas tų pareiškimų netyrė, nebuvo paimta nė viena ligos istorija, nė viena ambulatorinė kortelė! Aš nebijojau ir nebijau medicinos ekspertų tyrimo, o apylinkės vykdomasis komitetas griežtai jo atsisakė, – matyt, supranta, kad po ekspertų įsikišimo nieko nebeliks.

Pateiktų kaltinimų aš nepripažįstu. Jie surinkti negarbingu būdu, kad apšmeižtų mane ir sutryptų visą mano darbą. Tai, kas čia vyksta, labai primena liūdnai pagarsėjusią Kremliaus gydytojų bylą 1952 ir 1953 metais.

Man baigus, sekretorė Raštutienė pasiūlė balsuoti, ar deputatai visus pareiškimus pripažįsta teisingais.

Kai prisimenu šią sesiją, vis matau: prieš mane sėdinti deputatė susilenkė ir žemai nuleidusi galvą pasislėpė už kitų nugarų. Vargšė moteris, būdama partietė, ji gynė savo žmogiškąjį orumą kaip galėjo. Balsuoti „už" jai neleido sąžinė, o „prieš" – ji bijojo. Gydžiau visą jos šeimą. Motinai, sergančiai vėžiu, dariau kraujo perpylimus namuose. Ligonė žinojo savo ligą ir pareiškė man per laikraštį padėką neįprastu turiniu: „...dėkoju už paskutinių mano gyvenimo dienų pratęsimą".

Kiek pastebėjau, balsavo tik partijos nariai ir aktyvistai. Bet kaip visada buvo paskelbta – „vienbalsiai"... Man pademonstravo, koks paprastas likvidavimo mechanizmas. Viskas truko tik 45 minutes!.. Visiškas žmogaus beteisiškumas ir neribota valdžios savivalė.

Kai po keleto dienų pamačiau sesijos protokolą – nepatikėjau savo akimis: jis nesivaržant buvo parašytas taip, kaip to reikėjo valdžiai, ir mažai atitiko realybę.

Man buvo priskirtos frazės, kurių aš nesakiau ir negalvojau sakyti, bet kurias troško iš manęs išgirsti, nes jos buvo reikalingos pagrįsti nutarimui, ir išmesta daug iš to, kas buvo mano pasakyta.

Tiesą sakant, stebėtis nederėjo: protokolų klastojimas – įprastas reiškinys Laukuvos apylinkės vykdomajame komitete. Ne vieną kartą buvo detaliai užprotokoluoti net tokie posėdžiai, kurių iš viso ... niekada nebuvo.

Tai buvo partijos teismas.

Beteisio vergo teismas. Kitiems pamokyti.

Užsitęsęs moralinis teroras padarė savo: netrukus aš atguliau dėl miokardito. Man išdavė nedarbingumo lapelį. Bet po keleto dienų vyr. gydytojas Šimkus pasakė: „Man kasdien skambina iš partijos komiteto ir reikalauja jus atleisti. Jeigu tuoj pat neparašysite pareiškimo – nedarbingumo lapelio nepratęsiu, nepaisydamas, kad jūs tikrai sergate ir yra respublikinės ligoninės reumatologo-kardiologo išvada, jog šiuo metu esate nedarbinga. Jei parašysite pareiškimą – gausite nedarbingumo lapelį visam ligos laikui. Aš esu priverstas taip pasielgti".

Štai ką partija padarė su žmogum. Kai tik elementari žmogiškoji ir profesinė etika tampa kliūtimi vykdant partijos valią, tuoj ji sviedžiama šalin. Gydytojas – visų pirma partietis – ir tik paskui gydytojas. Jis terorizuoja savo sergančią kolegę, kad bet kokia kaina įvykdytų partijos įsakymą. Jiems aš jau nebebuvau žmogus.

Dirbti dėl ligos negalėjau. Jeigu man šiandien nepratęsia nedarbingumo lapelio – juridiškai esu pravaikštininkė, ir po poros dienų mane teisėtai galės atleisti kaip darbo disciplinos laužytoją, nors per 14 metų nebuvau padariusi nė vienos pravaikštos. O po mėnesio būsiu iškraustyta iš valdiško buto.

Tai buvo šachas. Nors ir labai negarbingas. Čia pat, vyr. gydytojo kabinete, parašiau pareiškimą: „Pasibaigus mano laikinam nedarbingumui, sutinku būti atleista iš darbo".

Nedarbingumo lapelį man tuoj pat pratęsė, o vyr. gydytojas raportavo telefonu partijos komitetui: „Reikalas baigtas – pareiškimas jau yra!"

„Spauda – partijos ginklas.“

V. LENINAS

„Žurnalistika – partinis darbas ir jį patikėti galima tik tvirtų komunistinių įsitikinimų žmonėms.“

LKP CK PIRMASIS SEKRETORIUS GRIŠKEVIČIUS

„Iš ryto žmonės rado laikraštyje žinią:
žmogus nuteistas mirti.
Už ką jis buvo ir prieš ką?
Kas paskelbė nuosprendį?
Kam priklauso laikraštis
ir kam priklausė žmogus?“

HEINCAS KALAU. „LAIKRAŠČIAI“

Netrukus rajono laikraštyje „Artojas“ pasirodė didžiulis straipsnis. Jį, partijos rajono komitetui pavedus, parašė redaktoriaus pavaduotoja Marija Vitkevičienė, Šilalės rajono saugumo viršininko Bernardo Vitkevičiaus žmona. Vyro bendraautorystė buvo jaučiama kiekvienoje eilutėje.

Straipsnis buvo pasibaisėtinas. Jis žemino mane kaip žmogų, diskreditavo kaip gydytoją. Kiekvienas žodis buvo pilnas zoologinės neapykantos man ir karšto noro matyti mane kaltinamųjų suole kriminalinėje byloje. Žurnalistė puikiai žinojo, kad už pateiktą straipsnyje medžiagą jai atsakyti nereikės – todėl rašė ką norėjo ir kaip norėjo. Neliko akmens ant akmens iš viso mano keturiolikos metų darbo: iš visko buvo pasityčiota. Nebuvo nė vieno teigiamo žodžio.

Žurnalistė rėmėsi ne faktais, o, kaip pati teigė, nugirstais

pasakojimais, citatomis iš knygų, kurių nei autoriaus, nei pavadinimo neatsimenanti. O jei minėdavo faktą, tai jį skaitytojui taip pateikdavo, kad jis įgaudavo visai kitą prasmę.

Be to, ji atvirai rašė, kad aš turbūt noriu susigrąžinti senuosius laikus su ubagynais, kad nenoriu matyti, kiek daug gero padarė lietuvių liaudžiai tarybų valdžia, ir nejaučiu jai dėkingumo. Rašė, kad nenoriu gydyti (!) žmonių, kurie pokario metais, negailėdami savo gyvybių, su ginklu rankose naikino vidaus priešus. Ir jei ne jie, aš nebūčiau įgijusi aukštojo mokslo.

Užsiminė, kad mano biografijoj yra tam tikrų spalvų. Kokios tos spalvos, ji nepatikslino, palikdama galimybę fantazuoti skaitytojui kaip patinka, bet aiškiai leido suprasti, kad jos priešiško politinio pobūdžio.

Rašė, kad girdėjusi apie pinigus, gaunamus iš pacientų, bet konkrečių faktų nepateikė, nors ištisą dieną vaikščiojo po namus, kuriuos rekomendavo Ūbartienė-Raštutienė. Nepaisydama to, kategoriškai ir įsakmiai pareiškė, kad prokuratūra ir vidaus reikalų skyrius turi nedelsiant tuo užsiimti. Tai buvo raginimas žmonėms: rašykite, jūsų pareiškimų prokuratūra laukia. Bet net ir po tokio atviro raginimo prokuratūra negavo nė vieno pareiškimo.

Kai straipsniui buvo renkama medžiaga, Ūbartienė-Raštutienė nuvedė žurnalistę į vienus namus, kur jai pokario metų valsčiaus pirmininkė papasakojo, kaip aš ne tik nepaguldžiau į ligoninę jos sergančio žento, bet net liepiau išvesti jį į lauką, nors jis blaškėsi ir šaukė. Paaiškinau žurnalistei, kad tai buvo baltoji karštligė. Savo elgesiu jis gąsdino priėmi-

mo kambaryje kitus ligonius. Izoliatoriaus mes neturime. Apie paguldymą į ligoninę – negalėjo būti nė kalbos, nes tai psichinis ligonis. Todėl liepiau išvesti jį į ligoninės sodelį ir ten saugoti, kol atvažiuos greitosios pagalbos mašina. Jį išvežė į Šilalę ir paguldė į ligoninę. Po kurio laiko ligonis ištrūko iš palatos ir nubėgęs 200 metrų puolė į miesto tvenkinį, norėdamas nusižudyti. Jį suspėjo ištraukti ir skubiai išvežė į Švėkšnos psichoneurologinę ligoninę. O vėliau antrasis žentas, taip pat alkoholikas, labai žiauriai dviejų savo vaikų akivaizdoje nužudė žmoną ir dabar sėdi kalėjime. Liko penki našlaičiai.

Žurnalistę Vitkevičienę mano paaiškinimas nuvylė. Tada ji pasakė turinti žinių, kad aš uždraudžiau medicinos seserims leisti „vaistus nuo skausmų" buvusiam liaudies gynėjui, saugumo veteranui Misevičiui.

– Žinote, – pridūrė ji, – šių žmonių taip mažai beliko, mes juos taip branginam...

Tada aš paskambinau į ligoninę ir žurnalistei girdint paklausiau budinčios sesutės, kokius mano nurodymus turėjo medicinos seserys dėl ligonio Misevičiaus? Ar buvo paskirti vaistai nuo skausmo? Kokie? Kaip buvo nurodyta juos leisti? Sesutė atsakė, kad buvo paskirtas promedolis ir buvo nurodyta leisti jį, jeigu bus skausmai. Ji asmeniškai promedolį leido vieną kartą. Daugiau nereikėjo – skausmų nebuvo.

Matyt, žurnalistė atsakymą girdėjo, nes nuo pasiūlyto telefono ragelio atsisakė. Aš atkreipiau jos dėmesį, kad klaidingą informaciją suteikusi Misevičiaus įdukra Ukrinienė yra psichinė ligonė. Žurnalistė su apmaudu užvertė blok-

notą ir daugiau mano komentarų savo surinktai medžiagai nepanoro, aiškiai bijodama, kad ir kiti „faktai“ gali panašiai ištirpti. Bet... savo straipsnyje juodu ant balto parašė, kad Misevičius mirė dideliuose skausmuose dėl mano kaltės. Tai – melas. Misevičiui narkotikų beveik nereikėjo. Retai taip būna, bet – pasitaiko. Čia buvo kaip tik toks atvejis.

Šio baisaus šmeižto tikslas buvo toks: veikti jautriausias ir skaudžiausias žmonių sielos stygas, sujaudinti juos, sukelti pasipiktinimą. Rajone yra 40 tūkstančių gyventojų. 35 tūkstančiai manęs nepažįsta. Ką gi jie paskaitę turėjo apie mane galvoti? Jeigu tai būtų buvusi tiesa, viskas būtų labai paprasta: nebūtų reikėję nė vyr. gydytojui ieškoti būdų, kaip mane atleisti, nei sesijos organizuoti, nei žurnalistei triūsti kuriant šį melo, šmeižto ir demagogijos kratinį. Mane, nedelsdami nė dienos, būtų perdavę teismui pagal Baudžiamojo kodekso 120 str. Tyčia nesuteikus ligoniui medicininės pagalbos laisvės atėmimas iki 2 metų be teisės dirbti profesinį darbą iki 3 metų.

Tai kodėl gi jie šito nepadarė? Negi iš meilės man?.. Žinoma, ne. Jeigu jie būtų turėję nors šiokią tokią viltį, kad net jų pačių reguliuojamam teisme pavyks šitą absurdą kaip nors įrodyti – būtų nesusilaikę nė sekundės.

Be to, straipsnyje buvo rašoma, esą aš žurnalistei pasakiau, kad Laukuvoj visi žmonės arba alkoholikai, arba bepročiai. Tai jau tikra niekšybė. Pasakyta buvo apie du konkrečius čia minėtus asmenis, o ji faktą iškreipė ir pateikė taip, kaip jai reikėjo. O reikėjo jai – kaip galima skaudžiau įžeisti žmones, parodyti, kad aš juos šmeižiu ir esu

apie juos labai prastos nuomonės. Buvo siekiama sukelti žmones prieš mane, kad jie rašytų pareiškimus ir pateiktų nors šiokią tokią medžiagą, pagal kurią galima būtų iškelti man kriminalinę bylą.

Tarybinė žurnalistė... Įdomu, kaip ilgai ji dirbtų ten, kur už publikuojamą medžiagą reikia atsakyti?..

Dažnai cituojami Lenino žodžiai, kad spauda – partijos ginklas. Ir iš tiesų – juo šaudoma, durstoma, badoma, laužoma. Kubilas su nešvarumais – taip pat ginklas. Esant reikalui, jis užverčiamas aukai ant galvos. Ir nieko žmogus negali padaryti. Laikraštis – partijos komiteto organas. Partijos ir į teismą nepaduosi. O jei ir paduosi – neprisimenu atvejo, kad kas nors būtų tokį procesą laimėjęs. Kito, nepartinio, laikraščio nėra. Ir viešai atsakyti į kaltinimus ir šmeižtą absoliučiai jokios galimybės nėra.

Tokia spauda – tai futbolas į vienus vartus, tai teismas tik su prokuroru ir... užrišta teisiamojo burna.

Klaidindama žmones ir norėdama, kad jie kuo greičiau užmirštų, jog aš gydytoja, savo straipsnyje žurnalistė Vitkevičienė pabrėžtinai nevadino manęs gydytoja – tik pavarde. Ji taip gudriai tuo manipuliavo, kad tame sąmoningame žeminime išryškėtų elementariausios pagarbos stoka. Atrodė, kad aš diplomą būčiau pavogusi ar nusipirkusi – tuo tarpu visame rajone iš 42 kitų gydytojų diplomų manasis vienintelis buvo *cum laude*. Kaip negirdėtą įžūlumą žurnalistė pacitavo mano žodžius, kad aš nesiruošiu važiuoti iš rajono, tarsi būčiau ką užmušusi ar padegusi. Ji nepraleido progos pasityčioti, kad iš 42 deputatų nė vie-

nas nebalsavo „prieš“... Atsakydama aš siūlyčiau tokį eksperimentą: bet kurio lygio sesijoje (apylinkės, rajono ar respublikos) pasiūlyti deputatams balsuoti už tai, kad juos pačius reikia ištremti į Sibirą, ir pažiūrėti, ar pakils nors viena ranka „prieš“...

O 1952 metais kas balsavo „prieš“, kai per visą Tarybų Sąjungą persirito mitingų banga? Milijonai žmonių vieningai kėlė rankas reikalaudami mirties bausmės Kremliaus gydytojams.

Ar tikėjo, kad jie žmogžudžiai?

Ar troško jiems mirties bausmės?

O rankas kėlė...

Man žinomas tik vienas atvejis, kai viešai, iš tribūnos, žmogus atsisakė reikalauti jiems mirties bausmės. Tai buvo Leningrado medicinos instituto penkto kurso studentė Jelena Georgijevna Boner... Kas pergyveno Stalino laikus, tas supras, koks tai buvo žygdarbis ir kokios tam reikėjo drąsos.

„Narsiųjų drąsai mes giedam giesmę...“ M. Gorkis.

+ + +

Partijos komitetui buvo žinoma, kad aš sergu ir turiu nedarbingumo lapelį.Bet straipsnį vis tiek išspausdino. Tai jau buvo ne tik moralinis linčas, bet ir fizinė egzekucija. Tokio rajono valdžios žiaurumo ir nesiskaitymo su priemonėmis nesitikėjau. Perskaičiau jį jau gulėdama lovoj.

Įstatymas draudžia administracijai reikšti sergančiam darbuotojui net papeikimą, kuris būna skelbiamas tik toje

įstaigoje. Čiagi buvo ne papeikimas, o kažkokia baisi operacija su gyvu žmogum. Moralinis sušaudymas. Ir paskelbė jį dešimtims tūkstančių žmonių.

Man likimo buvo duota pamatyti savo darbo ir pastangų vaisius, patirti daug džiaugsmo per tuos metus, – ir buvo lemta pamatyti ir pergyventi viso mano darbo išniekinimą.

Nebeliko jokių abejonių – aš jau už įstatymo ribų. Jeigu žmogaus negalima nupirkti, jei jis nesiduoda įbauginamas – tada skandinamas purve ir visokio plauko padugnėm leidžiama iš jo tyčiotis.

Prieš keletą metų per spalio revoliucijos šventę – lapkričio septintosios naktį nuo partijos Šilalės rajono komiteto pastato buvo nuplėšta vėliava. Tuoj pat ant kojų buvo sukeltas saugumas. Sargas teigė matęs, kad maždaug tuo laiku pro šalį ėjo trys žmonės: Šilalės ligoninės gydytojas Š. su žmona ir jo draugas, gydytojas iš Tauragės. Dingusią vėliavą (kaip viešai teigė partijos narys ūkvedys Vėlavičius) rado šilališkio gydytojo automobilyje. Prasidėjo tardymas. Kiekvieną dieną po darbo poliklinikoj šilališkis gydytojas buvo kviečiamas į saugumą. Tai tęsėsi apie tris savaites. Tiesioginių įkalčių nebuvo, matyt, niekas neprisipažino. Šilališkis gydytojas gynėsi, teigdamas, kad jis to padaryti negalėjęs, nes abi rankos buvusios užimtos – jis nešęs šakotį. Staiga ėmė sklisti kalbos, kad gydytojas esąs labai amoralus, kad išardė jau tris šeimas, kad esąs girtuoklis, kad imąs didelius kyšius ir daugiau jo pakęsti rajone nebegalima. Susidarė įspūdis, lyg būtų daug taškų-ruporų ir valdymo pultas. Nuspaudus mygtuką valdymo pulte, visi ruporai vienu metu prabyla

tą patį įvairiose įstaigose ir visuomenės sluoksniuose, viešose vietose. Pulte nuspaudus kitą mygtuką – visi ruporai vienu metu nutyla. Netrukus minėtą gydytoją Š. iškvietė į Vilnių, į Valstybinį saugumo komitetą. Dauguma galvojo, kad jis iš ten greičiausiai nebegrįš. Bet... visų nustebimui po dviejų dienų jis grįžo ir pradėjo lyg niekur nieko toliau dirbti. Kvietimų į saugumą daugiau nebebuvo. Kalbos apie jo pasibaisėtiną amoralumą, apie būtinumą išvykti iš rajono taip staiga nutilo, kaip ir atsirado. Viskas buvo taip, lyg nieko iš viso nebūtų įvykę. Ir vis dėlto... Galima buvo pastebėti, kad jis įgavo kažkokią atramą, imunitetą, nematomą globą. Vyr. gydytojas lyg atsiprašydamas, nedrąsiai padarydavo jam pastabėlę. Rajono valdžia, kuri visai neseniai vien išgirdusi jo pavardę drebėjo iš pykčio, paskyrė jam sklypą namo statybai geriausiame miesto rajone, ir jis pasistatė puikų namą.

1974 m. pradžioje „Nemuno" kolūkyje netoli Šilalės vyras užmušė savo žmoną. Kitą dieną buvo eilinė viso rajono gydytojų konferencija. Partijos komiteto instruktorius Širvydas pasipiktinęs pakeltu tonu kalbėjo, kad tą naktį budėjusio gydytojo veiksmai buvo tiesiog neįtikėtini. Kiekvienas gydytojas puikiai žino, kad judinti iš įvykio vietos lavoną ir juo labiau jį išvežti greitosios pagalbos mašina, kol atvyks milicija, negalima. Minėtas gydytojas Š., budėjęs tą naktį, sėdėjo ir ramiausiai klausėsi, lyg tai būtų ne jo reikalas. Kai buvo pasakyta budėjusio gydytojo pavardė, kalbos buvo nutrauktos. Administracinę nuobaudą – papeikimą – gavo ne gydytojas Š., o ... su juo budėjusi felčerė.

Viena Kauno medicinos instituto Akušerijos-ginekologijos

katedros docentė kartą manęs paklausė, kodėl jų katedroj ir Kauno klinikų akušeriniame skyriuje (studentų mokymo bazė) trys gydytojai yra tarsi tabu. Nuo jų, anot jos, kaip nuo žąsies vanduo, kas beatsitiktų: ar gimdyvė nukraujuotų, ar vaisius žūtų – viskas nutylima, viskas užglaistoma. Jei panašūs įvykiai atsitinka bet kuriam kitam, viskas skrupulingai tiriama, analizuojama, daromos atitinkamos išvados ir t. t. O šie – lyg būtų už mūro sienos.

Mūro siena... Už jos joks vėjas nebaisus. O plynu lauku, vėjų ir lietaus plakami, žengia sąžiningi, stiprūs, dori žmonės. Tiktai ką daryti tam, ant kurio galvos visa savo baisia jėga ir svoriu užgriuvo toji mūro siena?

Dabar valdžia jau nebeabejojo, kad mano išvykimas neišvengiamas. Bet kai dūmai pamažu išsisklaidė, pamatė, kad aš ir iš vietos nepajudėjau. Tai buvo suprasta, kaip demonstratyvus pasipriešinimas, valdžios valios ignoravimas, taip pat atsisakymas dirbti esamoj santvarkoj.

Mano sąžinė švari, aš ramiai galiu žiūrėti žmonėms į akis ir man nėra reikalo bėgti kaip vagiui: dirbau kiek galėjau, kiek turėjau jėgų.

Laikinas nedarbingumas truko keturis mėnesius, o po to respublikinė darbo ekspertizės komisija Vilniuje pripažino mane tik iš dalies darbinga ir paskyrė trečią invalidumo grupę vieneriems metams dėl širdies nepakankamumo. Rajono socialinio aprūpinimo skyrius paskyrė man invalidumo pensiją – 30 rublių per mėnesį. Tiek tarybų valdžia įvertino mano prarastą sveikatą. 30 rublių už visam gyvenimui cin-

gos pažeistą plonąjį žarnyną, už miokardo distrofiją, gautą dirbant po 12 valandų nepakeliamai sunkų paauglei darbą stokojant deguonies; už sveikatą prarastą Laukuvoje per 15 metų – sepsio pasekmes, miokardofibrozę po miokarditų. Kiekvieną sykį man būdavo nepakeliamai skaudu imti šiuos pinigus. Pasibaigus metams, į komisiją daugiau nesikreipiau.

+ + +

Norėčiau pridurti keletą žodžių apie žmogų, apie kurį buvo straipsnyje tiek daug prirašyta, tiek daug graudenama ir kurį žurnalistė Vitkevičienė pavadino labai brangiu žmogumi. Kai jis mirė, Misevičienė ir įdukra nežinojo, kaip jį laidoti: su bažnyčia ar tarybiškai? Jos vis laukė kokių nors žinių iš apylinkės vykdomojo komiteto pirmininko Sakalausko, sekretorės Raštutienės ar Šilalės saugumo. Bet jokie tarybinės valdžios atstovai nesirodė. Moterys, kurios jį šarvojo, užkabino jam ant rankų rožančių. Atėjo laidotuvių diena. Budėjusios prie mirusiojo tikėjo, kad paskutinę dieną pasirodys kas nors iš valdžios, ir meldėsi labai atsargiai. Kai tik suklebėdavo durų rankena, rožančių nuo rankų tuoj pat nutraukdavo, o pamačiusios, kad tai paprastas žmogus, vėl užnerdavo. Kapinėse dar ilgai jos lūkuriavo, žvalgėsi – gal ateis kas nors kalbos pasakyti. Pagaliau netekęs kantrybės duobkasys užriko ant moterėlių: „Ar liežuvius prarijote? Ar giedoti nebemokate?“ Ir apibartos moterys užgiedojo „Angelas Dievo“...

Buvęs istrebitelis, vadinamasis liaudies gynėjas Misevičius

valdžiai visai nerūpėjo, jis jai nebuvo reikalingas nei gyvas, nei miręs – tik manipuliuodami jo vardu ir liga, jie tikėjosi iškelti man kriminalinę bylą.

+ + +

Po kurio laiko pas mane pradėjo ateidinėti keisti svečiai ir varinėti keistas kalbas. Mokytojas S. E. ėmė atkakliai siūlyti man rašyti į „Amerikos balsą" pagal maskviškį adresą, kurį jis turįs. Laišką esą reikia siųsti iš Kaliningrado.

– Jeigu jūs parašysite šiuo adresu, – įkalbinėjo jis, – daugiau jūsų nebepersekios.

Po poros savaičių per antrą vizitą jis siūlė:

– Per emigranto Joniko palaikų laidotuves bus galimybė perduoti jo giminaičiams, JAV piliečiams, ką tik norite – yra žmonių, kurie ruošiasi prie jų prieiti, – kalbėjo jis, nors aš niekada nepareiškiau noro kam nors ką nors perduoti.

Per visus vizitus jis man atkakliai rodė Anykščių rajono Troškūnų apylinkės vykdomojo komiteto „dokumentą" apie jo socialinį nepatikimumą, apie tai, kad jo tėvai buvo išvežti į Sibirą. (Niekada niekam tokie pažymėjimai į rankas nebuvo duodami.)

Po mėnesio mane aplankė kitas asmuo – tarybinio ūkio inžinierius mechanikas J. Jis teigė žinąs, kad aš noriu išvažiuoti į užsienį, bet manęs niekada neišleis, kad jis galįs perduoti į užsienį ką tik reikia, bet geriausia raštu arba magnetofono juostoj. Teiravosi, iš kokių lėšų aš gyvenu.

Buvo ir daugiau panašių lankytojų ir provokacinių pasiū-

lymų. Tvirtai įsitikinusi, kieno tai žmonės, 1975 metų gruodžio 1 d. pasiunčiau pareiškimą Lietuvos TSR valstybės saugumo komitetui Vilniuje. Jame prašiau apdrausti mane nuo panašių lankytojų ir stebėti ne taip atvirai ir įkyriai. Maniau, kad viskas. Bet manęs laukė nauji smūgiai.

+ + +

Vienas po kito kaip iš po žemės išlįsdavo įvairaus pobūdžio gandai ir prasimanymai, kurių tikslas buvo diskredituoti mane, iškreipti reputaciją, morališkai žlugdyti, stumti į nevilt ir izoliuoti nuo visuomenės. O priešas – nematomas, kaip balsas už kadro. Palaipsniui visiems pasidarė aišku, kad bendrauti su manim pavojinga. Tie, kurie ignoravo valdžios valią – arba netikėtai, be jokių priežasčių neteko darbo, arba taip gudriai būdavo apšmeižti, kad toliau bendrauti bijojo.

Daug metų buvau artimai pažįstama su viena pagyvenusių žmonių šeima, grįžusia iš Sibiro. Tai buvo taikūs, pamaldūs žmonės, per visą savo gyvenimą nepaėmę svetimo aguonos grūdo. Ir staiga – nei iš šio, nei iš to buvo paleistos paskalos, kad senutei esą klebonas nedavęs Švenčiausiojo dėl to, kad ji apsivogusi – pavogusi iš manęs keturis tūkstančius rublių. Paaiškėjo, kad gandą paleido tokia moteris B. (taškas-ruporas). Pirmas įspūdis – gandas absurdiškas, net juokingas, o iš tikrųjų labai gudriai sukomponuotas.

Apvaginti dori žmonės bijos su manimi bendrauti. Kartu tai perspėjimas kitiems, dar nesusipratusiems. Kita vertus, reikėjo įtikinti žmones, kad aš turiu pinigų, nors jau tuo

metu pragyvenimui pardavinėjau daiktus. Priremta faktų, bet jausdama už savo nugaros galingus globėjus, V. Budginienė įžūliai atrėžė: „Na, sakiau, o ką jūs man padarysite?!" Ji teisi – tikrai nieko nepadarysi: tokio žmogaus ir teismas nenubaus, ir byla teismo nepasieks. Tartum kažkieno nematoma ranka atkirsdavo vieną po kito pažįstamus ir draugus. Prisipažinsiu, kad skaudžiausia buvo matyti baimę tų žmonių, kuriems aš kažkada didelėmis pastangomis išgelbėjau gyvybę. Tarybų valdžios atstovai viešai iš tribūnos skelbė, kad aš jau nebe gydytoja. Šį diskredituojantį melą Šilalės rajono vykdomasis komitetas išplatino per savo oficialius dokumentus beveik po visas rajono įstaigas (1977.IX). Praktiškai tai buvo klastingas ir niekšiškas gydytojo vardo atėmimas savais tarybų valdžios kanalais po to, kai svajonė atimti diplomą per teismą neišsipildė. Jie puikiai žinojo, kad atsakyti už savo veiksmus nereikės – jiems leista su manim daryti ką tik nori, gali žlugdyti mane fiziškai ir moraliai, pažeminti žmonių akyse, sudaryti apie mane vakuumą. Rajono prokuratūra į mano raštišką protestą iš viso neatsakė.

Ko gali žmogus tikėtis iš teismo, kokio objektyvumo, kokios teisybės? Jeigu tu turi diplomą rankose, o prokuratūra neišdrįsta pasakyti valdžios atstovams, kad jie meluoja ir klaidina visuomenę. O ką jau kalbėti apie tai, kad juos sudraustų ar patrauktų atsakomybėn.

Stebėtis visiškai nėra ko: viena pilietė turėjo rankoj dantį, išmuštą matant *penkiems* (!!!) liudininkams, turėjo teismo medicinos eksperto dokumentą apie žandikaulio sužalojimą,

bet niekaip negalėjo tuo įvykiu sudominti nei prokuroro, nei teismo, nei žurnalistų.

Buvo taip. Laukuvos apylinkės vykdomojo komiteto pirmininkas Žičkus Jonas smogė parduotuvės valytojai Besavienei Bronei į veidą, nes įtarė, kad ji šluodama grindis rado ir pasisavino vieną rublį. Mat įtarė, kad rublis galėjo būti jo žmonos (pardavėjos), o ne pirkėjo pamestas. Vyras jis buvo stiprus, jo pasipiktinimas galbūt įvykusia vagyste didelis, todėl moteris nuo smūgio iš karto krito ant grindų ir, kaip vėliau teigė, ne tuoj susivokė, kur esanti. O tas užsimojo smogti ir antrą kartą, bet jo ranką laiku sugriebė apylinkės milicijos įgaliotinis leitenantas Straukas, atsitiktinai tuo metu buvęs parduotuvėje.

Nukentėjusioji Besavienė susivyniojo į nosinaitę dantį, nusiplovė kraują ir sutinusiu veidu išvažiavo į Šilalės poliklinika. Čia jai suteikė stomatologinę pagalbą, išdavė nedarbingumo lapelį ir pasiuntė į Tauragę pas teismo medicinos ekspertą. Šis išdavė dokumentą dėl kūno sužalojimo. Tada moteris kreipėsi į teismą, nurodydama penkis liudininkus. Bet baudžiamoji byla Laukuvos vykdomojo komiteto pirmininkui Žičkui nebuvo iškelta – partijos nario teisti negalima... Dėl vieno sužaloto žandikaulio ir poros dantų iš partijos savo žmogaus nemesi. Bylą reikėjo užgniaužti. Su liudininkais buvo rimtai ir gražiai pasikalbėta. Ir tada jie „atgavo" atmintį ir „prisiminė", kad jokio smūgio jie nematė. Nuo savo ankstesnių parodymų atsisakė. Ilgiausiai svyravo mokytojas... Nukentėjusioji tikėjo tarybine spauda ir nuvyko į rajono laikraščio „Artojas" redakciją. Bet ir čia

apie skandalingą įvykį, kompromituojantį partijos narį, ir girdėti niekas nenorėjo. Neprarasdama tikėjimo, kad yra teisingumas, ji nuvyko į Vilnių, į LTSR Aukščiausiąjį teismą. Jai pažadėjo reikalą ištirti ir liepė grįžti namo. Po to užklausė rajoną. Partijos komiteto nuomonė buvo lemiama – byla nebuvo iškelta. Jis mūsų aukščiausias visagalis ir vienintelis teisėjas. Pažeminta ir sužalota moteris negavo nei moralinės, nei materialinės satisfakcijos. Jos sužalojimas buvo matomas visiems. Ji turėjo reikiamus teismo medicinos ekspertų dokumentus. Smurtą matė penki žmonės, net pats įstatymų saugotojas. Bet visa tai nieko nereiškė: tylėjo Temidė, užrišta burna, atrištomis akimis, tylėjo spauda, tylėjo liudininkai, tylėjo visi žmonės. Partijos komiteto valia virš visko. Ji geležinė, be apeliacijos ir komentarų. Po dviejų mėnesių (1971 m. birželį) Laukuvos tarybų valdžios galva Žičkus Jonas buvo apdovanotas medaliu „Už darbo šaunumą"!

Apie tai rajono laikraštis „Artojas" neužmiršo parašyti ir net įdėjo nuotrauką. Paskui Žičkus išsikėlė dirbti į Mažeikių miestą, o vėliau į vieną kolūkį Plungės rajone vadovauti partinei organizacijai.

1979 m. sausio 22 d. Šilalės rajono Pajūrio miestelio gyventojai buvo šiurpaus įvykio liudininkai. Dideliu greičiu zigzagais lėkė žiguliai. Kelio pakraščiu ėjo keturi žmonės. Jie išsigandę išsisklaidė. Viena moteris šoko per griovį ir prigludo prie medžio. Bet mašina perlėkė per griovį ir trenkėsi į moterį, prispaudė ją prie medžio ir mirtinai sužalojo. Iš automobilio išlipo du vyriškiai. Kai žmonės pribėgo, pamatė, kad abudu vyriškiai girti, mašinoj nemaža pilnų ir jau

tuščių butelių. Be to, keletas žmonių buvo matę, kaip jie dieną parduotuvėje gėrė. Žmonių pasipiktinimui nebuvo ribų, ir jie ėmė juos mušti, kas kuo ir kaip sugebėjo – vyrai kumščiais, moterys ūkiniais krepšiais ir rankinėm. Nukentėjusiąją išvežė į Tauragės ligoninę, bet ji kelyje mirė. Žuvusioji – Pajūrio miestelio gyventoja Ežerinskienė – paliko du vaikučius, vienas iš jų invalidas. Be to, ji slaugė vienišą senutę, kurios giminaičiai iš JAV jai kas mėnesį oficialiai pervesdavo atlyginimą už globą. Kasdien 14 val. 30 min. Lietuvos radijas praneša praeitos paros autoįvykius – eismo nelaimes. Paprastai nurodoma, kokiomis aplinkybėmis žmogus žuvo ar buvo sužeistas. Jei mirtinai buvo sužalotas – taip ir pranešama, jei mirė kelyje į ligoninę – taip pat pasakoma. Pranešama, ar blaivus buvo vairuotojas. Kitą dieną buvo pranešta, kad Šilalės rajone gydytojas Morkaitis sužeidė moterį. *Ir viskas.*

Pagal taisykles Valstybinė autoinspekcija apie šią nelaimę turėjo pranešti taip: „... automobilis žiguliai, kurį vairavo neblaivus Šilalės ligoninės gydytojas Morkaitis Alfonsas, Pajūryje mirtinai sužalojo Ežerinskienę, moteris mirė pakeliui į ligoninę“. Buvo nuslėpta, kad vairuotojas buvo girtas, kad moteris mirtinai sužalota ir kad mirė vežama į ligoninę. Partijos narys A. Morkaitis visiškai nebuvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn.

Aš niekada nesijaudinau ir nedariau priekaištų, jei parduotuvėse ko nors trūko. Tai nedidelė bėda. Sutikčiau maitintis vien juoda duona ir vandeniu, vilkėti bet kuo, bet tik

žinodama, kad visi prieš įstatymą lygūs – ir partinis, ir nepartinis, kad tavo garbę, gyvybę, sveikatą gins tikras, bešališkas Teismas, kuriam niekas negalės nei įsakyti, nei daryti spaudimo, nei „patarti".

Kaltinėnų ligoninės vyr. gydytojas susirinkime, kuriame dalyvavo gydytojai ir vidurinysis personalas, pasakė, kad aš negaliu dirbti gydytoja, nes kažkada užmūrijau sienoje gabalais savo motinos lavoną... Pareiškė tai oficialus asmuo, įstaigos vadovas, partijos narys. Ir ne privačiame pokalbyje, o viešai, susirinkime.

Bibliotekos, kuri tiesiogiai priklauso Laukuvos vykdomajam komitetui ir yra tose pačiose patalpose, vedėja Mažeikienė atvirai darbo metu kalbėjo tą patį.

Šias kalbas mano pažįstami girdėjo ir Šilalės poliklinikos laukiamuosiuose. Apstulbę žmonės klausinėjo vieni kitų, argi tai gali būti tiesa?.. Šios kalbos turėjo mane pribaigti. Aš nesiimu nei aprašyti, nei papasakoti, kokį skausmą visa tai man kėlė ir į kokią nevilties stūmė.

Aš kartojau sau: laikykis. Laikykis iš paskutiniųjų. Nepasiduok nevilčiai, sukaupk visas savo dvasios jėgas. Jie stengiasi sutrikdyti tavo dvasinę pusiausvyrą ir nieko taip netrokšta, kaip pamatyti tave palaužtą, sugniuždytą arba nusižeminusią ir vergiškai paklusnią.

Jie dabar nešaudo, negiljotinuoja – jie skandina nešvarumų duobėje. Jų ginklas – purvas ir moralinis teroras. Pagalvok: kas tavo teisėjai... Kas tavo teisėjai... Tau nėra ko gėdytis. Gėda – prekiauti savo sąžine. Gėda – parsi-

duoti už šiltą vietą, už patogesnį butą, už paskyrą mašinai, už kelionę į užsienį, už... teisę būti nepastebėtam, kai vagi ar sukčiauji.

Gėda – keliaklupsčiauti prieš juos, išsižadėti visko, bijoti pasakyti net savo vaikams, kad esi gimęs Nepriklausomoj Lietuvoje ar kad tavo tėvas – savanoris; kad tu niekuo neprasikaltęs praleidai jaunystę kalėjime ar Sibire...

Gėda būti įrankiu kitiems engti – šių dienų tijūnu.

Gėda – XX a. pabaigoj leisti elgtis
su savim kaip su vergu.

1977 metų rugsėjo mėnesį mane pakvietė į miliciją ir paprašė raštiško pasiaiškinimo: kodėl nedirbu visuomenei naudingo darbo, kodėl veltėdžiauju ir priimu ligonius namuose.

Aiškinausi su Šilalės rajono vykdomojo komiteto pirmininku Gulioku. Jis man pareiškė, kad sutinkamai su Konstitucija aš privalau dirbti, kad esu skolinga valstybei, o nedirbu todėl, kad man turbūt nepatinka santvarka. Aš jam atsakiau:

– Vadinti veltėdžiu žmogų, turintį 29-erių metų darbo stažą, dalį jų tolimojoj Šiaurėje, kurie net oficialiai užskaitomi dvigubai – galima tik norint jį įžeisti. Aš nesijaučiu skolinga nei visuomenei, nei valstybei. Priešingai, – jei jūs užsiminėte apie skolas, tai aš manau, kad jūs man skolingi, nes atėmėte iš manęs viską, ką tik buvo galima atimti: Tėvą, Motiną, gražiausius gyvenimo metus, praleistus kalėjimuose ir trem-

tyje, dirbant sunkiausius darbus, sveikatą. *Ką aš jums dar privalau atiduoti?*.. Neįsivaizduoju, kaip reikėtų dirbti. Juk niekas nepasikeitė, ir mano darbas neturi jokių garantijų. Kiekvienu momentu su manimi bus galima padaryti tą patį, jei ne daugiau.

– Kaip jums negėda kalbėti man, kad buvote Šiaurėj?

– Jeigu jums nebuvo gėda nekaltus žmones ir vaikus ten vežti, nesuprantu, kodėl gi man turėtų būti gėda apie tai kalbėti?

– Nė vieno nekalto neareštavo, nė vieno nekalto neišvežė!

– Nejaugi ir kūdikiai, kuriuos motinos ant rankų ten vežėsi, irgi jau suspėjo jums nusikalsti?..

– ...Jūs dar turite jėgų, privalote dirbti.

– Likusios jėgos priklauso man: aš ne jūsų ir ne kolūkinė nuosavybė.

– Mums žinoma, kad pas jus į namus ateina ligoniai.

– Aš – gydytoja, todėl jie ir kreipiasi. Aš jų nekviečiu.

– Aš – agronomas, bet į mane jie kažkodėl nesikreipia.

– Nežinau, *koks* jūs agronomas. Be to, žemė valdiška arba kolektyvinė, o širdis, kepenys, skrandis – kiekvieno nuosavi ir vieninteliai. Tai didelis skirtumas.

– Jūs neturite teisės teikti medicininę pagalbą.

– Gydytojos diplomas ne tik duoda šią teisę, bet ir įpareigoja. O jeigu draudžiate man ją teikti, tai draudimą prašau duoti raštiškai!

Tokio rašto man nedavė, nes suprato, kad tai bus dokumentas – įrodymas, kad draudžia dirbti pagal profesiją. Dokumentu uždrausti pabijojo, bet praktiškai... jau kitą dieną

pas mano pacientus išvyko grupė, kurią sudarė rajono vykdomojo komiteto pavaduotojas P. Boguška, vyr. gydytojo pavaduotoja Jekaterina Tamošaitienė ir partijos atstovas. Jie, atvykę į namus pas ligonius, užsipuolė mano pacientus ir grasino, kad jeigu ir ateity gydysis pas mane, tai nei Šilalės poliklinikoj, nei ligoninėj medicininės pagalbos negaus. Nuo to laiko ligonių priimti negaliu. 1977 metų rugsėjo 12 dieną kreipiausi į TSKP Centro Komitetą prašydama leisti man išvykti iš Tarybų Sąjungos. Pareiškime rašiau: „Darbas tokiomis sąlygomis – neįmanomas. Jis paverstas susidorojimo ir žmogaus pažeminimo priemone. Aš negaliu būti žmogumi, kurį gāli plakti kas nori, kada nori, su pretekstu ir be jo ir kokiu tik nori būdu. Aš negaliu daugiau gyventi tokiomis sąlygomis, kai vertinant mano darbą ar priimant bet kokį sprendimą, susijusį su manimi, lemiamą reikšmę turi mano dosjė saugumo organuose“.

Prisimenu 1951 metų pavasarį Kauno tardomajame kalėjime. Kokia buvau laiminga, kad tarp grotų ir vadinamojo „namordniko“ mačiau mažą lopinėlį Lietuvos dangaus... Ar galėjau tada pagalvoti, kad ateis laikas ir aš savo ranka parašysiu pareiškimą, prašydama leidimo išvykti iš Lietuvos?..

Mano šviesiam, geram, mylimam žmogui!

Žemėje daug blogio, abejingumo, neapykantos, daug neteisybės, neužtarnautos nuoskaudos, išdavystės... Labai daug. Bet... Yra ir kitokių žmonių. Žmonių, kurie bet kokią minutę ateis į pagalbą nepažįstamam žmogui ir tau taip pat. Tai geri, teisingi, nuoširdūs, kuklūs ir jautrūs, nepaperkami žmonės. Džiaukis, jeigu tu sutiksi tokį Žmogų! Verta gyventi, kad yra tokių Žmonių! Jų nedaug, bet yra. Apsidairyk aplink. Galbūt Jis kur nors netoliese! Nors ir kaip siautėtų blogis, nors ir kokius tankius žiedus jis išskleistų, – tokių žmonių bus visada. Jų negalima išrauti su šaknimis, kaip negalima užmušti Šviesos, Gėrio, Žmoniškumo, Taurumo. Kai tavo sieloje bus tamsu, kai joje užges visos ugnys, – prisimink Juos. Ir Jie išties tau rankas.

69.VI.25.

Laikrodėlis

Jį padovanojo man Tėvas vienuoliktąją mano gimimo dieną. Suteikė jis man daug džiaugsmo. Birželio keturioliktosios naktį mane pažadino milicininkas, lietuvis, ir, neleidęs apsirengti, liepė eiti pas tėvus. Jų miegamajame pamačiau nukreiptą į Tėvą revolverį, išblyškusią Motiną. Čekistas iš Smolensko perskaitė: „Į tolimuosius Sibiro rajonus visam gyvenimui...“

O kai grįžau į savo kambarį apsirengti kelionėn, ant naktinio stalelio laikrodėlio neberadau.

Kur tu dabar, „riteri šaltu protu, karšta širdimi ir švariomis rankomis“? Pirmasis tarybinės milicijos atstove, apvogęs vaiką, tą valandą tu atėmei iš jo viską: Tėvynę, Laisvę, Tėvą, gimtuosius namus ir pasiuntei jį patį į tikrą pražūtį.

Ar gyvas tu? Ar prisimeni mus, ar pasakojai savo anūkams, kaip grūdai vaikus į gyvulių vagonus, kaip trėmei juos į Arktikos ledynus?

Daugelis jų ir liko ten. Mažieji kankiniai. Aš šiaip taip išlikau. Ir tavęs nepamiršau.

Ar atnešė mano laikrodėlis tau laimę? Jis man būtų buvęs nukankinto Tėvo atminimas. Jis galėjo nors trumpam atitolinti bado kančias baisiąją 1942 metų žiemą.

Ne, tu – ne vagis. Savo vienuolikoj kalėjimų aš mačiau

vagių, kuriems kalėjimas – gimtieji namai. Bet jie neplėšdavo pasmerktųjų... Tad nejaugi mano tėvai, kuriems sąžiningumas, darbštumas ir dora buvo gyvenimo įstatymas, turėjo mirti vien todėl, kad užleistų vietą tokiems kaip tu?

Kur glūdi jūsų socialinio teisingumo esmė? Vardan ko tu atėjai į mūsų namus?

Talismanas

Kai po arešto ginkluoti čekistai išvedė mūsų šeimą iš gimtųjų namų, buvo ankstyvas rytas. Aiškus, vaiskus. Mėlynas dangus. Saulė kyla – didelė, raudona. Perkūno alėja skendi žalumoj ir gėlėse. Ošia seni ąžuolai. Birželis. Vasaros pradžia. Visa tai vienu akimirksniu įsirėžia atmintin. Visam gyvenimui.

Mus sodina į sunkvežimį. Staiga su veriančiu skausmu suvokiau, kad visa tai matau paskutinį kartą, kad visam gyvenimui atimti namai, gimtasis miestas, Tėvynė, – visa, kas buvo ir turėjo būti man gyvenimas. Baigėsi vaikystė. Ir viskas baigėsi. Daugiau nebebus nieko. Manęs laukė svetima ledinė Sibiro žemė, vargas ir nelaisvė visam gyvenimui.

Kaimynų langai akli, tamsūs. Sujuda užuolaidos, bet žmonių nematyti.

Staiga viename lange prasiskleidžia užuolaida. Jame pasirodo senyva moteris. Ji leningradietė. Ją retkarčiais matydavau su dukra ir žentu – jaunu lakūnu. Jos akyse užuojauta ir dar kažkas. Taip turbūt žiūrima į pasmerktųjų eiseną. Matau, kad ji žino, kur mus veža, žino, kas mūsų laukia.

Sunkvežimis pajuda. Atsisuku į namus paskutinį kartą. Ir vėl matau ją, pribėgusią jau prie kito lango. Ji žegnoja mus rusišku kryžiumi.

Ir tą rusės Motinos žvilgsnį, kupiną užuojautos ir gerumo, Jos palaiminimą aš išsivežiau kaip vienintelį talismaną į savo vienintelį erškėčių kelią.

1978

REDAKCINĖS PASTABOS

Svarbiausi Dalios Grinkevičiūtės (1927–1987) literatūros kūriniai naujam leidimui atrinkti iš 1997 m. išėjusios didesnės jos knygos „Lietuviai prie Laptevų jūros“ (Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla). 1997 m. leidinį sudarė Aldona Šulskytė (Laukuvoje gyvenanti Dalios Grinkevičiūtės memorialinės ekspozicijos tvarkytoja ir jos autorinių teisių paveldėtoja), o redagavo rašytojas V. Girdzijauskas.

„Atsiminimais“ vadinamas kūrinys parašytas apie 1950 m. „Lietuviai prie Laptevų jūros“ – greičiausiai XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje. Šio kūrinio tąsa – „Gimtojoj Žemėj“ – parašyta po 1979 m. Miniatiūros rašytos įvairiu laiku.

Rengiant spaudai naująjį leidimą laikytasi literatūros palikimo leidybai derančios pagarbos autoriniam variantui, – kiek tai įmanoma žinant D. Grinkevičiūtės rankraščių istorijas. Kartu dabar ištaisytos 1997 m. leidimo atsitiktinės korektūros, rašybos ir skyrybos klaidos, patikslinti vietovardžiai, realijos (kai kurios komentuojamos, tarkim, NKVD). Būtiniausiais atvejais kalba papildomai taisyta, pvz., „vežti žmones *pas save* į jurtas“ taisyta „į savo jurtas“, „po to *sekdavo* viduriavimas“ taisyta „prasidėdavo“, „chro*ninio* uždegimo“ taisyta „chroniško“, „įjungs presą“ taisyta „pasitelks spaudą“, „pastoviai“ – „visą laiką“, „nuolat“. D. Grinkevičiūtė vartojo tokias santrumpas, kaip medekspertas, dezkamera, čia irgi (stiliaus požiūriu neutraliuose posakiuose) taisėme – medicinos ekspertas ir pan. Dėl suprantamų aplinkybių D. Grinkevičiūtės sakiniuose esama rusų kalbos sintaksei būdingų jungčių, pvz., „paduodam paeiliui savo visus rūbus, *kurie*

Aldona Šulskytė,
Dalios Grinkevičiūtės memorialinės ekspozicijos Laukuvoje
prižiūrėtoja ir jos autorinių teisių paveldėtoja.
Violetos Virkutienės nuotrauka

sukabinami ant kablių"; kai šios konstrukcijos telkiasi kelios vienoje pastraipoje, kai kur jos taisytos. Su leksikos rusizmais, lagerininkų frazeologija reikia sutikti kaip su autorės patirčių, vaizdų ir stiliaus būdingumu. Skaičiais užrašytus skaitvardžius (pvz., 20 metų) perrašėme žodžiais dažniausiai tais atvejais, kai skaitytojui būtų svarbus skaitvardžio linksnis. Autorinės rašybos ypatumu, ypač išryškėjusiu tekste „Gimtojoj Žemėj", laikytinas žodžių *Tėvas, Motina, Jis, Ji* (kai kalbama apie tėvus) rašymas iš didžiosios raidės. Vieną kitą rašybos nenuoseklumą nulėmė ankstesnės publikacijos. Pvz., „Atsiminimuose" *gultai* (žurnalo „Metai" redakcija), kitur – ir *narai*. D. Grinkevičiūtės rankraščiuose neperskaityti žodžiai knygoje žymimi ženklu <...>.

Knygos tekstus redagavo Danutė Grinienė, – kaip tik ji yra rengusi D. Grinkevičiūtės kūrinių publikacijas žurnale „Metai", vertusi kai kuriuos kūrinius. Nuotraukų originalus pateikė A. Šulskytė. Portretinė autorės nuotrauka – 1968 m.

Apie D. Grinkevičiūtės rankraščių likimus ir parašymo aplinkybes kalbama V. Daujotytės įvadiniame straipsnyje „Kelyje į literatūros lobyną". Kiti paaiškinimai, vardų rodyklė, žinios apie žmones ir institucijas, padėjusias rasti ir paskelbti lietuvių tremties žymiausios rašytojos kūrinius, yra minėtame 1997 m. leidime. D. Grinkevičiūtės atminimo įamžinimu nuolat rūpinasi Lapteviečių brolija (pirmininkas J. Markauskas).

Namas Laukuvoje,
kuriame Dalia Grinkevičiūtė gyveno 1947–1987 metais.
Nuotrauka Algimanto Ambrozos, 2005

Turinys

KELYJE Į LITERATŪROS LOBYNĄ
Viktorija Daujotytė / 5

ATSIMINIMAI / 17
LIETUVIAI PRIE LAPTEVŲ JŪROS / 165
GIMTOJOJ ŽEMĖJ / 200
MINIATIŪROS / 260

REDAKCINĖS PASTABOS / 265

GRINKEVIČIŪTĖ, DALIA
Gr406

LIETUVIAI PRIE LAPTEVŲ JŪROS: ATSIMINIMAI, MINIATIŪROS / DALIA GRINKEVIČIŪTĖ. – 2-ASIS LEID. – VILNIUS: LIETUVOS RAŠYTOJŲ SĄJUNGOS LEIDYKLA, 2015. – 267 p. (LIETUVIŲ LITERATŪROS LOBYNAS. XX AMŽIUS, ISSN 1822-2307; NR. 2)
KN. TAIP PAT: KELYJE Į LITERATŪROS LOBYNĄ / VIKTORIJA DAUJOTYTĖ, p. 5–16

ISBN 978-9986-39-402-0

Geriausi lietuvių tremties literatūros pavyzdžiai – Dalios Grinkevičiūtės (1927–1987) atsiminimai ir miniatiūros.

UDK 94(474.5)„1940/1941“(093.3)+
321.6(474.5)(093.3)+821.172-94

SERIJA
LIETUVIŲ LITERATŪROS LOBYNAS.
XX AMŽIUS, KN. 2

Dalia Grinkevičiūtė
LIETUVIAI PRIE LAPTEVŲ JŪROS
ATSIMINIMAI
MINIATIŪROS

Leidyklos redaktorius Valentinas Sventickas. Redaktorė ir korektorė Danutė Grinienė. Dailininkas Romas Orantas. Maketavo Dalia Kavaliūnaitė

9,6 leidyb. apsk. l. 984-oji leidyklos knyga. Tiražas 1000.
Išleido Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla,
K. Sirvydo 6, LT-01101 Vilnius. www.rsleidykla.lt / info@rsleidykla.lt
pausdino UAB BALTO print, Utenos 41a, LT-08217 Vilnius.

8,30 Lit

8,30 Eur

821.172
Gr-406

Grinkevičiūtė

Jonas Aistis
Jonas Avyžius
Juozas Baltušis
Jonas Biliūnas
Kazys Binkis
Kazys Boruta
Bernardas Brazdžionis
Petras Cvirka
Janina Degutytė
Dalia Grinkevičiūtė
Juozas Grušas
Marius Katiliškis
Vincas Krėvė
Vytautas Mačernis
Maironis
Eduardas Mieželaitis
Vincas Mykolaitis-Putinas
Salomėja Nėris
Henrikas Radauskas
Bronius Radzevičius
Ieva Simonaitytė
Balys Sruoga
Šatrijos Ragana
Ignas Šeinius
Antanas Škėma
Juozas Tumas-Vaižgantas
Antanas Vaičiulaitis
Judita Vaičiūnaitė
Antanas Vienuolis
Žemaitė

LIETUVIŲ LITERATŪROS LOBYNAS • XX AMŽIUS

ISBN 978-9986-39-402-0

